

HYVINVOINTI KOULUYHTEISÖSSÄ (HVK) - kehittämishankkeen loppuraportti

Aiheita 25/2003

OSA I Perttilä Kerttu
Kautto Sari
Lounamaa Anne
Luopa Pauliina
Ritamo Maija
Rimpelä Matti

OSA II Pesonen Aino-Elina
Zotow Marianna

ISBN 951-33-1425-1
ISSN 1236-9845

Stakesin monistamo, Helsinki 2003

Tiivistelmä

Hyvinvointi koulussa -hanke (HVK-hanke) toteutettiin prosessikonsultaation periaatetta noudattaen soveltaen ja testaten kouluyhteisön hyvinvointia edistäviä työ- ja toimintakäytäntöjä samalla rakentaen koulujen välistä verkostoitumista. Loppuraportissa kuvataan hankkeen lähtökohdat, toteutuminen ja kokemukset. Toisena osana on kahden ulkopuolisen arvioijan arviointiraportti.

Terve Kunta -verkoston aloitteesta syksyllä 2000 käynnistyneeseen hankkeeseen osallistui 8 kunnasta 21 koulua. Terve Kunta -verkoston koordinaattorit neuvottelivat kunnissa opetustoimen johdon ja rehtoreiden kanssa hankkeeseen osallistumisesta sekä organisoivat koulujen kanssa hankkeen käynnistämiseen liittyviä asioita. Tämän jälkeen kehittämisprosessi eteni Stakesin ja koulujen välisenä yhteistyönä.

Stakes loi HVK-verkostolle yhteistyöfoorumin, ehdotti työmenetelmiä ja tuki niiden käyttöönottoa. Hankkeessa testattiin verkostoitumista, dialogisia kehittämismenetelmiä (teemaseula ja tulevaisuusdialogi), vertaisarviointia, koulujen hyvinvointiprofiileja, kouluyhteisön hyvinvointikuvausta ja hyvien käytäntöjen raportointia. Yhteensä 11 työkokouksessa oli 30 - 65 osallistujaa ja niihin käytettiin 15 työpäivää. Hanke toteutettiin Stakesissa Terve kunta -verkoston osahankkeena varaamatta siihen omia voimavaroja. Kunnat vastasivat oman toimintansa kustannuksista.

Hanke käynnistyi jokaisessa koulussa dialogisten menetelmien - teemaseulan ja tulevaisuusdialogin - sovelluksella, jota koordinoi Stakesin asiantuntija. Koulujen yhdyshenkilöt järjestivät verkostopalaverit. Osallistuvista kouluista yläkoulut ja lukiot saivat Stakesilta kouluterveyskyselyn pohjalta laaditun hyvinvointiprofilin. Koulut valmistelivat kotisivuilleen koulujen kuvaukset, laativat koulunsa hyvinvointikuvauksen, toteuttivat koulujen välistä vertaisarviointia ja raportoivat hyvisistä käytännöistä HVK-verkostolle.

Koulut arvioivat HVK-hanketta syksyllä 2002 vastaamalla koulujen yhdyshenkilöille lähetettyyn lomakekyselyyn. Käytettyjä menetelmiä ja kehittämisprosessia arvioitiin lähes jokaisessa työkokouksessa. Stakesin Kuntien hyvinvointistrategiat -ryhmän jäsenet arvioivat osallistuvan havainnoinnin näkökulmasta menetelmien toimivuutta ja kokemuksiaan yleisemmin. Kaksi ulkopuolista arvioijaa tutustui hankkeeseen Stakesin aineistoon ja koulujen raportteihin sekä haastatteli viiden HVK-koulun edustajia ja sosiaali/terveys/opetushallinnon avainhenkilöitä.

HVK-hanke käynnistyi hyvin ja alkuvaiheessa kouluissa oli kasvavaa kiinnostusta yhteistyöhön. Työkokouksiin osallistuttiin aktiivisesti. Koulut pitivät myönteisenä sitä, että heille tarjottiin työmenetelmiä yhteisönsä hyvinvoinnin edistämiseen yleisesti, ei ratkaisuja tiettyihin ongelmiin. Kokemukset verkostoitumisesta, teemaseulasta ja vertaisarvioinnista olivat rohkaisevia. Dialogisista menetelmistä

tulevaisuusdialogi koettiin vaikeammaksi kuin teemaseula. Koulujen hyvinvointiprofiilien hyödyntäminen jäi satunnaiseksi. Hyvinvointikuvaukset ja hyviksi koettujen käytäntöjen raportointi käynnistyivät hitaasti. Menetelmäkoulutusta kaivattiin selvästi tarjottua enemmän. Myönteiset kokemukset menetelmistä eivät saaneet aikaan hyvien käytäntöjen leviämistä kuntien muihin kouluihin. Yhteenvetona kouluissa todettiin, että hanke auttoi jäsentämään kouluyhteisön hyvinvointitilannetta ja tehosti monin tavoin toimintaa hyvinvoinnin edistämiseksi.

HVK-hanke kasvoi suunniteltua laajemmaksi ja vaativammaksi ja oli Stakesin ryhmälle merkittävä oppimiskokemus. Ilman erikseen hankkeeseen varattuja voimavaroja ei ollut mahdollista riittävästi vastata koulujen odotuksiin. Kolmen vuoden aikana verkostoituminen onnistui, teemaseula ja vertaisarviointi alkoivat juurtua kouluihin, mutta muissa menetelmissä tarvitaan edelleen kehitystyötä.

Sisällys

Tiivistelmä	4
OSA I	
Hyvinvointi koulussa -hankkeen tausta, toteutus ja menetelmäkuvaukset	
Hyvinvointi koulussa (HVK) -hankkeen lähtökohdat	10
Tausta ja tarkoitus	10
Hyvinvoinnin edistäminen koulu yhteisössä	14
Mitä Hyvinvointi koulussa -hankkeessa tavoiteltiin?	18
Hankkeen tavoitteet Stakesin näkökulmasta	18
Koulujen tavoitteet hankkeen käynnistyessä	19
Tavoitteiden määrittelyä ohjaavia pohdintoja	20
Tavoitteiden tarkistaminen	22
Toimijat ja työnjako.....	24
Terve kunta -verkoston hanke.....	24
Hankkeeseen osallistuvat kunnat ja koulut	25
Stakes hankkeen koordinaattorina.....	26
Koulut toimijoina ja sisällön kehittäjinä	28
Ideasta toteutukseen	31
Aloitukset ja osallistumisen vahvistaminen	31
Toimintasuunnitelmat	33
Kehittämisprosessin eteneminen	34
Koulu yhteisön hyvinvoinnin edistämisen menetelmien toteutuminen ja arviointia	39
Verkostoituminen	39
Teemaseula	42
Tulevaisuusdialogi - ratkaisulähtöiset dialogit hyvinvoinnin käsittelyssä.....	51
Vertaiskonsultointi koulujen yhteistyön tehostajana.....	54
Koulun hyvinvointikuvaus.....	60
Koulujen hyvinvointiprofiilit kouluterveyskyselyn mukaan	64
Kokemukset HVK-prosessista.....	67
Koulujen itsearviointi	67
Stakesin KHS-ryhmän kokemuksia.....	70
Yhteenveto ja johtopäätökset	74
HVK-hankkeen päätulokset.....	74
Kehittämisprosessin vahvuudet ja pulmat.....	76
Lähteet	79

OSA II
HVK-HANKE KOULUYHTEISÖN SILMIN
Arviointi haastattelututkimuksena

Aineisto ja arvioinnin toteutus.....	82
Koulujen kuvaukset	85
Haastattelujen tuloksia.....	87
Ajatuksia hankkeen käynnistymisestä.....	87
Koulun arki hyvinvoinnin rakentajana - oppilaiden ja vanhempien ajatuksia...	89
Rehtorien, opettajien ja oppilashuoltoryhmien ajatuksia hankkeen menetelmistä.....	96
Hankkeeseen sitoutuminen.....	100
Koulun uudistuvat käytännöt.....	101
Oppimista ja yhteistyötä tukevat koulujen hyvät käytännöt.....	105
Lukuvuoden aloitus	105
Käyttäytyminen ja uudistuneet kurinpitokäytännöt	106
Opettajan arjen jaksamista tukevat hyvät käytännöt.....	108
Muut koulun hyvinvointia tukevat käytännöt.....	109
Opetussuunnitelmatyö	112
Kunnan päätöksenteko.....	113
Koulujen ajatuksia kunnallisesta päätöksenteosta.....	113
Opetushallituksen ja Kuntaliiton ajatuksia Hyvinvointi koulussa -hankkeesta.....	114
Stakesin rooli hankkeessa	117
Yhteenveto ja pohdinta.....	118
Taulukot:	
OSA I	
TAULUKKO 1. Koulujen kuvaukset, syksy 2003.....	31
TAULUKKO 2. HVK-hankkeen työkokoukset vuosina 2000 - 2003	37
TAULUKKO 3. Vertaisarviointien toteutus kouluissa	59
TAULUKKO 4. Kouluyhteisössä hyvinvointiasioiden käsittelyyn osallistuvat.....	67
TAULUKKO 5. Arviointiyhteenvetona prosessia koskevien arviointien hajonta ja niiden keskiarvot	70
OSA II	
TAULUKKO 1. Haastatteluihin osallistuneet henkilöt ja ryhmät kouluittain.....	83
TAULUKKO 2. Haastatteluun osallistuneiden koulujen perustamisvuosi, oppilasmäärä ja erityispiirteet.....	85
Kuviot:	
KUVIO 1. Koulun terveyden edistämisen toimintaympäristö	13
KUVIO 2. Yhdysvaltalainen koulun terveysohjelma	15
KUVIO 3. Hyvinvointi koulun viitekehyksessä	16
KUVIO 4. HVK-hankkeen eteneminen; toimijat, toteutus ja sisältö	35
KUVIO 5. Teemaseulan ja tulevaisuusdialogin toteutusta kuvaava käytännön asetelma.....	45

KUVIO 6. Esimerkki koulun hyvinvointiprofiilista. Kouluterveyskyselyn
koulutyöindikaattorit koulun 1 yläasteen 8. ja 9. luokkien oppilaista
vuosina 1997,1999, 2001 ja 2003 65

Liitteet:

- Liite 1. Hyvinvointi koulussa -hankkeen toteuttamissuunnitelma 2000-2001
- Liite 2. Kouluterveyskyselyn hyvinvointi-indikaattorit
- Liite 3. Yhteenveto teemaseulan tuloksena käynnistetyistä toimenpiteistä
- Liite 4. Hyvinvointi koulussa arviointi - itsearviointilomake
- Liite 5. Haastattelujen teemat

OSA I

HYVINVOINTI KOULUSSA (HVK)

Hankkeen tausta, toteutus ja menetelmä- kuvaukset

Perttilä Kerttu
Kautto Sari
Lounamaa Anne
Luopa Pauliina
Ritamo Maija
Rimpelä Matti

Hyvinvointi koulussa (HVK) -hankkeen lähtökohdat

Tausta ja tarkoitus

Suomalaiset lapset ovat 1980-luvulta alkaen kansainvälisten arviointien mukaan olleet vastasyntyneinä maailman terveimpien joukossa. Lapsuuden elinolot vaikuttavat ratkaisevasti hyvinvoinnin ja terveyden kehittymiseen. Lapsissa heijastuu perheiden ja yhteiskunnan hyvinvointi ja myös pahoinvointi, joka näkyy mm. psykososiaalisina oireina, koulunkäyntiongelmoina ja päihteiden käyttönä. Lasten ja nuorten pahoinvointia ilmaisevien ongelmien määrä on kasvanut 1990 -luvulla (Kouluterveyskysely ja Nuorten terveystapatutkimus). Kouluiässä alkava syrjäytyminen näkyy usein ensimmäiseksi oppimis- ja sopeutumisongelmoina sekä poissaoloina koulusta (Kouluterveydenhuolto 2002).

Koulu tavoittaa vähintään yhdeksän vuoden ajan lähes kaikki kunkin ikäluokan nuorista. Kouluyhteisön kehittäminen entistä paremmin lasten terveyttä ja hyvinvointia tukevaksi onkin tärkeä osa lasten hyvinvoinnin ja terveyden edistämistä. Keskeisiä tekijöitä ovat oppilaiden suhde opettajiin ja toisiin oppilaisiin, kouluterveyspalvelujen ja psykososiaalisen tuen saatavuus sekä koulun työolojen järjestäminen (fyysiset työolot, ilmapiiri ja turvallisuus) (Linnakylä 1993; Stewart 1997; Kouluterveydenhuolto 2002; Korkeakoski ym. 2001). Koulu vaikuttaa lasten hyvinvointiin ehkä enemmän kuin tavallisesti oletetaan. Jos varhaislapsuuden elinolot ja perhetilanteet uhkaavat lapsen hyvinvoinnin ja terveyden kehitystä, hyvinvointia ylläpitävä ja edistävä koulu voi kääntää kehitysprosessit myönteiseen suuntaan. Myös vastakkaiset vaikutukset kuuluvat koulumaailman arkeen, huonosti toimiva kouluyhteisö voi myös vahingoittaa lapsen hyvinvointia (Rimpelä 2002).

Lasten ja nuorten hyvinvointia ja sen vahvistamista korostetaan äskettäin voimaantulleissa koululakien muutoksissa (HE 2015/2002). Perusteluissa painotetaan lasten ja nuorten kehitykseen liittyvien vaikeuksien ennalta ehkäisemistä, varhaista puuttumista näihin vaikeuksiin ja hyvän oppimisen sekä psyykkisen ja

fyysisen terveyden ja sosiaalisen hyvinvoinnin edistämistä. Opetussuunnitelmien perusteisiin on lisätty oppilas- ja opiskelijahuollon sekä kodin ja koulun yhteistyön keskeiset periaatteet. Oppilashuollon tehtävänä on oppilaan ja opiskelijan hyvän oppimisen, hyvän psyykkisen ja fyysisen terveyden ja sosiaalisen hyvinvoinnin edistäminen ja ylläpitäminen sekä näiden edellytysten lisääminen. Oppilashuollon tavoitteena on luoda turvallinen ja terve oppimis- ja työympäristö, suojata mielenterveyttä ja ehkäistä syrjäytymistä sekä edistää työyhteisön hyvinvointia (OPH päätös 5/420/2002). Uusissa koululaeissa on täydennetty myös turvallista opiskeluympäristöä koskevia säännöksiä, järjestyssääntöjä ja järjestyksenpitoa sekä oppilaiden suojaamista väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä koskevilla säännöksillä.

Lasten ja nuorten hyvinvoinnin vahvistaminen on ollut viime vuosina esillä myös monissa kunnissa ja maakunnissa. Vuoteen 2003 mennessä lasten ja nuorten hyvinvointistrategioita tai -ohjelmia on valmisteltu yli 40 kunnassa ja valmisteilla niitä on yli 50 kunnassa (www.kunnat.net).

Hyvinvointi koulussa (HVK) -hanke käynnistyi syksyllä 1999 Terve Kunta -verkoston (www.stakes.fi/hyvinvointi/khs) aloitteesta 24 koulussa. Terve Kunta -verkosto on vuonna 1996 perustettu 13 kunnan ja yhden maakunnan muodostama terveyden edistämisen verkosto, joka kehittää ja arvioi verkostokuntien hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen strategioita ja toimintamuotoja paikallisella tasolla sekä tuottaa ja välittää kokemuksellista tietoa hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen mahdollisuuksista, keinoista ja työtavoista kuntien ja seutukuntien välillä ja valtakunnallisesti. Verkosto laatii toiminnastaan suunnitelman kolmeksi vuodeksi ja päivittää sen vuosittain.

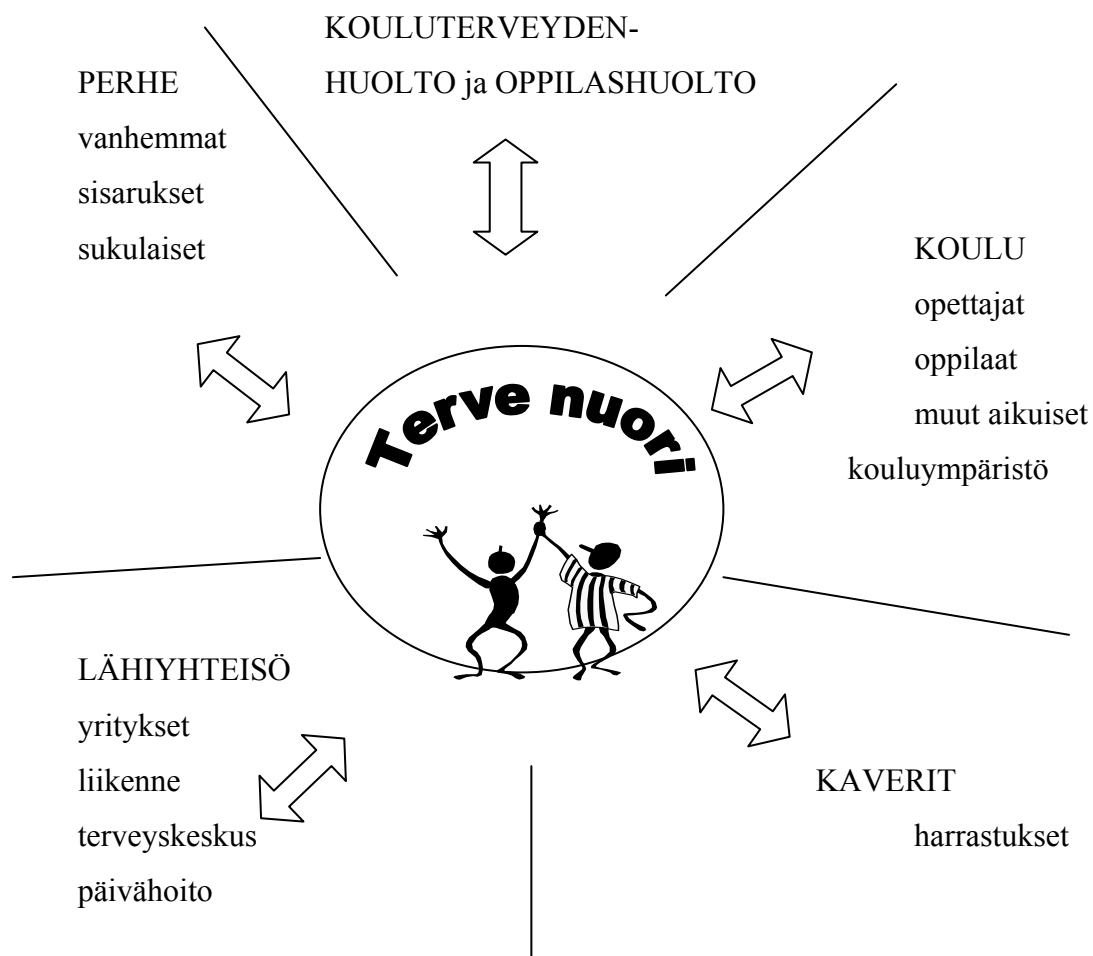
Laatiessaan vuosien 2000 - 2002 toimintasuunnitelmaa verkostokunnat halusivat käynnistää sellaisen väestön hyvinvointiin vaikuttavan kehittämishankkeen, joka olisi useimpien kuntien hyvinvointipolitiikan keskiössä ja jonka kehittämistyössä kunnilla olisi mahdollisuus oppia toinen toistensa käytännöistä. Hyvinvoinnin parantaminen kouluyhteisössä koettiin haastavaksi, varsin ajankohtaiseksi ja ver-

kostotyön kannalta hyväksi hankkeeksi. Verkosto halusi käynnistää projektin, jossa toimeksianto ja liikkumavara antaisivat tilaa innovaatioille. Päämääränä oli selvittää, mitkä ovat hyvinvoinnin ydinkysymyksiä kouluyhteisössä ja miten niihin voidaan löytää rakentavia ratkaisuja. Pidemmän aikavälin tavoitteena oli löytää lasten ja nuorten hyvinvointia parantavia työmenetelmiä ja toimintatapoja, jotka olisivat sovellettavissa myös muissa kouluissa ja kunnissa.

Hankkeen valmistelu annettiin Terve Kunta -verkoston koordinaatiosta vastuussa olevalle Stakesin Terveyden edistämisen kuntastrategiat (TED) -ryhmälle (myöhemmin Kuntien hyvinvointistrategiat eli KHS-ryhmä). Samalla hanke pyrittiin kytkemään muihin meneillään oleviin lasten ja nuorten hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen valtakunnallisiin hankkeisiin.

HVK-hankkeen lähtökohtana oli hyvinvoinnin ja erityisesti hyvinvointihaasteiden näkyväksi tekeminen kouluyhteisössä kehittämällä siihen soveltuvia välineitä ja menetelmiä. Tuolloin oletettiin, että kehittämällä ja tekemällä tunnetuksi hyvinvointia vahvistavia työ- ja toimintakäytäntöjä samalla vahvistetaan kouluyhteisöjen hyvinvointia.

Kouluyhteisö ymmärrettiin koulun henkilöstön ja oppilaiden työyhteisönä, johon luettiin mukaan myös koulun lähiympäristö ja vanhemmat. Hyvinvointia tarkasteltiin koko kouluyhteisön näkökulmasta ja siinä pyrittiin ottamaan huomioon toimintaympäristön ne ulottuvuudet, joiden koettiin vahvistavan tai uhkaavan koulun hyvinvointia. (kuvio 1).

Kuvio 1. Koulun terveyden edistämisen toimintaympäristö (mukaeltu, Suomen Kuntaliitto 2002)

Tämän raportin osassa I kuvataan HVK-hankkeen lähtökohtia, toteutusta sekä sovellettuja menetelmiä ja niiden arviointia. Osassa II kuvataan HVK-hanketta kouluyhteisöjen sekä sosiaali-, terveys- ja opetushallinnon arvioimana. Ulkopuolisen arvioinnin ovat laatineet Helsingin Diakonia Ammattikorkeakoulun lehtorit Marianna Zotow ja Aino-Elina Pesonen.

Hyvinvoinnin edistäminen kouluyhteisössä

Koulun psykososiaaliset ja fyysiset olosuhteet vaikuttavat lasten ja nuorten terveyteen ja hyvinvointiin. Kouluikäiset viettävät suuren osan valveillaoloajastaan koulussa, jossa opitaan terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä tietoja ja taitoja. Koulun arki, siellä tehdyt ratkaisut ja koetut toimintamallit vaikuttavat myös nuorten terveyteen ja hyvinvointiin (Peltonen 2000). Jos kouluyhteisö toimijoineen voi hyvin, opetuksen ja oppimisen haasteita on mahdollista kasvattaa verrattuna tilanteeseen, jossa terveyshaitat ja hyvinvointiongelmien vaikeuttavat suoritustasoa.

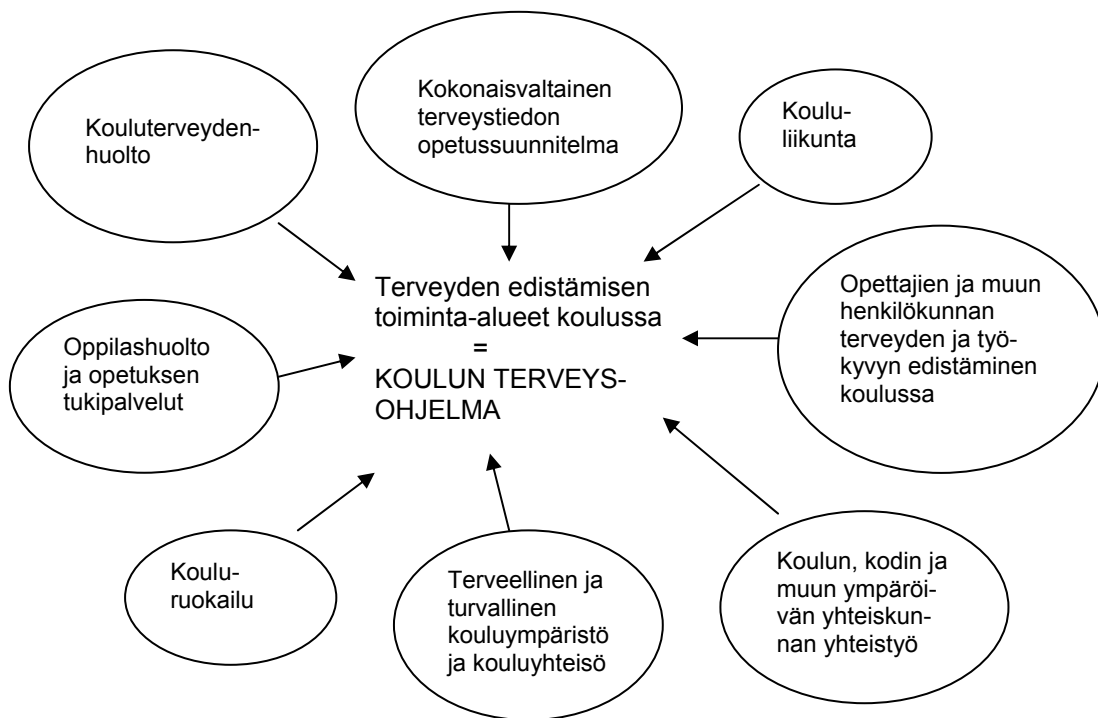
Opetus, oppiminen ja hyvinvointi kietoutuvat toisiinsa. Nuorten syrjäytymisen taustalla löytyy usein oppimisvaikeuksia, joita ei ole tunnistettu tai joihin ei ole saatu riittävästi apua. Kouluterveyskyselyjen mukaan oppimisvaikeuksilla, koulukiusaamisella ja lapsen saamalla tuella kotona tai koulussa on yhteys toisiinsa. Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen koulussa edellyttää monipuolista tietoa kouluyhteisöstä ja sen toiminnasta. Kaikkien kouluyhteisössä toimivien näkemykset ovat arvokkaita hyvinvoinnin kartoituksessa ja parannuskeinojen hakemisessa.

Kansainvälisessä kirjallisuudessa korostetaan yhä voimakkaammin oppimisen ja hyvinvoinnin edistämisen yhteyttä. Opas kouluterveydenhuollolle, peruskouluille ja kunnille (Stakes, Oppaita 51) esittelee kolme toisistaan poikkeavaa tapaa jäsentää kouluhyvinvointia; australialaisen koulun mielenterveyden edistämishjelman (Melbournen yliopisto, Centre for Adolescent Health: The Gatehouse Project, www.rch.unimelb.edu.au/gatehouseproject), yhdysvaltalaisen koulun hyvinvointi- ja terveysohjelman (www.cdc.gov/nccdphp/dash/ataglanc.htm) sekä Euroopan terveet koulut -ohjelman (WHO; Suomen verkoston kotisivut: www.health.fi).

Australialaisen ohjelman mukaan hyvinvoinnin parantamisen lähtökohtana on sosiaalisen yhteisön, oppimisympäristön ja oppilaan yksilöllisten ominaisuuksien vuorovaikutus. Oppimistulokset ja oppilaiden emotionaalinen hyvinvointi ovat voimakkaassa yhteydessä toisiinsa. Oppilaan hyvinvoinnin vahvistamisessa on tärkeää kiinnittyminen koulun ja luokan yhteisöön, turvallisuuden ja luottamuksen kokemus koulussa sekä myönteinen palaute. Kun hyvinvointia pyritään lisäämään,

tärkeimmiksi asioiksi nousevat koko koulun ja luokan ilmapiiri ja myönteisten muutosten toteutuminen koulun opetusohjelmassa.

Kuvio 2. havainnollistaa Yhdysvalloissa yleistä koulun kokonaisvaltaisen terveysohjelman ajattelutapaa. Terveiden edistämisen toiminta-alueita ovat kouluterveydenhuolto, oppilashuolto ja opetuksen tukipalvelut, kouluruokailu, terveellinen ja turvallinen ympäristö, kodin ja koulun yhteistyö, opettajien ja muun henkilöstön terveys ja työkyky, koulun liikunta sekä terveystiedon opetussuunnitelma.

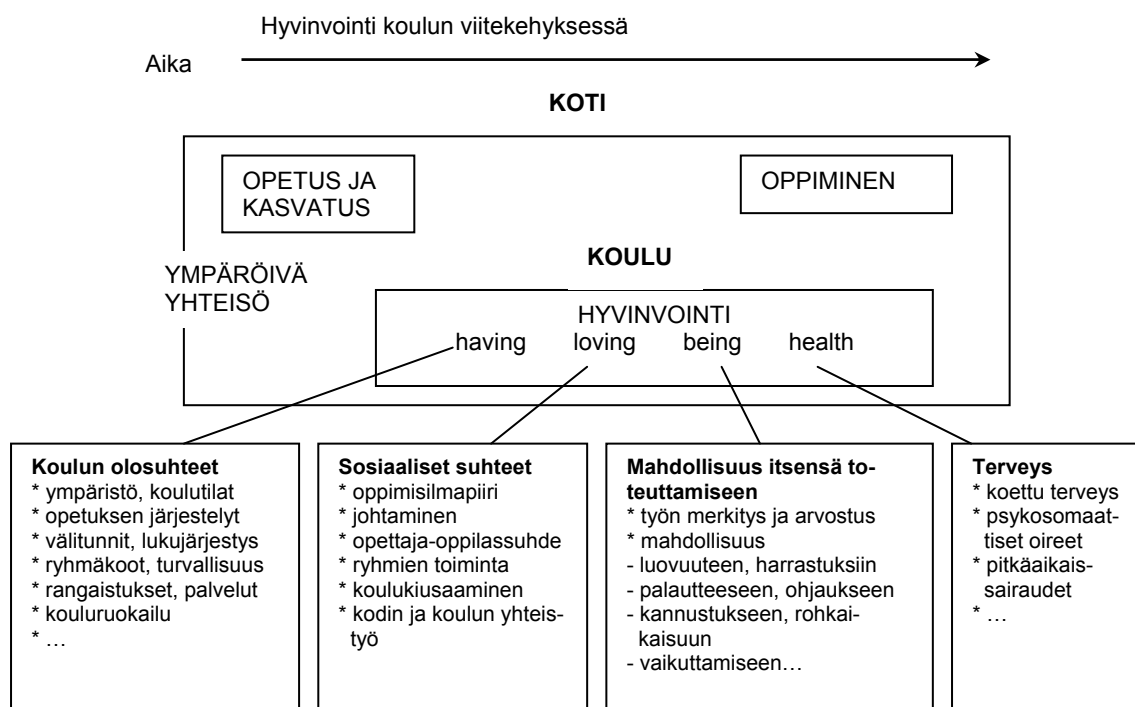

KUVIO 2. Yhdysvaltalainen koulun terveysohjelma (ks. Kouluterveydenhuolto 2002; Mc Kentzie&Richmond 1998, Korhonen J 2001).

Euroopan Terveet Koulut (ETK) -ohjelmassa korostetaan koulu yhteisön terveyden edistämässä osallistumista ja omistajuutta ottaen huomioon ihmissuhteet koulussa, kodeissa ja laajemmin lähi yhteisössä. Siihen sisältyy terveys koulun arvona ja eetosena, terveysopetuksen näkyvyys sekä koulun psykososiaalisen ja fyysisen ympäristön huomioon ottaminen. Tavoitteena on kasvattaa lapsista ja

nuorista kykeneviä tekemään terveyttä edistäviä valintoja. Terveyttä edistävän koulun käsite (Health Promoting Schools) kuvaa perinteisen terveystieteiden filosofian muutosta monipuoliseksi koulun terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseksi. ETK -ohjelman tavoitteita koulu yhteisön tasolla ovat: 1) terveystieteiden liittäminen koulun opetussuunnitelmiin ja arkikäytäntöihin, 2) sosiaalisesti ja ekologisesti terveen koulu ympäristön takaaminen, 3) koulu yhteisön jäsenten terveyden ja hyvinvoinnin huomioon ottaminen, 4) terveyden edistämisen yhteistyö kotien ja muiden sidosryhmien kanssa. (www.health.fi/enhps/perustieto; Stakes, Oppaita 51)

HVK-hankkeeseen orientoivassa seminaarissa käsiteltiin hyvinvointia koulun viitekehityksessä Anne Konun laatiman kehikon avulla (kuviokuva 3).

KUVIO 3. Hyvinvointi koulun viitekehityksessä (mukaeltu, Konu 1999).

Koulu on oppilaiden, opettajien ja koulun muun henkilöstön työympäristö. Työolot luovat edellytyksiä oppimiselle, opetukselle ja kasvatustyölle. Kouluyhteisön hyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä ovat koulun olosuhteet ja sosiaaliset suhteet. Fyysiset olosuhteet syntyvät koulun sisä- ja ulkotiloista, niiden turvallisuudesta, viihtyisyydestä ja toimivuudesta sekä koulun lähiympäristöstä ja koulumatkojen turvallisuudesta. Koulutyöjärjestelyihin luetaan mm. koulun työvälineet, työskentelymuotojen sopivuus, lukujärjestysten sopivuus, tuen saanti tarvittaessa, työrauha ja luokkaryhmien toiminta. Oppilashuollon palvelut, terveydenhuolto ja kouluruokailu ovat osa koulun työoloja.

Kouluyhteisön ilmapiiriin vaikuttavat voimavarojen ja fyysisten olosuhteiden ohella yhteistyö eri tahojen kanssa sekä koulun johtaminen, sen tavoitteellisuus, oikeudenmukaisuus, joustavuus ja oppilaiden mahdollisuus osallistua suunnitteluun ja kehittämiseen. Kiusaaminen ja kouluväkivalta vaikuttavat koulun sosiaalisiin olosuhteisiin. Kiusaamisella tarkoitetaan toistuvaa henkistä, verbaalista tai fyysistä väkivaltaa, jonka yksi tai useampi lapsi tai aikuinen kohdistaa yhteen uhriin (Stakes, Oppaita 51). Lapsen hyvinvointi tai pahoinvointi riippuvat paljon myös lapsen kasvuympäristöstä, elinoloista ja perheoloista. Yhteistyö vanhempien kanssa ja perheen tukeminen korostuvat lapsen pahoinvointia selvitetessä.

Mitä Hyvinvointi koulussa -hankkeessa tavoiteltiin?

Hankkeen tavoitteet Stakesin näkökulmasta

Kouluyhteisön hyvinvointi tuntui Stakesin lasten ja nuorten terveyden edistämisen kehikossa kiinnostavalta ja luontevalta kehittämiskohteelta. Kouluterveyskysely tuotti tietoa oppilaiden elinoloista, koulukokemuksista, terveydestä ja terveystotumuksista. Näitä tietoja hyödynnettiin eri hankkeissa, kuntien strategiatyössä, lasten ja nuorten hyvinvointiselontekohankkeissa sekä hyvinvointi-indikaattorityössä. Hyvinvointi ilmiönä ja kehittämisen kohteena koulun arkiympäristössä tarjosi Kuntien hyvinvointistrategiat (KHS) -ryhmälle mahdollisuuksia erityyppisten osaamisten yhdistämiseen. HVK-hankkeen ajateltiin tuovan kouluterveyskyselyn tulosten tulkinnalle uusia ulottuvuuksia, oppilaiden näkemysten lisäksi opettajien, vanhempien ja oppilashuollon sekä koko kouluyhteisön näkökulman.

HVK-hankkeen kiinnostavuutta ja haasteellisuutta lisäsi myös se, että koulumaailma oli Stakesin ryhmälle melko vieras kehittämisympäristönä. Yhteistyö hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen näkökulmasta toisen hallinnonalan kentällä haastoi tiiviimpään kanssakäymiseen opetushallinnon kanssa ja edellytti selviä pelisääntöjä hankkeen tavoitteita, työnjakoa ja vastuita määriteltäessä.

Stakesilla ei ollut tarkoitus eikä mahdollistakaan ryhtyä kehittämään kouluyhteisön hyvinvoinnin sisältöjä, vaan herättää koulujen uteliaisuus asiaa kohtaan. Tavoitteeksi asetettiin hyvinvointikysymysten näkyväksi tekeminen, hyvinvointia jäsentävien ja käsittelevien menetelmien ja välineiden kehittäminen sekä muissa yhteyksissä koeteltujen menetelmien soveltaminen koulukontekstiin. Stakes tarjosi kouluille kehittämismenetelmiä ja tuki kouluja soveltamaan niitä omiin sisältökysymyksiinsä. Kyse ei ollut koulutushankkeesta vaan sisällön kehittämiseen kietoutuvasta menetelmäoppimisesta, jonka tarkoituksena oli samalla vahvistaa koulujen hyvinvointirakennetta ja hyvinvointistrategista ajattelua sekä koulujen välistä hyvinvointiverkostoa.

Stakesin KHS-ryhmä pohti omalta kannaltaan hankkeeseen sitoutumista ja siihen käytettävien kehittämisresurssien vaihtosuhdetta. Hankkeen avulla voitiin lisätä ymmärrystä ennakoivista ja varhaisen huolen alueella esiintyvistä lasten ja nuorten terveyden ja hyvinvoinnin uhkista, kasvattaa menetelmäosaamista ja vahvistaa siten yleistettävissä olevaa lasten ja nuorten terveyden edistämisen 'työkalupakkaa'. Menetelmäkehittämiseen tarvitaan sisällöllisiä teemoja ja aitoa arkipäivän toimintaympäristöjä. HVK-hanke tarjosi koulumaailman kontekstin käsitellä lasten ja nuorten hyvinvointia sekä kehittää asioiden tunnistamiseen, kuvaamiseen, käsittelyyn, ratkaisuun ja arvioimiseen liittyviä välineitä ja menettelytapoja muissakin kouluissa hyödynnettäviksi.

Osallistuminen HVK-hankkeeseen oli Stakesin kannalta ajankohtaista myös siksi, että samanaikaisesti oli käynnistymässä poikkihallinnollisena yhteistyönä sosiaali- ja terveystieteiden toimeksiannosta kouluterveydenhuollon oppaan laadinta, johon Stakes aktiivisesti osallistui. (Stakes, Oppaita 51.)

Koulujen tavoitteet hankkeen käynnistyessä

Kun koulut neuvottelivat Terve Kunta -verkoston paikallisten koordinaattoreiden ja koulutoimen johdon kanssa HVK-hankkeeseen ryhtymisestä, ne eivät kovin tarkkaan tienneet, mihin olivat sitoutumassa. Miten hanke toteutetaan ja millaisia velvoitteita se heille asettaa? Avoimin mielin mukaan lähteminen osoittanee osittain sitä, että vallitsevaa tilannetta, kouluyhteisön hyvinvointia, ei koettu tyydyttäväksi tai ainakin sen parantaminen nähtiin mielekkääksi. Uteliaisuus ja hankkeesta koituvien tulevien velvoitteiden ristiriita keskustelutti kuitenkin 'monien projektien' kouluyhteisöä. Neuvotteluvaiheessa korostettu innovoiva kehittäminen, kumppanuus muiden samoja asioita pohtivien koulujen ja Stakesin muiden lasten ja nuorten hyvinvointia edistävien hankkeiden kanssa sekä kytkentä verkostomenetelmiä kehittävien Stakesin hankkeiden kanssa kiinnosti useita kouluja. Monet mukaan ilmoittautuneista kouluista yhdistivät HVK-hankkeen jo meneillään ole-

viin muihin oppimisen edellytyksiä parantaviin projekteihinsa ja hakivat hankkeesta koululle hyvinvoinnin kehittämiskokonaisuutta rakentavaa kehystä.

Tavoitteiden hahmottamisessa oli havaittavissa uuden kehittämisen ja toisilta opittavien kokemusten monistamisen ristiriitaa. Yhtäältä haluttiin itse synnyttää uusia innovaatioita omista prosesseista lähtien, toisaalta odotettiin jo kokeiltujen mallien kopioimisen mahdollisuuksia ja hankkeen johdolta saatavia tarkkoja toimintaohjeita, 'parempaa tietämystä'.

Koulujen kiinnostusta hankkeeseen lisäsi myös se, että kohteena oli koko kouluyhteisön hyvinvointi, yhteistyökumppaneina erilaiset koulut eri puolilta maata ja että hankkeen johto ja koordinaatio tuli koulumaailman ulkopuolelta, valtakunnallisena hankkeena sosiaali- ja terveydenhuollon hallinnon alalta. Stakes koulujen yhteistyökumppanina oli monille uusi.

Koulujen HVK-hankkeelle asettamat odotukset ja tavoitteet kuvataan tarkemmin hankkeen arviointiosiossa, raportin osassa II.

Tavoitteiden määrittelyä ohjaavia pohdintoja

Kouluyhteisöstä tulee kotiin tietoa tavallisimmin oppilaiden oppimissuoritteiden ja vuoden aikana järjestettävien muutamien vanhempieniltojen kautta. Kokemusten mukaan kunnan päätöksenteossa käsitellään kouluasioita pääasiassa tila- ja resurssikysymyksinä. Kuntien päätösasiakirjojen mukaan lasten ja nuorten hyvinvoinnista puhutaan kuntatasolla useimmiten syrjäytymisen ehkäisynä, vapaa-ajan toimintamahdollisuuksien tarjontana ja perheiden hyvinvoinnin tukemisena. Kuntien hyvinvointistrategioissa ei juurikaan viitata kouluyhteisön mahdollisuuksiin lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämisessä.

Opetussuunnitelmatyöhön on viime vuosina haastettu yhteistyökumppaneita myös opettajakunnan ulkopuolelta. Monissa kouluissa oppilashuoltohenkilöstö osallistuu opetussuunnitelman valmisteluun. Vanhempien osallistuminen lienee harvi-

naista. Vanhempien illoissa koulu yhteisön hyvinvointia käsitellään silloin kun jostakin kysymyksestä on tullut yhteinen ongelma ja siitä halutaan informoida vanhempia. Vanhempien yhdistysten pääasiallinen tehtävä painottuu erityistarpeisiin ja harrastuksiin tarvittavan rahan keräämiseen, vaikka yhdistysten työmuodoissa poikkeuksiakin löytyy. Keskustelu hyvinvoinnista aidosti kehittämiskohteenä ei liene kovin tavallista koko koulu yhteisöä ajatellen.

HVK-hankkeen alussa tärkeäksi tavoitteeksi nousivat kysymykset: Mitä koulu yhteisön hyvinvointi on? Kenelle hyvinvointi koulussa kuuluu, ketkä ovat asian 'omistajia' ja toimijoita? Varsin nopeasti oltiin yhtä mieltä siitä, että hyvinvointi kuuluu kaikille koulu yhteisössä toimiville; oppilaille, koulun henkilökunnalle ja vanhemmille. Koulu yhteisön hyvinvointitilannetta selvitettäessä olisi syytä saada kaikkien asianosaisten ääni kuuluviin.

Seuraavaksi pohdittiin, miten hyvinvointiin vaikuttavat asiat tiedostetaan koulu yhteisössä ja voidaanko niistä keskustella avoimesti, jos keskustelijoina ovat niinkin eri asemassa olevat intressiryhmät kuin opettajat, oppilashuolto, vanhemmat ja oppilaat. Ovatko hyvinvointiin vaikuttavat asiat suuria periaatteellisia kysymyksiä vai pieniä menettelytapakysymyksiä vai kaikkia siltä väliltä? Kenen hyvinvoinnista puhutaan ja onko mahdollista löytää ratkaisuja, joiden avulla koko koulu yhteisön hyvinvointi kohentuu? Olisiko hyvinvointiasioiden puheeksi ottaminen helpompaa, jos koulussa olisi jokin yhteinen foorumi, jossa näitä asioita olisi tarkoitettu käsiteltäväksi. Auttaako puheeksi ottaminen ja asioiden näkyväksi tekeminen vastuun jakamista ja asioiden hoitamista?

Varsin pian todettiin, että Stakesissa oli kehitetty työmenetelmiä, joita voitaisiin soveltaa myös koulu yhteisön hyvinvointitilanteen puheeksi ottamiseen. Alun perin lastensuojelun tarpeisiin kehitetyt dialogiset menetelmät (Arnkil & Eriksson 1998a ja 1998b) tuntuivat tähänkin tilanteeseen sopivilta ja menetelmiä kehittänyt Stakesin Verkostoryhmä lähti innolla kehittämään sovelluksia koulu yhteisössä. Ensimmäisessä vaiheessa pyydettiin oppilaita, opettajia, vanhempia ja oppilashuoltoryhmää tuomaan esille koulu yhteisön hyvinvointia vahvistavia ja uh-

kaavia asioita. Eri osapuolia kuultaessa ja kuunneltaessa oletettiin kustakin koulusta löytyvän joitakin koululle tyypillisiä teemoja tai 'kipupisteitä', joita sitten lähdetäisiin käsittelemään edelleen samojen henkilöstöryhmien kanssa ratkaisumalleja hakevia menetelmiä soveltaen.

Uusien toimintakäytäntöjen haltuun ottamista ja käsittelyä helpottaa usein uusien menettelytapojen ja työvälineiden kokeileminen. Vaikka menetelmät ovat vain välineitä toteuttaa hyviksi havaittuja käytäntöjä, niiden kehittämisprosessi antaa legitiimin luvan käsitellä arkojakin asioita. Ajatuksena oli, että käsittelyn myötä hyvinvointikysymykset konkretisoituvat vakavasti otettaviksi toiminnan kohteiksi kouluuyhteisössä. Hankkeen tavoitteita pohdittaessa alkoi hahmottua kysymys koulun hyvinvointirakenteesta ja sen vahvistamisen tarpeesta.

Tavoitteiden tarkistaminen

HVK-hankkeen tarkoitus määriteltiin ensimmäisen orientoivan työkokouksen jälkeen 18.2.2000 päivätyssä hankesuunnitelmassa seuraavasti:

'HVK-hankkeen tarkoituksena on selvittää hyvinvointia kouluuyhteisössä, kartoittaa voimavaroja, huolen aiheita ja yhteistyön kohteita, etsiä hyvinvointia parantavia työ- ja toimintakäytäntöjä sekä testata ja arvioida niitä käytännössä. Kehittämishanke etenee kuntakohtaisina hankkeina, joiden ideointia, toteuttamista, seuraamista ja arviointia tuetaan Stakesin ohjauksella kartoituksella ja metodikoulutuksella, kuntien välisellä vertaisarvioinnilla sekä valtakunnallisella tiedontuottamisella.'

Hankkeen tavoitteet määriteltiin tarkemmin syksyn työkokouksessa 27.11.2000 (Muistio: www.stakes.fi/hyvinvointi/tek/verkosto/hvk/muistio271100). Tuolloin haettiin koulujen yhdyshenkilöiden kanssa yhdessä vastauksia kysymykseen, mitä olemme saavuttaneet HVK-hankkeessa vuoden 2002 loppuun mennessä.

Vastaukset voidaan tiivistää seuraavasti:

- Hyvinvoinnista koulu yhteisössä on tullut tärkeä asia. Hyvinvointiin liittyvien kysymysten käsittely on läpinäkyvää ja yhteistyö on laajentunut koulun ulkopuolelle.
- Tunnistamme koulu yhteisössä esiintyvät hyvinvointiin liittyvät kysymykset ja niiden työstämiseen on käytettävissä sopivia työmenetelmiä. Hyvinvointikysymysten käsittelylle on ominaista moniäänisyys.
- Osaamme kuvata koulu yhteisön hyvinvointia. Käytettävissä on yhteismitallisia indikaattoreita ja mittareita hyvinvoinnin kuvaamiseen, muutosten seuraamiseen ja niiden arvioimiseen. Hyvinvoinnin kuvaus sisältyy vuosittain koulun toimintakertomukseen.
- Hyvinvointiin vaikuttavat toimintakäytännöt tulevat laajasti tietoisuuteen (myös koulujen ja kuntien välillä) ja niiden toimivuutta ja merkitystä arvioidaan soveltuvin osin.
- Muodostuu toimiva hyvinvointi koulussa -verkosto, joka tukee vertaisoppimista ja vertaisarviointia (www -sivut toimivat yhtenä välineenä)
- Vähitellen muodostuu tietoinen koulun hyvinvointirakenne ja hyvinvoinnin strateginen ajattelutapa.

Toimijat ja työnjako

Kehittämishanketta käynnistettäessä on varmistettava hankkeeseen osallistuvien osapuolien sitoutuminen yhteiseen hankkeeseen. Sitoutuminen edellyttää eräänlaista vaihtosuhteen luomista, jossa kaikki osapuolet käyttävät toisiaan kehittymisensä hyväksi 'itsekkäistä' intresseistään lähtien (Arnkil ym. 2000, 62). Millaisia vaihtosuhteita sisältyi HVK-hankkeessa koulujen, kuntien ja kansallisen kehittämishankkeen intressien yhteensovittamisessa?

Terve Kunta -verkoston hanke

Aloite HVK-hankkeeseen tuli Terve Kunta -verkostolta, joka halusi sisällyttää toimintasuunnitelmaansa konkreettisen, kuntalaisten hyvinvointia parantavan kehittämishankkeen. Lasten ja nuorten hyvinvoinnin vahvistaminen on kunnassa kiinnostava, mutta samalla usein ylikunnallinen ja hallinnonalat ylittävä kehittämiskohde. Terve Kunta -verkosto tarjosi kouluille mahdollisuuden ylikunnalliseen yhteistyöhön kansallisessa, sosiaali- ja terveystoimen koordinoimassa hankkeessa. Terve Kunta -verkostolla ei ollut alkuun esittää mitään 'lupaavia' ratkaisumalleja hanke-ehdotuksen toteuttamisesta tai siinä saavutettavista tuloksista.

Terve Kunta -verkoston koordinaattorit toimivat kunnassa hankkeen käynnistäjinä. He neuvottelivat opetustoimen johdon ja rehtoreiden kanssa hankkeeseen osallistumisesta ja organisoivat koulujen kanssa niiden yhdyshenkilöiden sekä työ- tai ohjausryhmien nimeämisen. Verkoston koordinaattorit osallistuivat käynnistysvaiheessa kouluissa tehtäviin ensimmäisiin kartoituksiin, mutta tämän jälkeen prosessi eteni Stakesin ja koulujen välisenä kehittämishankkeena.

Terve Kunta -verkosto sai kaiken HVK-hanketta koskevan informaation. Hanketta käsiteltiin verkoston työkokouksissa, joissa keskusteltiin hankkeen suunnittelusta ja prosessin etenemisestä. HVK-hankkeen työkokouksiin verkoston koordinaattorit eivät juurikaan osallistuneet, paitsi Tampereen koordinaattori. Hank-

keen loppuvaiheessa verkoston koordinaattorit haastettiin aktiivisemmin mukaan pohtimaan koeteltujen menetelmien ja hyväksi havaittujen käytäntöjen juurruttamista kunnan muihin kouluihin ja muihin kuntiin.

Hankkeeseen osallistuvat kunnat ja koulut

HVK-hankkeeseen osallistuminen oli avoin kaikille Terve Kunta -verkoston kunnille. Hankkeen käynnistäminen edellytti kunnassa toimintasuunnitelman mukaan yhdyshenkilön ja hanketta ohjaavan työ- tai ohjausryhmän nimeämistä sekä voimavarojen varaamista hankkeen toteuttamista varten. Voimavaroja tuli varata yhdyshenkilön työpanokseen, työkokouksien järjestämiseen kunnassa, Stakesin järjestämiin työkokouksiin osallistumiseen ja hankkeen kuntakohtaiseen raportointiin.

Hankkeesta kiinnostui odotettua useampi kunta. Myös osallistuvien koulujen lukumäärä kasvoi odotettua suuremmaksi. HVK-hankkeeseen ilmoitettiin 24 koulua, joista 21 koulua jatkoi hankkeen loppuun saakka. Vuoden 2001 keväällä kouluille esitettiin mahdollisuutta jättäytyä hankkeesta, jos tuntui siltä, että voimavarat eivät riittäneet tai että hankesuunnitelma loppuajaksi ei olisi omaa koulua riittävästi kiinnostava. Heinolan Niemelän koulu ilmoitti, että se oli saanut haltuunsa ne menetelmät, joista se oli ollut kiinnostunut ja halusi lopettaa hankkeessa. Lapinlahden Kirkonkylän koululla alkoi suuri homevaurioihin liittyvä remontti, jolloin se joutui hajasijoittumaan eri puolille kuntaa, eikä näin ollen nähnyt mahdolliseksi jatkaa. Vantaalta hankkeessa oli mukana aluksi kahdeksan koulua, joista neljä 'liitännäisjäsenenä', Vantaan yhdyshenkilön koordinoimana. Näistä kaksi jättäytyi pois vuoden 2001 lopussa. Kajaanin Keskuskoulu tuli hankkeeseen mukaan hieman muita kouluja myöhemmin, vuoden 2001 alusta.

Hankkeeseen osallistuvat kunnat ja koulut vuonna 2000:

- Heinola (Niemelän koulu)

- Helsinki (Ressun peruskoulu, Yhtenäiskoulu, Siilitien ala-aste/Hillerikujan koulu, Itäkeskuksen lukio)
- Kajaani (Hauholan koulu, Kuluntalahden koulu, Keskuskoulu)
- Kuopio (Kuopion Yhteiskoulun yläaste ja Musiikkilukio)
- Lapinlahti (Kirkonkylän koulu, Matin ja Liisan yläaste)
- Pori (Kuninkaanhaan yläaste, Porin suomalaisen yhteislyseon yläaste)
- Tampere (Tesomajärven ala-aste, Tesoman yläaste)
- Vantaa (Havukallion koulu, Kulomäen koulu, Leppäkorven koulu, Mikkolan koulu, Ruusuvuoren koulu, Simonkylän koulu, Simonkallion koulu, Tikkurilan koulu)

Stakes hankkeen koordinaattorina

Hankkeen johtamisesta vastasi Stakesin KHS-ryhmän Terve Kunta -verkoston koordinaattorin ominaisuudessa, hankkeen vastuuhenkilönä kehittämispäällikkö Kerttu Perttilä (1.8.2001-30.6.2002 vastuuhenkilönä projektipäällikkö Kristiina Poikajärvi). Hankkeeseen liittyvät menetelmälliset ja sisällölliset kehittämistehtävät haastoivat silloisen KHS-ryhmän mukaan kehittämään ja oppimaan yhteisestä hankkeesta (Kerttu Perttilä, Sari Kautto, Sakari Karvonen, Sari Koskinen, Anne Lounamaa, Pauliina Luopa, Soili Orre, Maija Ritamo ja Matti Rimpelä). Kehittämistyössä olivat mukana myös Stakesin Verkostoryhmästä tutkimusprofessori Tom Erik Arnkil ja erikoistutkija Esa Eriksson dialogisten menetelmien asiantuntijoina.

Stakesin tehtävät määriteltiin HVK-hankkeen ensimmäisessä toimintasuunnitelmassa (2000 - 2001) seuraavasti:

'Stakesin tehtävänä on tuottaa hankkeen käyttöön työmenetelmiä sekä luoda hyvinvointi koulussa –verkostolle keskustelu- sekä tiedon ja kokemusten vaihdon foorumi. Stakes toteuttaa teemaseulakartoitukset yhdyshenkilöiden kanssa, vastaa raportoinnin kokoamisesta, kouluttaa yhdyshenkilöitä ohjaamaan ja toteuttamaan kartoituksia laajemmin kunnassa sekä järjes-

tää kuntien yhteiset työkokoukset. Stakesin tehtävänä on vastata työmenetelmien arvioinnista ja niiden hyödyntämisen tukemisesta sekä hankkeen kokonaisraportoinnista. Stakes vastaa hankkeen aiheuttamista omista kustannuksistaan.'

HVK-hanke käynnistyi ja eteni toimijalähtöisenä prosessikehittämisenä (ks. Seppänen-Järvelä 1999). Toimijalähtöiselle prosessikehittämiselle on ominaista, että

toteutuksen strategia on tilanne-ehdotin ja avoin toimintaympäristön ominaisuuksille. Kehittämishankkeella ei ole alussa tarkkaa toteuttamista ohjaavaa tai rajaavaa suunnitelmaa, joskin prosessin etenemistä ohjaa tietoisuus vaikutussuunnasta. Prosessi on hidas, muuntuva, aikaan sidottu ja muodoiltaan rönsyilevä ja kehittämistehtävä muotoutuu prosessin aikana. Toimintatapa sisältää epävarmuutta, ennakoimattomuutta ja prosessin etenemiseen liittyviä riskejä. Toimijalähtöinen prosessikehittäminen perustuu yhteistoiminnalliselle dialogisuudelle. (Seppälä-Järvelä 1999; 196)

HVK-kehittämisprosessin eteenpäin vieminen oli tilanne-ehdoista ja avoin siihen osallistuvien koulujen ehdotuksille. Valtakunnallinen projekti antoi tietyn, tavoitteellisesti suuntaavan viitekehysten, jonka sisälle sijoitettiin paikallisia kehittämisprojekteja (ks. Seppänen-Järvelä 1999;105). Stakesin tehtävänä oli toimia kehittämisprosessien prosessiasiantuntijana. Stakes toi koulujen käyttöön kehittämismenetelmiä ja -välineitä, antoi niissä koulutusta, johti kehittämisprosessin etenemistä ja arviointia sekä etsi yhteisiä ja yleisempiä piirteitä paikallisista projekteista. Varsinaisia sisällön asiantuntijoita ja toimijoita HVK-hankkeessa olivat koulut; rehtorit, opettajat, oppilaat, oppilashuollon edustajat, koulun muu henkilöstö ja vanhemmat. Kouluyhteisöt toimivat hyvinvointia vahvistavien käytäntöjen kehittäjinä ja olivat siitä vastuussa.

HVK-kehittämisprosessiin tuotiin tarjolle uusia menetelmiä ja tapoja kartoittaa, käsitellä, suunnitella, arvioida ja seurata hyvinvointia kouluyhteisössä. Uudet menetelmät kokeiltiin aina ensin muutamassa koulussa, jonka jälkeen niistä keskusteltiin ja niitä arvioitiin yhteisissä työkokouksissa. Vasta yhteisen hyväksynnän

jälkeen uusien menetelmien soveltaminen laajennettiin muihin kouluihin. Kaikkia tarjolle tuotuja suunnitelmia ei otettu käyttöön. Tällaisia toteuttamatta jääneitä suunnitelmia olivat mm. tulevaisuusdialogin jälkeen laadittavat koulukohtaiset toimintasuunnitelmat, joista koulujen hyvinvointikuvausten ajateltiin muotoutuvan. Eräänä sivupolkuna hankkeessa suunniteltiin koulussa työskentelevien henkilöiden kirjaamien huolen vyöhykkeiden kartoittamista (ks. Arnkil ym. 2000; 143), mutta siitä luovuttiin ajan puutteen takia.

Kehittämissuunnitelma laadittiin aluksi ensimmäistä vuotta sitovaksi ja kahta seuraavaa vuotta hahmottelevaksi (ks. liite 1, HVK -hankkeen työsuunnitelmat, päivitetty 4.1.2001). Ensimmäisen vuoden syksyllä suunnitelmaa täsmennettiin yhdessä koulujen yhdyshenkilöiden kanssa.

Koulut toimijoina ja sisällön kehittäjinä

HVK-hankkeen työsuunnitelmaan kirjattiin Stakesin ja kuntien välisestä työnjaosta seuraavaa.

'Kuntien tehtävänä on vastata hankkeen etenemisestä kunnassa yhdessä Stakesin kanssa. Yhdyshenkilöt järjestävät kuntakohtaiset kokoukset ja verkostopalaverit, osallistuvat Stakesin kanssa teemaseula- sekä hyvien työ- ja toimintakäytäntöjen kartoitukseen ja raportoivat niistä. Yhdyshenkilöt vastaavat uusien työ- ja toimintakäytäntöjen ja -mallien toteuttamisesta, käyttöön ottamisesta ja niiden arvioinnista kunnassa. Kunnat vastaavat hankkeen aiheuttamista kustannuksista omalta osaltaan'. (Toteuttamissuunnitelma 2000 - 2001).

Kuntien vastuulle osoitetut veloitteet tarkoittavat käytännössä hankkeeseen osallistuvia kouluja. Hankkeen valmisteluvaiheessa koulut kysyivät osallistumisesta koituvien veloitteiden ja hyötyjen suhdetta. Koulut olivat tulleet mukaan hankkeeseen, vaikka alkuun ei oltu osattu arvioida hyötyjen ja menetetyin tai hankkeeseen osallistumiseen tarvittavan 'ylimääräisen' ajan suhdetta. Osallistumisen hyöty syntyi ulkoapäin tulevasta kehittämistuesta, verkostoyhteistyöstä ja hankkeen

synnyttämästä 'lupauksesta' parantaa oppimisympäristöä ja samalla kaikkien koulu yhteisössä toimivien hyvinvointia. Vastapainoksi koulut olivat valmiita käyttämään aikaansa ja osaamistaan kehittämishankkeeseen, josta myöhemmin myös muut koulut voisivat hyötyä.

Päätökset hankkeeseen osallistumisesta tehtiin kouluissa hieman eri tavoin. Joissakin kouluissa rehtori ilmoitti koulunsa osallistuvan hankkeeseen, joissakin osallistumiseen päädyttiin rehtorin ja opettajien yhteisen neuvottelun tuloksena. Hankkeeseen osallistumistapa vaihteli. Joissakin kouluissa oli nimetty muutamien henkilön työryhmä (rehtori/apulaisrehtori, opettajia, terveydenhoitaja, koulukuraattori, psykologi), joka osallistui Stakesin työkokouksiin. Muutamista kouluista työkokouksiin osallistui rehtori ja joistakin yhdyshenkilöksi nimetty opettaja. Osassa kouluista osallistujia vaihteli lähes kokouksittain. Erilaiset osallistumisen vaihtoehdot hyväksyttiin, tärkeintä oli saada hyvinvointitietoisuus kasvamaan koulun sisällä laajemmin.

Osallistuvien koulujen keskeinen tehtävä oli kehittää ja vahvistaa eri tavoin koulun hyvinvointirakennetta ja strategista ajattelua sekä tuoda koulun hyvinvointiin liittyvät kysymykset näkyviksi koulu yhteisön ulkopuolelle. Tämän toteuttamiseksi kouluilta odotettiin:

1. osallistumista HVK-hankkeen yhteisiin työkokouksiin;
2. koulu yhteisöä kuvaamaan tiedon tuottamista (koulun esittelykuvaus, koulun www-sivuille oman HVK-hankkeen kuvaus, koulun hyvinvointikuvaus);
3. hyvinvointikartoitusta varten järjestettävien tilaisuuksien organisoimista;
4. kartoituksessa esiin tulleiden teemojen käsittelyn jatkamista ja edelleen kehittäminen koulussa eri foorumeilla;
5. mahdollisesti hyvinvointikartoitusten toistamista seuraavana vuonna;
6. vertaisarvioinnin tai vertaiskonsultoinnin toteuttamista yhteisesti sovitusta aihealueista sekä niiden raportoimista;
7. koulu yhteisössä hyvinvointia vahvistavia hyvien käytäntöjen kehittämistä ja niistä raportoimista HVK-verkostolle sekä

8. hankkeesta saatujen kokemusten välittämistä toisille, myös verkoston ulkopuolisille kouluille erilaisissa koulutustilaisuuksissa ja työkokouksissa.

Ideasta toteutukseen

Aloitukset ja osallistumisen vahvistaminen

Hanketta käynnistävään ensimmäiseen työkokoukseen (8.2.2000) kutsuttiin eri alojen asiantuntijoita (tutkijoita, rehtoreita, koulukuraattoreita, psykologeja, opettajia ja kouluterveydenhuollon asiantuntijoita) pohtimaan kouluyhteisön hyvinvoinnin perusteita. Työkokouksessa esiteltiin dialogisia menetelmiä, joita oli käytetty lastensuojelutyössä vaikeiden asioiden puheeksi ottamisen välineinä (Arnkil ja Eriksson, 1998).

Stakesin Terveystieteiden edistämisen kuntastrategiat (TED) -ryhmässä kirjoitettiin työkokouksen jälkeen ensimmäinen hankesuunnitelmaluonnos (18.2.2000, www.stakes.fi/hyvinvointi/ted/tkverkosto -> Hyvinvointi koulussa -> Arkisto), joka lähetettiin Terve Kunta -verkoston kunnille arvioitavaksi ja samalla kuntia ja kouluja pyydettiin päättämään osallistumisestaan HVK-hankkeeseen. HVK-hankkeen toimintasuunnitelman luonnos käsiteltiin Terve Kunta -verkoston kokouksessa 6.–7.11.2000.

HVK-hankkeen ensimmäinen varsinainen työkokous pidettiin 7.6.2000. Lähetämällä edustajansa tähän kokoukseen koulut vahvistivat osallistumisensa hankkeeseen. Taulukossa 1. kuvataan hankkeeseen osallistuneet koulut.

TAULUKKO 1. Koulujen kuvaukset, syyskuu 2003

Kunta	Koulu	Perustamisvuosi	Oppilaita lkm	Luokkasteet	Opettajat lkm	Oppilashuolto-ryhmä *
Heinola	Niemelän koulu	1895/1969	319	1–9	34	Vakinaisesti: R, EO, TH (1–6) R, EO, KO, OO, TH (6–9)
Helsinki	Hillerikujan koulu / Siilitien ala-aste	1961	90 137	1–9 1–6	20	R, KP, KK, TH, EO, OO

	Itäkeskuksen lukio	1967	530	lukio	34	R, OO, KP, TH, EO, OP
	Ressun peruskoulu	1891	392	1-9	37	R, VR, EO, OO, OP, KL, TH, KP, KK
	Yhtenäiskoulu	1956		1-12	44	
Kajaani	Hauholan koulu		335	7-9	35	R, EO, TH, KK, OO
	Kuluntalahden koulu	1953	87	1-6	9	R, OP, EO, TH, KP, ST
	Keskuskoulu	1952	655	1-9	59	R, KK, TH, EO
Kuopio	Kuopion Yhteiskoulun yläaste	1892	290	7-9	28	
	Kuopion Yhteiskoulun Musiikki-lukio	1968	230	lukio	24	
Lapinlahti	Kirkonkylän koulu					
	Matin ja Liisan yläaste	1974	362	7-9	32	
Pori	Kuninkaanhaan yläaste	1880	380-400	6-9	32	R, KK, TH, EO, OO
	Porin suomalaisen yhteislyseon koulu		347	7-9	38	R, OO, TH, EO, KK
Tampere	Tesomajärven ala-aste	1967	427	1-6	33½	R, VR, EO, TH, KK, KP
	Tesoman koulu	1968	414	7-9	43	R, VR, KK, EO, OP, TH, OO
Vantaa	Hanalan koulu	1961	96	1-9	10	R, TH, KP, KK
	Havukallion koulu	1980	339	0-6	23	VR, KP, KK, EO, TH, NTT
	Kulomäen koulu	1981	200	0-4	36	R, EO, KP, KK, TH, OP
	Leppäkorven koulu	1900	449	1-6	20	R, EO, KP, TH, KK
	Mikkolan koulu	1974	750	1-7	45	R, EO, TH, KK, KP, OO
	Ruusuvuoren koulu	1957/1970	400	7-9	16	
	Simonkallion koulu	1953	704	1-6	33	R, KP, KK, TH, EO, NO
	Simonkylän koulu	1969	450	7-9	40	R, KK, TH, EO, OO
	Tikkurilan koulu	1896	600	1-9	50	R, VR, EO, OP, KP, OO, KK, TH, NO

*) R=rehtori, VR=vararehtori/apulaisrehtori, EO=erityisopettaja, TH=kouluterveydenhoitaja, KK=koulukuraattori, KP=koulupsykologi, KO=klinikkaopettaja, NNT=nuorisotyöntekijä, OO=opinto-ohjaaja, OP=opettaja, KL=koululääkäri, ST=sosiaalityöntekijä, NO=nuoriso-ohjaaja

Toimintasuunnitelmat

Vuoden 2000 toimintasuunnitelmassa tarkasteltiin ensimmäistä toimintavuotta yksityiskohtaisemmin ja seuraavien vuosien suunnitelmat yleisluonteisemmin. Suunnitelma päivitettiin vuosittain (4.1.2001, ks. www -sivut). (Työsuunnitelman yhteenveto liitteenä 1.) Koulujen osalta hanke kirjattiin päättyväksi projektina vuonna 2002. Vuonna 2003 hanke tuli arvioida ja raportoida.

Vuoden 2000 toimintasuunnitelmaan sisältyi hankkeen käynnistäminen ja verkoston luominen. Koulut nimesivät hankkeen yhdyshenkilön ja ohjausryhmän sekä kirjoittivat lyhyen kuvauksen koulustaan liitettäväksi Stakesin HVK-hankkeen www-sivuille. Vuodelle 2000 suunniteltiin

1. kolmea tai neljää työkokousta;
2. hyvinvoinnin vahvuuksien ja huolen aiheiden kartoittamista kouluissa teemaseulamenetelmää käyttäen;
3. esille nousseiden hyvinvointiteemojen edelleen käsittelyä ratkaisujen löytämiseksi tulevaisuusdialogimenetelmää käyttäen sekä
4. hankkeen nettisivujen laatimista.

Vuonna 2001 työsuunnitelmaan kirjattiin

1. tulevaisuusdialogien jatkaminen;
2. koulujen jatkosuunnitelmien laadinta hyvinvointikysymysten käsittelemiseksi;
3. koulujen HVK -nettisivujen avaaminen ja joidenkin kouluhyvinvoinnin edistämässä hyviksi koettujen käytäntöjen kirjaaminen kotisivuille;
4. koulujen välisten vertaisarviointien käynnistäminen;
5. hankkeen esittely valtakunnallisilla kehittämispäivillä (Terve Kunta- ja Koulu-terveyspäivät) sekä
6. kahden työkokouksen järjestäminen.

Vuoden 2002 työsuunnitelman mukaan hyvinvointikysymysten moniäänistä ja läpinäkyvää käsittelyä tuli jatkaa koulujen omien toimintasuunnitelmien mukaisesti. Tavoitteena oli

1. jatkaa koulujen välistä vertaisarviointia/-konsultointia;
2. päivittää nettisivuja;
3. laatia koulujen hyvinvointikuvauksia;
4. käynnistää hankkeen itsearviointi;
5. esitellä hanketta Terve Kunta -päivillä ja
6. järjestää kaksi varsinaista työkokousta ja yksi metodikoulutus vertaisarvioinnista.

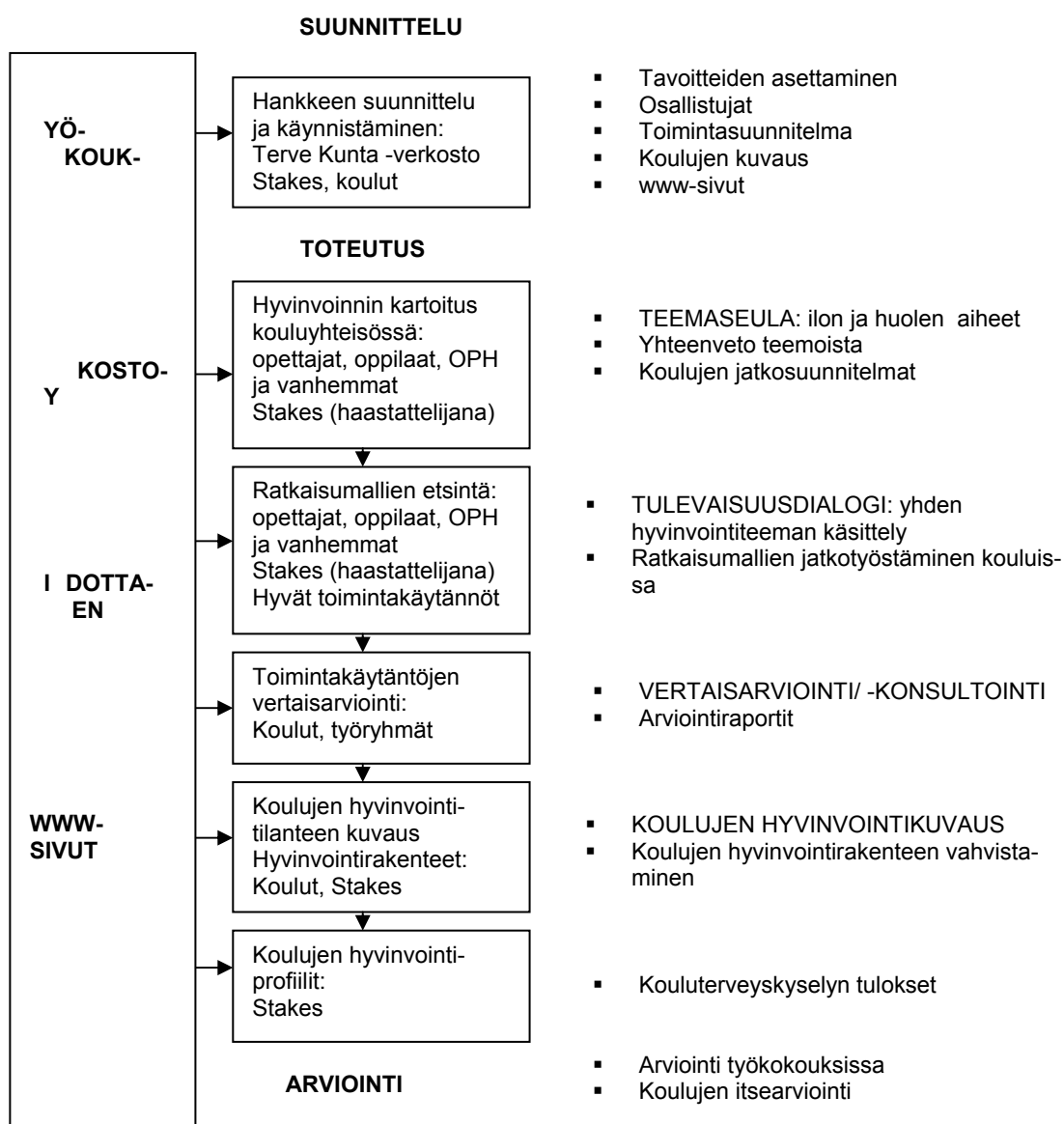
Kehittämisen eteneminen

HVK-hankkeen etenemistä kuvataan prosessina kuviossa 4. Jälkikäteen arvioiden prosessi eteni kutakuinkin kuvion mukaisesti, joskaan ei käytännössä näin suoraviivaisesti. Prosessin osat eivät eroa ajallisesti toisistaan näin selvästi, mutta lukijan kannalta lienee parempi 'parannella' lopputulosta selkeyden kustannuksella kuin yrittää kuvata todellista prosessin 'elämäkertaa'.

Hyvinvoinnin käsittely koulu yhteisössä ylittää ammatilliset rajat vertikaalisesti ja horisontaalisesti. Koulun johdon, luokanopettajien ja aineopettajien, kouluterveydenhuollon, koulupsykologin ja kuraattorin, koulun muun henkilöstön, oppilaiden ja oppilaiden vanhempien sekä kunnan koulutoimen johdon intressien tulisi olla yhtä vahvoja. Päädyimme esittämään, että kehittämishankkeelle nimetään kouluissa poikkihallinnollinen ohjausryhmä, johon voisi osallistua myös koulun ulkopuolisia intressipiirejä. Hanke tulisi ankkuroida viralliseen koulun johtamisjärjestelmään siten, että se istuu koulutyön arkeen pidemmälläkin aikavälillä.

Stakesin Palmuke -projektissa oli kehitelty lastensuojeluasioiden kehikossa dialogisia menetelmiä ottaa puheeksi vaikeasti käsiteltäviä asioita, kartoittaa huolen aiheita eri ammattiryhmien ja perheiden näkökulmasta. Lastensuojeluasioissa eri ammattiryhmien edustajilla erikseen ja perheenjäsenillä erikseen voi olla hyvin erilaiset näkemykset asioista ja niiden käsitteleminen vaatii tarkkaa kuulemistä ja

kuuntelemista. Myös koulu yhteisön hyvinvointikysymyksiin voi eri osapuolilla olla hyvin erilaiset näkemykset ja 'sisääntulokulmat'. Neuvottelimme Verkostoryhmän kanssa dialogisten menetelmien sovellusmahdollisuuksista koulu yhteisössä ja päädyimme yhdessä esittämään, että kokeilisimme opettajien, oppilaiden, oppilashuoltoryhmän ja vanhempien vuoropuhelua *teemaseuladialogia* käyttäen (ks. Arnkil, Eriksson ja Arnkil, 2000; 149-150).

KUVIO 4. HVK-hankkeen eteneminen; toimijat, toteutus ja sisältö (alkuperäistä suunnitelmaa täsmentäen)

Dialogiset vuoropuhelut sovittiin järjestettäväksi jokaisessa koulussa niin, että dialogien vetäjät tulivat Stakesista joko Verkosto- tai KHS -ryhmästä. Istunnoista kirjoitettiin muistiot, joita koulut voivat käyttää keskustellessaan koulun hyvinvoinnista esimerkiksi vanhempainilloissa, rehtoreiden ja opettajien kokouksissa, oppilaskunnan kokouksissa ja koulun kehittämispäivillä.

Mitä hankkeessa tapahtuisi hyvinvoinnin uhkien ja vahvuuksien kartoituksen jälkeen? Hahmotimme hankkeen etenemistä kehittämisprosessin suunnitteluvaiheessa siten, että jatkaisimme jokaisessa koulussa teemaseulassa esille nousseiden keskeisten hyvinvointia uhkaavien tai vahvistavien ilmiöiden käsittelyä hakemalla yhteisiä ratkaisumalleja asioiden työstämiseksi. Tähän osallistuisivat kouluuyhteisössä samat ryhmät kuin hyvinvointiteemojen kartoitukseen. Koulut voivat päätää, ovatko osallistuvat henkilöt samoja kuin teemaseulassa. Menetelmänä sovimme sovellettavan *tulevaisuusdialogia* (ks. Arnkil, Eriksson, Arnkil 2000; 134,161-163) jonka vetäjät olivat Stakesista. Myös tästä istunnosta kirjoitettiin muistiot koulujen käyttöön. Dialogien jälkeen koulujen tehtävänä oli käynnistää omat suunnitelmat, miten keskeiseksi nousseita hyvinvointikysymyksiä jatkossa käsitellään, kuka asioiden valmistelusta on vastuussa ja miten edetään.

Hankesuunnitelma tehtiin tästä eteenpäin enemmän suuntaa antavaksi ja sovittiin, että prosessin luonteen mukaisesti suunnitelmaa tarkennetaan työkokouksissa tulevan palautteen mukaisesti yhdessä projektiin osallistuvien koulujen kanssa. Alustavan suunnitelman mukaisesti prosessin ajateltiin etenevän siten, että teemaseulakartoituksessa nousisi esille joitakin yhteisiä teemoja, joihin koulut lähtisivät kehittämään muutaman koulun ryppäinä hyviä toimintakäytäntöjä ja joita sitten arvioitaisiin koulujen välistä *vertaisarviointimetodia* käyttäen. Näin oppimisprosessiin tuotaisiin kahden dialogista vuoropuhelua toteuttavan menetelmän lisäksi koulujen välistä arviointia toteuttava kehittämismenetelmä.

Koulujen omat prosessit etenivät eri tahtiin, joten vertaisarvioinnin toteutusta koskevat suunnitelmat muuttuivat prosessin kuluessa. Vertaisarviointista järjestettiin

koulutusta ja koulujen väliset vertaisarvioinnit tai -konsultoinnit päätettiin toteuttaa yleisemmistä teemoista koulujen valinnan mukaan kuin joistain tietyistä hyvinvointia vahvistavista toimintakäytännöistä.

Hyvinvointikuvausten laadinta tuli käynnistää toisen projektivuoden aikana. Taustalla olivat lasten ja nuorten hyvinvointi-indikaattori, kouluterveyskyselyn tuottamat tiedot sekä koulujen omat tavat kuvata koulun toimintaa.

Prosessiin kuului eri vaiheiden välillä järjestettävät *työkokoukset*, joissa käsiteltiin koeteltuja menetelmiä, niiden soveltuvuutta ja hyödynnettävyyttä jatkossa sekä sisällöllisiä löydöksiä ja niiden jatkokäsittelyä. Jokaisessa työkokouksessa kuultiin koulujen tilannekatsaus, mitä koulut olivat hankkeen tiimoilta tehneet ja jokaisessa kokouksessa käsiteltiin hankkeen seuraavia vaiheita, miten tästä eteenpäin. Työkokoukset ja niiden pääteemat esitetään taulukossa 2. Työkokouksiin käytettiin hankkeen aikana yhteensä 15 päivää. Kokouksiin osallistui 30 - 65 henkilöä/kokous. (Kokousmuistiot: www.stakes.fi/hyvinvointi/ted/tkverkosto/hvk).

TAULUKKO 2. HVK-hankkeen työkokoukset vuosina 2000 - 2003

Ajankohta	Kokouksen pääteemat	Osallistujien lukumäärä	Koulujen lukumäärä
8.2.2000	Orientoiva kokous	41	
7.6.2000	Hankkeen käynnistäminen Teemaseulan esittely	51	21
9.10.2000	Teemaseulan arviointia Tulevaisuusdialogin demonstraatio	30	13
27.11.2000	Tulevaisuusdialogin kokemukset Rehtoreiden ja yhdyshenkilöiden roolit hankkeessa	65	20
28.11.2002	Menetelmäkoulutus ja arviointia	32	13
29.3.2001	Miten kuvaan kouluni hyvinvointia Vertaisarviointi esittelyssä	43	14
8-9.10.2001	Hyvinvointikoulujen työkalut Vertaisarvioinnin työsuunnitelman laadinta	43	13
25.01.2002	Metodikoulutus vertaisarvioinnista	37	12
15.5.2002	Vertaisarvioinnin arviointi Hyvinvointikuvauksen sisältö ja merkitys	37	11
18-19.11.2002	Hyvinvointikuvauksen laadinta	40	13

	Hankkeen itsearviointi		
27-28.3.2003	Itsearviointin tulokset Hyvinvointikuvauksen valmistelu Kouluterveyskyselyn hyödyntäminen Hankkeen jatkosuunnitelmat	43	13
15.10.2003	Hankkeen loppuseminaari		

Koulu yhteisön hyvinvoinnin edistämisen menetelmien toteutuminen ja arviointia

Tässä kappaleessa kuvataan HVK-hankkeessa sovellettuja koulu yhteisön hyvinvoinnin edistämisen menetelmiä yksityiskohtaisemmin ja arvioidaan niistä saatuja kokemuksia työkokouksissa saadun palautteen ja koulujen itsearviointilomakkeilla saatuja vastausten mukaan.

Dialogisia menetelmiä (teemahaastattelu ja tulevaisuusdialogi) arvioitiin työkokouksissa koulujen kokemusten perusteella, jolloin dialogisten menetelmien kehittäjät Tom Erik Arnkil ja Esa Eriksson olivat mukana kokouksissa kouluttajina, demonstroimassa menetelmiä sekä vastaamassa kysymyksiin mahdollisista muunnelmista.

Kouluilta pyydettiin myös arviointia menetelmistä lomakekyselyllä vuoden 2002 lopussa. Itsearviointilomakkeet (liite 2) toimitettiin yhdyshenkilöille ja arviointi toivottiin tehtävän yhdessä hankkeeseen osallistuneiden henkilöiden kanssa (rehtori, oppilashuoltoryhmä, opettajat, yhdyshenkilöt).

Verkostoituminen

Verkostoitumisen toiminta-ajatus ja toteutuminen

Sitoutuminen yhteishankkeeseen edellyttää ensiksi osallistujien omien näkökulmien selventämistä. Tämän jälkeen yhteishanketta suunniteltaessa osallistujien perspektiivit tulisi kyetä yhdistämään yhteisen nimittäjän tai 'leikkausalueen' kautta, jotta syntyy riittävä yhteinen perspektiivialue ja utelias sitoutuneisuus (Arnkil ym. 2000; 68). HVK-hankkeessa verkostoitumisella haettiin koulujen ja siellä eri ammattiryhmien edustajien yhteistä 'leikkausaluetta' hyvinvointiteemaan. Teema oli saatava sisältämään erilaisia perspektiivejä eri ammattiryhmien puheessa. Kou-

lujen väliset teemat eivät välttämättä poikenneet merkittävästi toisistaan, vaikka koulujen omaleimaisuus näkyikin painotuksissa.

Stakesin tehtävänä oli tukea sitoutumista luomalla verkostotyön foorumi, välittämällä yhteistä kiinnostusta tukevaa informaatiota ja saattamalla kouluja yhteisten kiinnostavien kysymysten pohdintaan ja ratkaisujen etsintään.

Työfoorumina olivat yhteiset työkokoukset, joilla tuettiin ammattiryhmärajat ylittävää sitoutumista kouluyhteisön hyvinvointiin. Osallistuvat koulut päättivät itse verkostokokouksiin osallistujista. Joistakin kouluista osallistui joka kerran sama moniammatillinen tiimi, joistakin kouluista rehtori ja yhdyshenkilö ja joistakin kouluista osallistujat vaihtuivat kerta toisensa jälkeen.

Verkostoitumista tuettiin avaamalla hankkeelle omat nettisivut, vuorovaikutusta aktivoiva keskustelupalsta sekä rohkaisemalla kouluja laatimaan omat HVK-kotisivunsa.

HVK-hankeeseen osallistuvien kuntien ja koulujen lukumäärä yllätti runsaudellaan. Hankkeeseen osallistui eri kokoisia kuntia ja siellä eri kokoisia kouluja. Osallistuvat koulut olivat alakouluja, yläkouluja ja lukioita, osa oli yhtenäiskouluja. Kehittämishankeeseen aktiivisesti mukaan lähteminen osoitti teeman tärkeyden. Suuri kiinnostus hankkeeseen kertoi myös siitä, että kouluissa hyvinvointi oli noussut ajankohtaiseksi, tilanne oli jollain tavalla kriisiytymässä ja osallistumisesta odotettiin konkreettista hyötyä.

Kouluista työkokouksiin lähetettyjen ryhmien koostuminen useista eri ammateista oli myönteistä hyvinvointikysymysten monipuolista pohdintaa silmällä pitäen. Useimmissa kouluissa rehtorit olivat aktiivisia, mikä vahvisti hanketta koko koulun hankkeena ja antoi ajallista tilaa ja painoarvoa hankkeen toteuttamiselle. Rehtoreiden lisäksi osallistujina oli vararehtoreita, erityisopettajia, aineopettajia, luokanopettajia, terveydenhoitajia, koulukuraattoreja ja koulupsykologeja sekä van-

hempia ja oppilaita. Yksikään koululääkäri ei osallistunut kokouksiin tai kartoitustilaisuuksiin.

Osallistuvien koulujen työryhmät vaihtelivat. Joissakin kouluissa oli moniammatillinen tiimi, joka oli vastuussa hankkeen etenemisestä ja joka pyrki luomaan kontakteja vastaavanlaisiin muiden koulujen tiimeihin. Joissakin kouluissa tiimin vetäjänä oli rehtori, joka saattoi viedä hanketta aktiivisesti eteenpäin, mutta ei ehkä jakanut vastuuta muiden kanssa, jolloin muiden toimijoiden tietoisuus sisällöistä jäi kapeammaksi.

Arviointia verkostoitumisesta

Yhteistyökumppanuus kasvoi hitaasti koulujen välillä. Vasta siinä vaiheessa kun hankkeessa käynnistettiin koulujen välinen vertaisarviointi ja koulut joutuivat ottamaan yhteyttä toisiin kouluihin arvioinnin järjestämiseksi, verkoston sisäinen yhteistyö aktivoitui ja laajeni aidoksi yhteistyöksi. Joidenkin työparien välillä yhteistyö kasvoi kiinnostavaksi ja tuotti jatkoyhteyksiä, joidenkin kohdalla se jäi muodolliseksi, mutta silti opettavaiseksi yritykseksi koulujen välisestä yhteistyöstä. Kun kouluilta kysyttiin, mikä muuttui ja jäi pysyväksi, jotkut totesivat, että verkostokoulujen puoleen voi kääntyä myöhemminkin.

Koulun omat HVK-nettisivut koettiin joissakin kouluissa ylivoimaisiksi tai tarpeettomiksi. Noin puolet kouluista piti yllä hankkeen ajan HVK-sivuja. Joidenkin koulujen laadukkaita HVK-sivuja esiteltiin myös valtakunnallisilla Terve Kunta- ja Kouluterveyspäivillä.

Stakesin omien nettisivujen päivityksessä ja houkuttelevuudessa oli myös toivomisen varaa. Koulujen antamassa arvioinnissa Stakesin nettisivut saivat kouluarvosanoilla (4-10) arvosanoja vaihteluvälillä 4 - 9, keskiarvon ollessa 7.5. Koulujen nettisivut arvioitiin vaihteluvälillä 4 - 8, keskiarvon ollessa 6.3.

Prosessin vuorovaikutteisuutta aktivoitiin avaamalla hankkeelle keskustelupalsta, jonne osallistuvat koulut pääsivät salasanan kautta. Tämä ei saanut kuitenkaan kannatusta. Ensimmäisten avauspuheenvuorojen jälkeen palstalle ei saatu uusia keskustelun aiheita ja palsta kuivui kokoon.

Teemaseula

Teemaseula menetelmänä

Stakesin Palmuke -hankkeessa oli kehitetty dialogisia menetelmiä, joiden avulla eri ammattiryhmät saatettiin vuoropuheluun käsittelemään lastensuojelutyössä ehkäisevän työn kysymyksiä. Menetelmistä käytetään nimityksiä *alue- tai teemaseula* riippuen siitä, onko keskustelulle olemassa kokoavaa teemaa (alueeseula) vai kokoontuuko joukko pohtimaan jotain jo tematisoitunutta asiaa (teemaseula) (Arnkil, Eriksson, Arnkil 2000, 148-151).

HVK-hankkeessa lähdettiin kouluissa pohtimaan 'hyvinvointi koulu yhteisössä' -teemaa alueeseulan sovellutuksena, josta käytimme nimitystä *teemaseula*. Tavoitteena oli seuloa keskustelijoiden puheista hyvinvoinnin sisällöllisiä teemoja. Taulukossa 3. kuvataan HVK-hankkeen teemaseulatoteutusta.

(Lähde: Esa Erikson: www.stakes.fi/hyvinvointi/ted/tkverkosto/hvk/teemaseula).

Kuvaus teemaseulan toteutuksesta HVK-hankkeessa

Koulun jumppasalissa on neljä pöytäkuntaa ja niiden ympärillä suuressa piirissä iso joukko ihmisiä. Yhden pöydän ympärillä istuu oppilaita, toisessa ryhmässä istuu vanhempia, kolmannessa opettajia ja neljännessä oppilashuoltotyöryhmä. "Ulkoringissä" on muuta koulun väkeä; oppilaita, opettajia, keittiöhenkilökuntaa ym. Alkamassa on dialogi koulun hyvinvointitilanteesta. Kaksi konsulttia auttaa vuoropuhelun kuljettamisessa ja tulosten taltioinnissa.

Konsultit kertovat vuoropuhelun periaatteet: Puhuminen ja kuuntelu on erotettu toisistaan. Kukin puhuu vuorollaan. Konsultit jäsentävät keskustelua ainoastaan kyselemällä, heillä ei ole mitään neuvoja tai ehdotuksia. Kaikille esitetään samat kysymykset. Tarkoituksena on saada aikaan moniääninen vuoropuhelu ajankohdallisista koulun hyvinvointia edistävästä ja ehkäisevästä asioista sekä näihin mahdollisesti liittyvistä toiminnantarpeista. Dialogissa ilmaistut ajatukset kirjataan

"fläpille" (kaikkien nähtäväksi) ja lopuksi käydään keskustelu seuraavista askelista.

Toinen konsulteista aloittaa kyselemisen yhdestä pöytäkunnasta, toinen käy kirjaajaksi fläpin ääreen. Aloitetaan oppilashuollosta koska se on "lähimpänä" hyvinvointiasioiden yleistä pohtimista ja niissä toimimista koulussa. Ensimmäinen kysymys pöytäkunnalle (kullekin vuorollaan) on: " *Mikä sinua ilahduttaa tämän koulun hyvinvointiin liittyvissä asioissa? Mikä on tehnyt nuo asiat mahdollisiksi?*". Toiseksi kysytään: " *Mitä huolestuttavaa näet koulun hyvinvointiin liittyvissä asioissa ?*" Kolmanneksi kysytään: " *Mitä sinä/te (oppilashuolto) voit(te) tehdä tässä/näissä asioissa? Mitä tukea tarvitset(te) siihen? Mistä/keneltä?*" Kun ensimmäisen pöytäkunnan näkökulmat ja ajatukset on saatu esiin ja fläpille siirrytään seuraavaan ja käydään läpi kaikki neljä tahoja (järjestyksessä: oppilaat, vanhemmat, opettajat) samaan tapaan. Kaikki siis kuulevat kaikkien ajatukset ja ehdotukset. Kukaan ei kommentoi toisten puheita. Vaikutelmien annetaan kertyä ja herättää "pään sisäisiä vuoropuheluita".

Menetelmällä saadaan esiin monipuolinen kuva koulun hyvinvointitilanteesta – kaikkien ulottuville. Kuten kuvauksesta käy ilmi tällaisessa dialogissa päähuomio on subjektiivisissa näkökulmissa sen sijaan että yritettäisiin saavuttaa "lintuperspektiiviä" ja objektiivisuutta. Yhteiseen ongelmanmäärittelyyn ei pyritä, koska jokainen pulmallinenkin teema näyttäytyy jokaiselle eri taholle omanlaisenaan huolenaiheena. Olennaista on, että osanottajat kuuntelevat ja saavat vaikutelmia, tästä syystä puhuminen ja kuuntelu on erotettu toisistaan. Keskeytyksiä ja kommentteja ryhmien välillä ei sallita jotta saataisiin luotua mahdollisimman paljon tilaa sisäisille dialogeille. Jokainen voi näin paremmin "sijoittaa" omat ajatuksensa kokonaisuuteen - toisia paremmin ymmärtäen ja huomioiden. Oman toiminnan "maasto" selkeytyy.

Jokaista osallistujaa ja ryhmää rohkaistaan myös pohtimaan omaa aktiivisuuttaan – myös suhteessa muihin. Tämä on tärkeää jotta välttäisiin houkutusilta esittää vaatimuksia ja syytöksiä toisille osapuolille. Käytännössä jokaisella on kuitenkin mahdollisuus vain johonkin omaan toimintaan, johon saatetaan tarvita jonkun toisen tahon tukea eli yhteistyötä.

Tilaisuuden lopuksi käydään keskustelu kirjattuja ajatuksia aineistona käyttäen jatkon suunnittelusta: mitä teemoja tuli esiin, mitä ideoita niiden työstämiseksi ja pohditaan kuka tekee seuraavaksi mitä kenen kanssa. Jos esiin nousee selvästi joitakin tärkeitä yhteisiä asioita, joille ainakin selvästi pitää tehdä jotain voidaan järjestää niitä koskeva suunnitteludialogi.

Teemaseulan toteuttamisohjeet

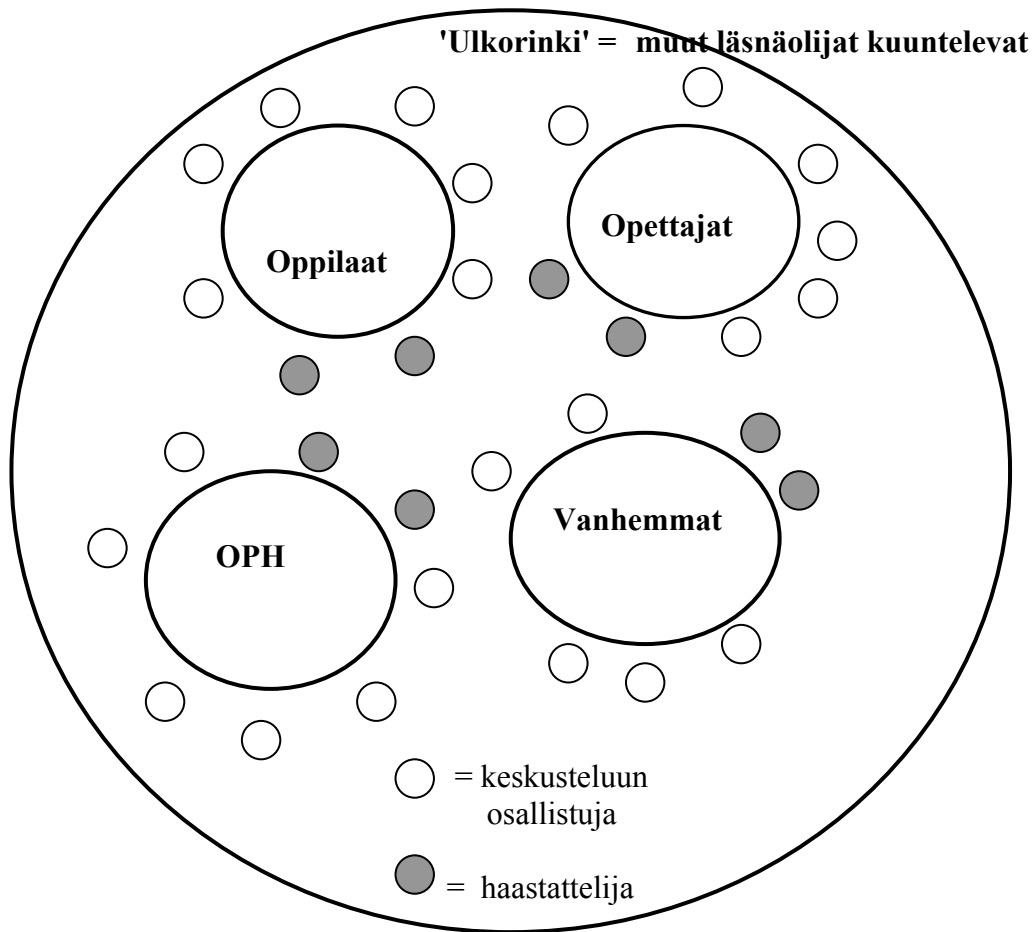
Yksityiskohtaisemmat ohjeet teemaseulan toteuttamisesta löytyvät HVK-hankkeen [www-sivuilla](http://www.sivuilla).

- *Osallistujat:* Keskusteluun osallistuu 3 - 5 edustajaa oppilaiden, vanhempien, opettajien ja oppilashuollon ryhmistä. Jokainen edustaa keskustelussa vain itseään. Tilaisuuteen ei tarvitse valmistautua etukäteen, eikä kysy-

myksiä anneta etukäteen. Ulkorinkiin voi tulla asiasta kiinnostuneita koulun ja kunnan väkeä.

- *Tila- ja laitevaatimukset:* Varataan esimerkiksi koulun voimistelusalit tai muu häiriötön ja riittävän suuri tila, johon mahtuu neljä keskustelemaa pöytäkuntaa ja ulkorinki. Keskusteluun tarvitaan kaksi mikrofonia, toinen haastattelijalle ja toinen kiertämään pöydässä haastateltavalta toiselle.
- *Haastattelijoina* toimii kaksi henkilöä, joista toinen haastattelee ja toinen kirjaa asiat näkyviin.
- *Kirjaaminen:* Muistiinpanot olisi hyvä tehdä esim. 'fläppitaululle', jolloin ne ovat osallistujien nähtävillä. Tilaisuudesta tehdään myös erillinen muistio asioiden jatkokäsittelyä varten.
- *Aikavaraus:* Istunto kestää noin kolme tuntia, johon sisältyy ainakin yksi tauko. Istuntoon varattava aika riippuu osallistujien määrästä. Keskimäärin voidaan arvioida, että kolmen kysymyksen läpivieminen silloin kun haastateltavia on viisi, kestää noin tunnin.
- *Tilaisuuden kulku:* Koulun johtaja avaa ja päättää tilaisuuden. Hän tai haastattelija kertoo menetelmästä ja sen käyttötarkoituksesta. Esittelijä korostaa, ettei haastattelujen aikana esitetä kommentteja eikä kysymyksiä. Niille jätetään aikaa tilaisuuden loppuun, jolloin myös ulkoringillä on puhe- ja kommentointimahdollisuus.

Teemaseulan ja tulevaisuusdialogin toteutuksen käytännöllinen asetelma kuviossa 5 (vrt. Arnkil ym. 2000; 134). Haastattelijoita on kaksi, toinen esittää kysymykset ja toinen kirjaa vastaukset näkyviin.

KUVIO 5. Teemaseulan ja tulevaisuusdialogin toteutusta kuvaava käytännön asetelma.

HVK-hankkeen teemaseula toteutettiin 23 koulussa, joista Stakes toimi haastattelijana 19 koulussa. Vantaan kahdeksasta koulusta neljässä teemaseulan tehtiin hankkeen yhdyshenkilön vetämänä. Istunnoista kirjoitettiin kahdet muistiot, toinen Stakesin edustajien ja toinen koulun tai kunnan edustajan laatimana. Muistiot vaihdettiin, jolloin nähtiin, miten eri tahot olivat kuulleet keskustelun ja painottaneet sen sisältöjä. Koulut käyttivät muistioita omassa jatkotyöskentelyssään ja jakelivat niitä oman harkintansa mukaan. Stakes käytti muistioita projektin jatkotyöstämisen prosessoinnissa.

Hyvinvoinnin teemat seulonnan tuloksena

Teemaseuloissa kartoitetut ilon ja huolen aiheet ovat usein saman teeman eri puolia. Saman ilmiön myönteiset ja kielteiset kokemukset tulivat esiin eri kouluissa, joskus samassakin koulussa. Teemaseulojen muistioista koottu yhteenveto teemoittain sisältää sekä ilon että huolen aiheita samassa ilmaisussa. Käytetyt käsitteet ovat 'aikuisten kieltä' ja konkreettisemmat lasten ilmaisut helposti piilottuvat ilmaisuun.

Teemaseula korosti lasten ja aikuisten maailmojen eroja. Aikuiset puhuvat ylätason käsitteillä, yleistäen. Oppilaiden puhe hyvinvoinnista oli konkreettista ja joskus vain pieniä muutoksia edellyttäviä, kuten esimerkiksi peilien saaminen poikien WC-tiloihin tai yleisten tilojen siisteys. Kun opettajat puhuivat vuorovaikutuksesta, oppilaat puhuivat siitä, miten puhua opettajalle, jotta tulisi kuulluksi. Koulukiusaaminen puhutti monia, oppilaita erityisesti koulumatkakiusaaminen. Koulukohtaisia teemoja voi tarkastella useimpien koulujen osalta hankkeen nettisivuilta, kaikki koulut eivät niitä lähettäneet.

Teemaseulakartoituksessa esiin tuodut koulu yhteisön ilon ja huolen aiheet

1. Oppimista ja opetusta tukevat tai vaikeuttavat rakenteet

Opetuksen järjestäminen (luokkien ja ryhmien koot, erityisopetuksen ja tukiope- tuksen järjestäminen, tasokas opetus, koulupäivien vaihtelu ja valinnaisuuden monipuolisuus, opettajien vaihtuvuus), koulun toimintakulttuuri (koulun uudistus- myönteisyys, koulutusmyönteisyys ja keskustelu yhteisistä toimintatavoista), opettajien ammattitaito, koulun johtaminen (toimiva organisaatio, yhteinen suunnittelu ja toimiva tiedonvälitys) sekä oppilashuollon ja kouluterveydenhuollon palvelujen toimivuus vaikuttavat oppimisen edellytyksiin ja opetuksen laatuun vahvistaen onnistuneena ratkaisuna ja vaikeuttaen puutteellisina ratkaisuna.

2. Koulun ilmapiiri, vuorovaikutus ja koulun visiot

Oppilaiden ja opettajien välinen toimiva vuorovaikutus (ns. reilu meininki, yhteis- henki, keskinäinen tuki toisilleen), opettajien jaksaminen ja työssä onnistumisen tunne, oppilaiden tulevaisuusorientoituneet näköalat sekä oppilaiden välinen yhteiskunnallinen tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus vahvistavat ilonaiheina hyvinvointia, puuttuessaan aiheuttavat hyvinvoinnin uhkia.

3. Aikuisen ja lapsen kohtaaminen

Koulun työrauha, opetuksen eriyttäminen kaikille sopivaksi, toisten kunnioittaminen, kohtelias kielenkäyttö, kiusaamiseen puuttuminen ja rangaistusten perusteltu yhdenmukaisuus ja kannustus rangaistusten sijaan ovat aikuisen ja lapsen kohtaamiseen liittyviä hyvinvoinnin kriittisiä tekijöitä. Ajan puute on syynä moneen, myös aikuisen ja lapsen kohtaamisen näköalattomuuteen.

4. Oppilaiden elintavat ja käyttäytyminen

Hyvin käyttäytyvät ja pärjäävät oppilaat, vastuuntuntoisuuden vahvistuminen, poissaolojen vähäisyys, tupakoinnin ja päihteiden käytön väheneminen ovat hyvinvoinnin vahvuuksia, kielteisinä tapoina heikkouksia.

5. Koulun fyysiset olosuhteet ja ympäristö

Koulun lähiympäristön monimuotoisuus ja turvallisuus, koulumatkojen ja ympäristön liikenneturvallisuus, koulun pihan viihtyisyys ja toimivuus sekä koulun sisätilojen terveellisyys, turvallisuus ja toimivuus vahvistavat hyvinvointia.

6. Yhteistyö ja toimintaympäristö

Opettajien keskinäinen ja opettajien ja oppilaiden välinen yhteistyö, kodin ja koulun välinen yhteistyö (huoli vanhempien huolenpidosta), kansainvälinen yhteistyö sekä yhteisymmärrys kunnan päättäjien kanssa koulun resurssitarpeista tukee kouluyhteisön hyvinvointia.

Teemaseulan toteutukseen liittyviä kysymyksiä ja menetelmän muunnelmia

Teemaseulan käyttöön liittyviä kysymyksiä ja menetelmien muunnelmamahdollisuuksia käsiteltiin työkokouksissa. Monet esitetyistä kysymyksistä olivat sellaisia, joihin ei ole yhtä ja oikeaa vastausta. Menetelmää voi soveltaa tilanteen mukaan ja saada sen toimivuudesta uusia kokemuksia jatkokäyttöön. Palautetilaisuuksissa käsiteltiin seuraavia kysymyksiä:

- **Onko merkitystä sillä, mitä ryhmää kuullaan ensimmäiseksi?**

Aloitus kannattaa tehdä niin läheltä asiakasnäkökulmaa kuin mahdollista. Oppilas edustaa koulussa asiakasta. Näin ollen haastattelu olisi hyvä aloittaa oppilaista, ei viranomaisista. Tämä on haaste myös haastattelijalle aloittaa ryhmästä, jota perinteisesti ei ole kuultu

- **Osallistujien valinta - pitäisikö oppilaat arpoa, jotta mukaan tulisi muitakin kuin rauhallisia ja sanavalmiita oppilaita?**

Osallistujien olisi hyvä edustaa mahdollisimman monipuolisesti viiteryhmää, mutta usein se on mahdotonta. Eräs ratkaisu on se, että ulkoringissä istuu muita saman ryhmän edustajia ja haastattelija kysyy lopuksi ulkoringissä olijoilta, mitä he haluaisivat lisätä oman ryhmän edustajan näkemyksiin.

- **Keitä tulisi kuulua sisä- ja keitä ulkorinkiin?**

Keskustelijoiksi sisärinkiin kannattaa ottaa heidät, jotka ovat ongelmaan lähinnä kosketuksissa, ulkorinkiin heidät, jotka ovat välillisesti asiaan yhteydessä. Ryhmät voi yrittää jakaa käytännön läheisesti.

- **Pitäisikö kysymykset jakaa osallistujille etukäteen, jotta he voisivat valmistautua?**

Ei kannata, valmistautuminen kahlitsee luovaa kuuntelua ja vastauksista tulee valmisteltuja esitelmiä.

- **Dokumentoinnin merkitys - miten dokumentointi kannattaisi tehdä?**

Keskustelun aikana jokaisen esittämät näkemykset kirjataan nähtäväksi 'fläppitaululle'. Istunnon dokumentointi kannattaa tehdä muistioksi niin, että muistiosta ei ilmene puhujan henkilöllisyys. Muistion laajuutta voi miettiä käyttötarkoituksen mukaan. Koulun sisäiseen kehittämiseen muistio voi olla hyvinkin tarkka, ulkoiseen käyttöön yhteenveto esille nousseista asioista.

- **Voisivatko keskusteluryhmät olla pienempiä? Voisiko keskustelijoiden määrää vähentää?**

Keskustelijoiden määrä kannattaa suhteuttaa käytettävissä olevaan aikaan, 'Nyrkisääntönä' voidaan pitää, että 5 hengelle kolmen kysymyksen esittäminen vie noin tunnin.

- **Ovatko menetelmät ala-asteen oppilaille liian vaikeita?**

Näin ei voi suoralta kädeltä sanoa. Teemaseula toimii hyvin ala-asteen oppilaittenkin kanssa kunhan käsiteltävä asia on ymmärrettävä tai siitä kysytään riittävän

konkreettisesti. Samaa voi sanoa tulevaisuusdialogista, vaikka siinä ajanmuunnos onkin vaikeammin hahmotettavissa.

HVK-hankkeen kartoitustilaisuuksissa kouluille esitettiin, että ne laatisivat tiivistelmän esille nousseista hyvinvoinnin vahvuuksista ja huolen aiheista ja toimittaisivat ne Stakesiin siinä muodossa kuin katsovat voivansa esittää yhteenvedon hankkeen nettisivuilla. 11 koulun yhteenvedot löytyvät hankkeen nettisivuilta.

Teemaseulojen virittämät toiminnot

Teemaseulakartoitusten jälkeen koulut käynnistivät monenlaisia hyvinvointiin vaikuttavia uusia käytäntöjä ja menettelytapoja.

Teemaseulojen tuotokseen liittyviä koulujen käynnistämiä hankkeita ja uusia menettelytapoja

- Oppilaiden itsetunnon vahvistaminen
- Alkuopetuksen erityisjärjestelyt
- 7. luokkalaisten koulun aloittamiseen liittyvät erityisjärjestelyt
- Koulukiusaamisen ehkäisy
- Opettajien työviihtyvyyden parantaminen
- Henkilöstöressurssien vahvistaminen (koulukuraattorit, psykologit, terveydenhoitajat)
- Oppilashuoltoryhmän työ avoimeksi
- Oppilaskunnan toiminta aktiiviseksi
- Koulun ilmapiirin parantaminen
- Oppilaiden ja vanhempien mukaan ottaminen koulun kehittämiseen
- Koulun ympäristö- ja pihaprojektit
- Kouluruokailun viihtyisyyden parantaminen ja tapakasvatus
- Tehostetut tupakoinnin valvonta ja asian käsittelymallit

Tarkempi luettelo käynnistetyistä hankkeista, kehittämisen kohteista ja uusista menettelytavoista arviointiraportissa, osa II, s. 105.

Teemaseulamenetelmän arviointia

Teemaseulaa pidettiin kouluyhteisöön sovellettuna yleisesti ottaen hyvänä menetelmänä. Sen avulla oli saatavissa kattava kuva kouluyhteisön hyvinvoinnin ydinkysymyksistä. Teemaseula fokusoii ongelmia ja vahvuuksia. Se toimii työkaluna tärkeiksi nähtyjen teemojen etsinnässä. Myönteistä on, että jokaisen keskustelijan ääni on yhtä arvokas ja jokainen on tasavertainen asiantuntija. Menetelmä antaa mahdollisuuden puhua ja kuunnella toisia osapuolia, jolloin itse joutuu prosessoimaan kuulemaansa. Menetelmän käyttö laajentaa ymmärrystä hyvinvoinnista. Se tuo mielipiteet esiin tiiviissä muodossa ja osoittaen samalla ryhmien erilaiset tai samanlaiset näkemykset ja painotukset käsiteltävästä teemasta.

Teemaseula nostaa keskeiseksi subjektiivisen huolen. Se auttaa pukemaan arkiset kokemukset sanoiksi. Jos ulkoringissä istuu koulun muuta henkilöstöä, opettajia ja oppilaita, esiin nostetut viestit välittyvät jatkokeskustelujen pohjaksi myös muille kuin keskusteluun osallistuville.

Teemaseulan käyttö on kokemusten mukaan kohottanut koulun henkeä ja antanut aineksia yhteisön kehittämiseksi. Kun koulussa tiedetään omat vahvuudet, on mahdollisuus keskittyä ongelmien ratkaisemiseen. Menetelmän käyttö on tehnyt oppilashuoltoryhmän työtä tutummaksi.

Koulut ovat käsitelleet HVK-hankkeen kartoituksessa esille tulleita hyvinvointiteemoja opettajainkokouksissa, oppilashuoltoryhmissä ja vanhempainyhdistyksissä ja -illoissa. Muita foorumeita, joissa koulun hyvinvointiteemoja oli käsitelty, olivat OPS- ja arviointitiimit, ryhmä- ja opinto-ohjaajien palaverit, koulun kehittämistiimit sekä koulun johtokunta ja oppilaskunta. Joissakin kouluissa asioita oli käsitelty myös oppilaiden kanssa sekä talousarviokeskustelujen yhteydessä.

Useissa kouluissa Teemaseulaa oli sovellettu myöhemmin uudenaikaisissa tilanteissa, esim. työnohjauksessa, vanhempainilloissa, luokkatilanteissa, opettajien suunnittelupäivässä ja VESO-päivillä. Menetelmä antaa mahdollisuuden muunnosten

kehittelyyn. Toteutukset, jotka perustuvat vuoropuheluun, edistävät hyvinvointia ja saattavat yhteen tahoja, jotka eivät muutoin kohtaisi. Jatkokäytön esteiksi mainittiin mm. epävarmuus menetelmähallinnasta ja ajan puute. Haastattelijan roolia pidetään tärkeänä ja ulkopuolisen vetäjän käyttö tuntuisi turvallisemmalta jo siitäkin syystä, että omaan henkilökuntaan kuuluvan uskottavuus helposti horjuu tai hän kokee tehtävässään arkuutta.

Kouluarvosanoin (4 - 10) pyydyt arvioinnit teemaseulasta menetelmänä vaihtelivat 7 - 10, keskiarvon ollessa 8,6. teemaseulatilaisuuksien järjestämistä koskevat arvioinnit vaihtelivat 6 - 10, keskiarvon ollessa 8,2.

Tulevaisuusdialogi - ratkaisulähtöiset dialogit hyvinvoinnin käsittelyssä

Tulevaisuusdialogi on muunnelma ratkaisukeskeisestä haastattelusta (ks. Berg 1994). Haastattelun lähtökohtana on tulevaisuus, ei nykyisyys. Tulevaisuus hahmotetaan tyydyttävästi toimivana, jolloin keskeiset ongelmat ovat saaneet ratkaisunsa. Nykyisiä huolia ja pulmia lähestytään retrospektiivisesti, jotta mahdolliset ratkaisut hallitsisivat tulevaisuuskuvaa, sen sijaan että nykyiset ongelmat varjostaisivat sitä (Arnkil, Eriksson, Arnkil 2000; 139).

Tulevaisuusdialogissa teemaseulojen esille nostamien hyvinvointiteemojen käsittelyä jatkettiin samalla osallistujaryhmyksellä kuin teemaseuladialogissa oli tehty (oppilaat, opettajat, oppilashuolto ja vanhemmat). Koulut valitsivat teeman, johon haettiin ratkaisua tulevaisuutta muistellen. Stakesin edustaja toimi haastattelijana samoissa kouluissa kuin teemaseulaa demonstroitaessa.

Tulevaisuusdialogin menetelmäkoulutus järjestettiin HVK-yhdyshenkilöille ja muille kiinnostuneille Tikkurilan koulussa, Vantaalla. Samalla menetelmää demonstroitiin aidossa tilanteessa. Tikkurilan koulun oppilaat, opettajat, oppilashuoltoryhmä ja vanhempien edustajat toimivat keskustelijoina. Haastattelijoina

toimivat Tom Erik Arnkil ja Esa Eriksson Stakesin Verkostoryhmästä. Teemana oli vuorovaikutus. Demonstraation jälkeen käytiin keskustelu menetelmän toivuudesta osanottajien ja ulkoringissä olleiden muiden koulujen edustajien ja HVK-hankkeeseen osallistuvien kanssa. Koulut päättivät soveltaa tulevaisuusdialogia itse valitsemastaan teemasta.

Tulevaisuusdialogit toteutettiin 23 koulussa, joista Stakes toimi haastattelijana 19 koulussa. Vantaan kahdeksasta koulusta neljässä tulevaisuusdialogin toteutti HVK-hankkeen yhdyshenkilö. Myös näistä istunnoista kirjoitettiin kahdet muistiot, toinen Stakesin edustajien ja toinen koulun tai kunnan edustajan laatimana. Muistiot vaihdettiin ja niitä käytettiin jatkotyöskentelyyn kuten teemaseulan muistioita. Koulujen käsittelemiä tulevaisuusdialogin teemoja olivat: koulun työrauha, vuorovaikutus ja ihmissuhteet, oppilaiden käytös, käyttäytyminen ja elintavat, oppimista ja opettamista haittaavat tekijät, vastuullisuus, koulun ilmapiiri ja viihtyminen, varhainen puuttuminen, työyhteisön jaksaminen ja tukeminen työyhteisössä, kodin ja koulun välinen yhteistyö sekä turvallisuus.

Tulevaisuusdialogi menetelmänä

Esa Eriksson kuvaa tulevaisuusdialogia menetelmänä HVK-hankkeen [www-sivuilla](#) seuraavasti.

(Katso myös: www.stakes.fi/hyvinvointi/ted/tkverkosto/hvk/tulevaisuusdialogi).

Tulevaisuusdialogin toteutus HVK-hankkeessa

Tietyissä teemassa (esim. koulukiusaaminen) toimimisen suunnittelua varten käytettiin Stakesin kehittämissryhmän ennakoitdialogien ns. [Tulevaisuuden muistelu](#) – menetelmää. Siinä perusasetelma ja peruslogiikka on sama kuin teemaseulassa eli puhuminen ja kuuntelu on erotettu toisistaan, mutta konsultit esittävät eri kysymykset.

Aluksi osallistujia pyydetään eläytymään siihen, että onkin kulunut vuosi ja nyt keskustellaan tästä jo kuluneesta vuodesta. Konsultti aloittaa nyt niistä, joita tämä tärkeä teema lähimmin koskettaa eli oppilaista. Heille kullekin vuorollaan esitetään seuraavat kysymykset:

1. Vuosi on kulunut ja asiat tässä huolta aiheuttaneessa kysymyksessä (esim. koulukiusaaminen) ovat kehittyneet hyvään suuntaan. Kuinka asiat ovat nyt sinun kannaltasi/teidän kannaltanne?
2. Mitä teit(te) myönteisen kehityksen tukemiseksi? Mistä sait(te) tukea?
3. Mistä olit(te) huolissasi/huolissanne tämän asian suhteen "silloin vuosi sitten"?
4. Mikä sai huolesi/huolenne vähenemään?

Samoja kysymyksiä käyttäen haastatellaan sitten kaikki muutkin (vanhemmat, opettajat, oppilashuolto) pöytäkunnat. Nyt haastattelun lähtökohtana on tulevaisuus, ei nykyisyys. Tulevaisuus hahmotetaan tyydyttävästi toimivana, jolloin keskeiset ongelmat ovat saaneet ratkaisunsa. Nykyisiä huolia ja pulmia lähestytään retrospektiivisesti, jotta mahdolliset ratkaisut hallitsisivat tulevaisuuskuvaa, sen sijaan että nykyiset ongelmat varjostaisivat sitä. Rakenne mahdollistaa huolten monipuolisen esiintulon ja toimintaehdotusten konkreettisuuden.

Jälleen olennaista on, että kaikki tahot kuulevat toistensa kuvan hyvästä tilanteesta sekä sen mitä kukin katsoo voivansa tämän hyväksi tehdä ja mitä yhteistyötä siinä tarvitsee. Myös ajankohtaiset huolet kuullaan eri näkökulmista ja niiden vähenemisen kuvaus kertoo kaikille mitä ainakin pitää tapahtua, jotta huolet vähenevät.

Lopuksi tehdään yhdessä keskustellen hahmotelma; mitä tärkeitä toimia ja yhteistoimia näyttäisi olevan edessä ja mitä niiden toteuttaminen edellyttää.

Tulevaisuusdialogin vuoropuhelu tuottaa eri tahojen toiminnan ja yhteisen toiminnan konkreettisia "ytimiä" seuraavaksi vuodeksi. On kuitenkin muistettava, että kyseessä on neuvottelu- ja suunnittelutilanne. Moniäänisyys sekä erilaiset näkökulmat ja ehdotukset ovat tuolloin erityisen arvokkaita. Toteutukseen näin syntyvät toiminnan "ytimet" edellyttävät sen jälkeen päätöksenteon niillä foorumeilla, jotka ovat sitä varten.

Tulevaisuusdialogi on toiminnan suunnittelun väline, jonka tarkoituksena on tuottaa aineksia päätöksenteon pohjaksi. Haastattelutilanteen kirjaaminen tulevaisuusdialogissa on suositeltavaa tehdä niin, että jokaisen kysymyksen alle kirjataan jokaisen esittämät kommentit. *Mitä teitte?* -kommenteista alleviivataan ne kohdat, jotka nousevat esille kysymyksen *Mistä olit vuosi sitten huolissasi?* kohdalla. Näin syntyy luettelo niistä asioista, joissa pitäisi toimia.

Loppuyhteenvedossa painotetaan asioita, miten tästä eteenpäin edetään. Tämän puheenvuoron käyttäminen kuuluu haastateltavalle yhteisölle ja sen vastuhenkilölle.

Tulevaisuusdialogi -menetelmän arviointia

Tulevaisuusdialogia pidettiin kouluyhteisöön sovellettuna yleisesti ottaen hyvänä menetelmänä, joskaan ei niin toimivana kuin teemaseulaa. Menetelmä koettiin vaativaksi ja epäiltiin, että lasten on vaikea hahmottaa aikaa vuodella eteenpäin. Muistelu tulevaisuudesta lähtien ei ole helppoa aikuisillekaan. Toiset taas pitivät menetelmää kiehtovana, eikä lainkaan liian vaikeana. Menetelmä vaatii vetäjältä erityistä ammattitaitoa ja koulujen mielestä haastattelijan olisi hyvä tulla koulun ulkopuolelta.

Tulevaisuusdialogeissa teemoja ei päästy käsittelemään kouluissa niin syvälle kuin ennakkoon oli ajateltu. Dialogin tuloksia oli käsitelty myöhemmin opettajainkokouksessa, oppilashuoltoryhmässä, vanhempainyhdistyksissä ja -illoissa, koulun kehittämistiimeissä sekä koulun johtokunnassa ja oppilaiden kanssa. Tulevaisuusdialogia menetelmänä suositeltiin käytettäväksi aikuisten suunnittelutyössä silloin tällöin, esimerkiksi VESO -päivään sovellettuna.

Kouluarvosanoin (4 - 10) pyydyt arvioinnit tulevaisuusdialogista vaihtelivat 7 - 9, keskiarvon ollessa 7,5. Tulevaisuusdialogin järjestämistä koskevat arvioinnit vaihtelivat 6 - 9, keskiarvon ollessa myös 7,5.

Vertaiskonsultointi koulujen yhteistyön tehostajana

Vertaiskonsultoinnin taustaa

Vertaisarviointi tai -konsultointi voi kohdistua toimintakäytäntöihin ja -prosesseihin, palvelujärjestelmän toimivuuteen ja -rakenteisiin, toiminnan tuloksiin tai laadunhallintaan. Vertaisarviointi on oppimisprosessi, jossa esimerkiksi kouluyhteisön hyvinvointia arvioitaessa tunnistetaan niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat hyvinvointiin ja sen muutokseen kouluyhteisössä. HVK-hankkeessa menetelmää käytettiin koulujen toimintakäytäntöjen arvioimiseen ja niistä toinen toisil-

taan oppimiseen. Menetelmää toteutettiin vertaiskäyntinä, vertaiskonsultointina ja vertaisarviointina.

Vertaisarvioinnilla (peer review) tarkoitetaan samaan ammattiryhmään kuuluvien tai saman ongelman parissa työskentelevien kesken tapahtuvaa työn kehittämistä, jossa vertaisten muodostama ryhmä arvioi kriittisesti ja järjestelmällisesti toistensa toimintaa. Arviointi perustuu yleensä ennalta sovittuihin kriteereihin, mutta myös kokeneen kollegan ammattitaitoon. Arvioinnista voi seurata suosituksia toiminnan parantamiseksi. (Forsén ja Brommels 1996; City of Copenhagen 2001).

Vertaisarviointikäynti tai vertaiskäynti tarkoittaa vierailu-, tutustumis- tai opintokäyntiä, jonka tavoitteena on arvioida omaa toimintaa käyttäen vertaiskumppanin toimintaa peilinä. Käynti toteutetaan suunnitelmallisesti ja huomiota kiinnitetään palautteen antamiseen puolin ja toisin. Vertaiskumppaneina ovat samaan ammattiryhmään kuuluvat tai saman ongelman/työalueen parissa työskentelevät.

Vertaisarvioinnin rinnalla käytetään myös *vertaiskonsultoinnin* käsitettä. Soinin (2001) mukaan konsultatiivisen menetelmän keskeisenä tavoitteena on edistää asiantuntijoiden ongelmaratkaisutaitoja korostamalla oman toimintatavan tunnistamista ongelmaratkaisutaitojen kehittämisessä. Kun saman alan ammattilaiset arvioivat toistensa toimintaa pyrkien tunnistamaan kohteet, joihin arvioitavan tulisi kiinnittää kehittämistyössään huomiota ja kun arvioinnista annetaan lausunto, puhutaan vertaiskonsultaatiosta.

Vertaisarvioinnin ja vertaiskonsultaation käsitteet ovat lähellä toisiaan. Tässä yhteydessä puhumme vertaisarvioinnista vaikka usein kyse onkin konsultoinnista.

Vertaisarviointi menetelmänä

Kouluyhteisön hyvinvointia arvioivaan ryhmään voi kuulua koulun johdon, opettajien ja oppilashuoltoryhmän edustajia. Myös oppilaiden edustus on mahdollinen.

Silloin kun vertaisarviointi toimii oppimis- ja neuvoa-antavana prosessina, jossa tavoitteena on verrata kokemuksia ja tuoda ulkopuolisena uusia näkökulmia suunnitteluun ja toiminnan kehittämiseen, ei osallistujien tarvitse välttämättä olla arvioinnin asiantuntijoita, kunhan vertaisarvioinnin peruseriaatteista on sovittu etukäteen. Silloin kun arviointia tehdään esimerkiksi taloudellisen suunnittelun pohjaksi asettaen vaihtoehtoisia ratkaisuja paremmuusjärjestykseen, arvioinnin asiantuntijuutta tarvitaan enemmän.

Vertaisarvioinnista saatuja kokemuksia ja arvioinnissa esitettyjä suosituksia voidaan hyödyntää kouluyhteisössä oppilaiden, opettajien, oppilashuollon, vanhempien sekä koulun johtokunnan ja kunnan päätöksentekijöiden työvälineenä suunnittelussa ja toiminnan kehittämisessä. Arviointiprosessi käynnistää asiantuntijoiden itsearvioinnin ja vahvistaa koulujen ja eri ammattiryhmien välistä verkostoyhteistyötä. Raportti toimii osana laadun arviointia. Vertaisarvioinnin hyöty riippuu saatujen kokemusten hyödyntämisestä jatkossa.

Seuraavassa käydään läpi yksityiskohtaisesti, mitä asioita vertaisarviointia suunniteltaessa ja toteutettaessa tulee ottaa huomioon.

Vertaisarvioinnin toteutus kouluissa

1. Vertaisarvioinnista sopiminen

- Aluksi on päätettävä, miten arviointikumppanit valitaan. Olisiko hyödyllisempää valita kumppaneiksi samanlaiset vai erilaiset koulut, naapurikoulu vai toisen kunnan koulu?
- Valinnan jälkeen arviointikumppanit sopivat vertaisarvioinnin säännöistä, yhteistyön perusteista ja ehdoista. Jos yhteistyö ei perustu keskinäiseen luotamukseen ja avoimuuteen, tulokset jäävät köyhiksi. Ennen arvioinnin käynnistämistä on hyvä käydä myös läpi osapuolten odotukset arvioinnista. Vertaisarviointiin sisältyy yksityiskohtaisempaa ja laajempaa tiedonvaihtoa kuin vertaiskäynnillä vaihdettavaan tietoon. Odotukset arvioinnin tuloksista antavat viitteitä avoimuuden asteesta.
- Arvioinnin rajaukset sekä arviointiin ja raportointiin käytettävä aika sekä kustannusten jakaminen sovitaan ennakkoon. Yleensä molemmat osapuolet maksavat omat kulunsa.
- Aikatauluja sovittaessa sovitaan ennakkoaineistoon tutustumiseen käytettävä aika, vierailujen aikataulut ja niiden sisältö, raporttien kirjoittamiseen varatta-

va aika sekä palautekeskustelujen ja raportointitilaisuuksien järjestäminen ja niiden ajankohdat.

2. Arvioinnin kohteen ja sisällön tarkempi määrittely

- Arvioinnin kohdetta määriteltäessä sovitaan, kenen näkökulmasta arviointi tehdään? Onko kohteena yhteinen teema, vai sovitaanko että molemmat osapuolet määrittelevät arvioinnin kohteen erikseen. Molempia vaihtoehtoja on käytetty. Silloin kun vertaisarviointi kohdistuu eri kohteisiin, kyse on enemmänkin vertaiskonsultoinnista.
- Arvioinnin sisällöstä sovittaessa arviointikumppanit voivat sopia ennakkoon, mitkä seikat ovat arvioitavan osapuolen kannalta tärkeitä. Ennen arvioinnin käynnistämistä on hyvä keskustella arvioinnin kriteereistä, sisältääkö arviointi kannanottoja hyvästä ja huonosta ja sisällytetäänkö arviointiin suosituksia.

3. Arviointiryhmän nimeäminen

- Arviointiryhmän kokoonpano riippuu sovitusta arvioinnin kohteesta, joskin arvioinnin kohdetta voidaan myös rajata sen mukaan, millaista asiantuntemusta arviointiin on käytettävissä. Kokemusten mukaan ryhmään olisi hyvä kuulua sekä junioreita että senioreita. Ryhmän tulisi olla moniammatillinen ja jonkun heistä olisi hyvä olla sisältöön nähden ulkopuolinen. Tämä tuo arviointiin hyödyllisiä jännitettä ja ilmiötä voidaan tarkastella uusista ulottuvuuksista.
- Arviointiryhmän vastaavaksi nimetään henkilö, joka kykenee koordinoimaan koko prosessin; aineiston keruun, vierailut, analyysin teon ja raportoinnin. Ryhmän jäsenien täytyy tuntea arvioitava kohdealue sisällöllisesti, muutoin arvioinnista ei ole hyötyä.
- Arviointiryhmän koko voi vaihdella, 3 - 5 henkilöä on kohtuullinen ryhmän koko.

4. Tehtävien ja vastuiden selvittäminen ja sopiminen

- Arviointiryhmä sopii keskenään työnjaosta ja vastuiden jakamisesta kuten käytännön järjestelyistä, raportointivastuista ja jälkikäteen tehtävästä itsearviointista.
- Koulussa tiedotetaan yleisesti osallistumisesta vertaisarviointiin ja siihen liittyvistä vierailuista. Haastateltaville, muille tiedon välittäjille ja henkilöille, joita arvioijat tapaavat, tiedotetaan asiasta yksityiskohtaisemmin.

5. Kirjallisten avaindokumenttien hankkiminen

- Arviointiryhmä käy läpi, mitä aineistoja arviointikumppanilta pyydetään ja mitä lähetetään omasta koulusta. Aineistot lähetetään hyvissä ajoin ennakkoon tutustumista varten. Ennakkomateriaaliin voi kuulua esimerkiksi koulun strategiasuunnitelmat, toimintaraportit, aiemmat arviointiraportit, toiminta- ja työsuunnitelmat sekä koulun ja kunnan nettiosoitteet.

6. Arviointisuunnitelman laatiminen ja arviointikäynnin toteuttaminen

- Arviointityöryhmä laatii arviointisuunnitelma tutustuttuaan ennakkomateriaaliin ja sopii suunnitelman mukaisesti vierailujen toteutuksesta: kuinka laajasti annetaan yleisinformaatiota, ketä haastatellaan (yksilöinä vai ryhminä), osal-

listutaanko oppitunneille tai koulun muuhun toimintaan, miten välittömän palautteen antaminen järjestetään ja mitä muuta ohjelmaa vierailuun sisältyy.

- Kahden päivän vierailuista on hyviä kokemuksia. Silloin jää aikaa myös vapaamuotoisempaan tutustumiseen, mikä tukee koulujen välistä yhteistyötä jatkossa.

7. Raportointi

- Arviointiryhmä käy läpi pian vierailun jälkeen alustavat kokemukset, löydökset ja johtopäätökset ja tekee niistä muistiinpanot. Sovitaan raportin laadinnasta. Hyvin tehty arviointisuunnitelma toimii raportin runkona.

8. Palautetilaisuuudet ja jatkotyöstä sopiminen

- Ennen raportin julkaisemista voidaan järjestää palautetilaisuus tai raporttiluonnos lähetetään kommentoitavaksi. Mahdolliset virheet ja väärinymmärrykset voidaan korjata näin ennakkoon.
- Sovitaan raportin luovutuksesta ja julkaisutavasta. Koulut päättävät itse, kenelle he jakavat kouluaan koskevan arviointiraportin ja missä sitä käsitellään.
- Kouluissa käydään palautekeskustelu vertaisarviointiraportin löydöksistä, johtopäätöksistä ja suosituksista, sekä siitä mitä koko prosessista ja sen tuottamista tuloksista on opittavaa ja millaisiin jatkotoimenpiteisiin ne antavat aihetta.
- Vertaisarviointikumppanit sopivat, jatkavatko he koulujen välistä yhteistyötä ja missä muodossa.

Vertaisarviointien toteutuminen

Vertaisarviointi toteutettiin HVK-hankkeessa 13 koulussa. Vertaisarviointiryhmiä olivat: 1) Hauholan koulu, Niemelän koulu ja Ressun peruskoulu, 2) Kajaanin Keskuskoulu ja Tikkurilan koulu, 3) Porin Kuninkaanhaan yläaste ja Suomalainen yhteislyseo sekä Tampereen Tesomajärven koulu ja Tesoman koulu, 4) Vantaan Leppäkorven koulu ja Helsingin Siilitien ala-aste/Hillerikujan koulu ja 5) Helsingin Itäkeskuksen lukio ja Yhtenäiskoulu.

Taulukossa 3. esitetään vertaisarviointiin osallistuneiden koulujen arviointiteemat ja arvioinnin toteutuksen työtapa.

TAULUKKO 3. Vertaisarviointien toteutus kouluissa

Koulut	Teemat	Osallistujat	Toteutus	Raportoitu
Hauholan koulu Niemelän koulu Ressun peruskoulu	TYKY/TYHY Yhtenäiskoulu Työtilat	3 henkilöä 4+3 henkilöä 4 henkilöä	Asiakirjoihin tutustuminen Puhelin/email keskustelut Vierailu kouluilla Haastattelut Havainnointi	x x
Kajaanin Keskuskoulu Tikkurilan koulu	Yhtenäiskoulu Hyvinvointi koulussa	4 henkilöä 3 henkilöä	Asiakirjoihin tutustuminen Puhelin/email keskustelut Vierailu koululla Haastattelut Havainnointi	x x
Porin koulut Tampereen koulut	Siirtyminen alasteelta yläasteelle	17+6 10+10	Asiakirjoihin tutustuminen Vierailu kouluilla Haastattelut Havainnointi	x x
Leppäkorven koulu Siilitien koulu	Erytisopetus Erytisopetus		Puhelin keskustelut Vierailu kouluilla	
Itäkeskuksen lukio Yhtenäiskoulu	Pelisäännöt Humanistinen oppimiskäsitys	Oppilashuoltoryhmä Oppilashuoltoryhmä	Puhelin keskustelut Vierailu kouluilla	

Vertaisarviointimenetelmän arviointia

Vertaisarvioinnin toteutus ensimmäisessä vaiheessa oli opettelua ja mallin hakemista. Arviointi tai konsultointifunktio jäi odotettua ohuemmaksi. Koulujen antamien arviointien mukaan menetelmä koettiin erittäin hyödylliseksi ja käyttökelpoiseksi esimerkiksi koulutoiminnan laadun arvioinnissa. Vertailu antaa konkreettista tietoa koulun tilasta, tuottaa uusia ideoita ja antaa vastauksia koulun omiin tarpeisiin. Samanlaisten koulujen vertailu koettiin hyödyllisempänä kuin vertailu erilaisten koulujen kanssa. Tällöin omien toimintamallien vertailu tuottaa erityisesti hyötyä. Samaa työtä tekevät näkevät todellisuuden ja osaavat kiinnittää

huomiota oikeisiin asioihin. Vertaiskoulujen yhteensopivuus toisiaan arvioitaessa koettiin tärkeäksi.

Menetelmän todettiin vaativan toimiakseen molemminpuolista rehellisyyttä. Se vaatii kouluttautumista, harjaantumista haastattelemaan ja havainnoimaan ja siihen tarvitaan aikaa. Resursseja tarvitaan myös sijaisjärjestelyihin. Jonkun osallistujan mielestä vertaisarviointi oli vaikuttanut pakotetulta ja keinotekoiselta. Vertaisarviointi menetelmänä sai kouluarvosanojen mukaan itsearvioinnissa arvosa-
noja 5 - 10, keskiarvon ollessa 7,4.

Koulun hyvinvointikuvaus

Hyvinvointikuvauksen taustaa

Koulun hyvinvointikuvausta voidaan verrata kunnan hyvinvointikertomukseen, joka on tiivis kuvaus väestön hyvinvoinnin tilasta, siinä tapahtuneista muutoksista ja tehtyjen päätösten ja toimintaohjelmien vaikutuksista väestön hyvinvointiin. Hyvinvointikertomuksessa kuvataan väestön hyvinvointia ja siinä tapahtuneita muutoksia hyvinvointi-indikaattoreiden osoittamilla tunnusluvuilla ja laadullisilla kuvauksilla. Väestön hyvinvointia kuvaavat indikaattorit kertovat väestön elinoloista, elinympäristöstä, terveyden tilasta, elintavoista, elämänhallinnasta ja kunnan hyvinvointipalvelujen toimivuudesta niille asetettujen vaatimusten mukaisesti.

Koulun hyvinvointikuvaus kertoo kouluyhteisön hyvinvoinnista; koulusta työympäristönä, oppimisen ja opetuksen olosuhteista, koulun ilmapiiristä, lasten ja aikuisten välisestä vuorovaikutuksesta, oppilaiden terveydestä, turvallisuudesta ja koulun fyysisestä ympäristöstä.

Koulun hyvinvointikuvaus on toiminnan kehittämisen, seurannan ja arvioinnin väline. Se on tiivis kertomus koulun hyvinvointitilanteesta. Se laaditaan vuosittain

ja julkaistaan koulun toimintakertomuksen yhteydessä. Hyvinvointikuvaus kannattaa laatia yhdessä rehtorin, opettajien, oppilashuoltohenkilöstön ja oppilaiden kanssa. Myös vanhemmat voisivat osallistua sen laadintaan.

Vuosittain laadittava koulun hyvinvointikuvaus on tarkoitettu myös koulun ulkopuolisille, vanhemmille ja kunnan päättäjille. Tällöin kuvauksessa käytetään mahdollisuuksien mukaan koulujen välistä vertailua mahdollistavia tunnuslukuja ja lyhyitä laadullisia kuvauksia. Koulun sisäiseen käyttöön voidaan valmistella laajempi kuvaus, johon tietoa kootaan erillisselvityksillä. Laajempi versio tehdään muutaman vuoden välein. Toinen tapa jaksottaa hyvinvointikuvauksen valmistelua, on käsitellä joka vuosi yhtä teemaa tarkemmin ja esitellä toiset teemat lyhyesti seurantaindikaattoreilla.

Ehdotus koulun hyvinvointikuvaukseksi

Mallia koulun hyvinvointikuvauksesi valmisteltiin koulujen kanssa yhdessä. Asiakirjan tarkoitusta, tarvetta ja sisällön laajuutta prosessoitiin työkokouksissa. Ensimmäinen versio käsittelyn pohjaksi valmisteltiin Kajaanissa, Hauholan koulussa. Ehdotus oli varsin laaja, joten sitä tiivistettiin käyttäen hyväksi kirjallisuuden ja kansainvälisiin kokemuksiin perustuvia malleja, valtakunnallisia lasten ja nuorten hyvinvointi-indikaattoriehdotuksia sekä kouluterveydenhuollon opasta ja valmisteilla olevaa kouluterveydenhuollon laatusuositusta. Mallin prototyyppi lähetettiin kouluille kokeiltavaksi ja useimmat HVK-hankkeeseen osallistuvista kouluista laativat omat hyvinvointikuvauksensa ehdotettua mallia soveltaen.

Tässä esitettävä koulun hyvinvointikuvauksen runko on hiottu pilottikoulujen kokemusten mukaan. Malli on edelleen laajahko ja tarkoitettu koulun sisäiseen käyttöön. Hieman suppeammassa ja helposti luettavassa muodossa oleva koulun hyvinvointikuvaus olisi jatkossa tarkoituksenmukaista sisällyttää osaksi koulun vuosikertomusta ja julkaista koulun nettisivuilla. Periaatteena voi olla, että suppeammassa muodossa laadittu kuvaus esitetään vuosittain vuosikertomuksen yhteydes-

sä ja laajempi versio, joka edellyttää erillisselvityksiä ja tutkimuksia, esitettäisiin esimerkiksi kerran neljässä vuodessa, vaikka jaksotettuna kunnan valtuustokausiin.

Koulut voivat soveltaa hyvinvointikuvausta omien tarpeiden mukaan, mutta tärkeää olisi, että ne pääpiirteissään olisivat yhdenmukaisia, jolloin niiden vertailtavuus toisten koulujen kanssa ja ajallisesti mahdollistuisi. Kun hyvinvointikuvauksesta saadaan käyttökokemuksia ja sitä mahdollisesti hiotaan esiin nousevien tarpeiden mukaan, mallia voidaan suositella kaikille kouluille käyttöön otettavaksi. Hyvinvointikuvaus sisältää ne elementit, joihin uusissa koululaeissa kiinnitetään huomiota.

Hyvinvointikuvauksen alussa ovat koulua kuvaavat tekniset tiedot, jotka esiintyvät yleensä koulun esittelytiedoissa. Koulun kuvaukseen sisältyviä tietoja ovat mm.

- koulun nimi
- perustamisvuosi
- koulun toiminta-ajatus
- luokka-asteet
- oppilaiden lukumäärä, lkm/luokka-aste
- koulun erikoistehtävät, painotukset
- henkilökunta, lkm henkilökuntaryhmittäin
- oppilashuoltoryhmä (kokoonpano)

Varsinainen koulun hyvinvointikuvaus jakaantuu viiteen osaan:

1. Koulu työympäristönä
2. Oppimisen ja opetuksen olosuhteet
3. Turvallisuus
4. Terveys ja elintavat sekä
5. Yleisluonteinen arviointi ja tulevaisuudessa painotettavat asiat.

Kuvauskohteista on tarkoitus esittää tunnusluvut, mikäli ne ovat saatavissa. Tämän lisäksi voidaan kuvata, mitä kunkin indikaattorikonaisuuden kohdalla on

tehty tai on meneillään. Kaikista mainituista asioista ei ole tarpeellista kertoa, elleivät ne ole ajankohtaisia. Kuvauksessa kunkin mittarin jälkeen sulussa olevat viitteet ovat esimerkkejä kuvauskohdan sisällöstä.

Koulun hyvinvointikuvaus

1. Koulu työympäristönä

Koulun tilat (m² tai m³/oppilas, terveellisyys, toimivuus, viihtyisyys; esim. sisäilman laatu, kalusteet, sosiaalityilat, säilytystilat, siivous)
Piha-alue (virikkeellisyys, monipuolisuus, toimivuus)
Luokka/opetusryhmäkoot, opetuksen järjestelyt
Opettajanhuone, tukipalvelujen sijoittuminen
Kouluruokailun tilat ja toimivuus

2. Oppimisen ja opetuksen olosuhteet

Oppimisen edellytykset (esim. opettajien jatkokoulutus, tiedonkulku, johtaminen, yhteistyö, sijaisjärjestelyt, opettajien jaksaminen, työhyvinvointikartoitukset)
Oppimisen ilmapiiri (esim. luokkien sosiaalinen ilmapiiri, vuorovaikutus, oppilasaktiivisuus, tukioppilastoiminta)
Oppilaiden edistyminen (esim. edistymisen seuranta, arvioinnin toteuttaminen, tuki alle 6,5 keskiarvo-oppilaille ja hyvien oppilaiden kannustaminen)
Erityisopetuksen järjestelyt (esim. tilat, erityisopetuksen muodot, yksilö vai ryhmäopetus)
Oppilashuoltoryhmän toiminta (esim. kokoontumistiheys, käsiteltävät asiat, toimintatavat)
Yhteistyö (kodin ja koulun välillä, muut hallinnonalat, muut yhteistyökumppanit)

3. Turvallisuus

Fyysinen turvallisuus (esim. koulun ympäristön turvallisuus, koulutapaturmien seuranta)
Henkinen turvallisuus (esim. koulukiusaamisen esiintyminen ja menettelytavat, koettu turvallisuus)
Koulun ensiapuvalmius, kriisisuunnitelmat
Liikenneturvallisuus koulun ympäristössä
Ehkäisevä päihdetyö koulussa
Terveystarkastukset (ympäristöterveys, turvallisuussuunnitelma)

4. Terveys ja elintavat

Koulun hyvinvointivahvuudet (muutama esimerkki, millä edistetään hyvinvointia)
Koettu terveys (kouluterveyskyselystä =KTK)
Opettajien/muun henkilökunnan koettu terveys (esim. työkykyindeksit/Työterveyslaitos, Kuntokymppi/TTL)
Poissaolot, sairaus/muut poissaolot (oppilaat, opettajat, muu henkilöstö)
Psykososiaaliset oireet (esim. KTK; masennus, 'huolen harmaat vyöhykkeet' opettajien ja terveydenhoitajien näkökulmasta)
Tupakointi ja päihteiden käyttö (KTK muutokset viime vuosina, koulun toimintakäytännöt, säännöt, sopimukset, teemaviikot jne.)
Terveysosaamisen vahvistaminen (Terveiden tietojen ja taitojen vahvistaminen, terveysneuvonta)
Kouluterveydenhuolto (saatavuus, oppilaiden terveyden ja hyvinvoinnin seuranta, osallistuminen terveysosaamisen vahvistamiseen, kouluterveydenhuollon henkilöstö ja osaaminen, toimitilat)
Oppilashuollon järjestäminen (toiminta- ja arviointisuunnitelma)

Yhteistyö koululaisten vanhempien ja huoltajien kanssa (vanhempien osallistuminen terveystarkastuksiin)
Kouluruokailu (ruokailuun osallistuminen)

5. Yleisarviointi ja tulevaisuuden suunnitelmat

Kehityssuunnitelmat tulevaisuudessa, painottuu tulevaisuuden suunnitelmiin ja toiminnan priorisointiin. Arviointikappale lyhyt ja tiivis.

Hyvinvointikuvausten arviointia

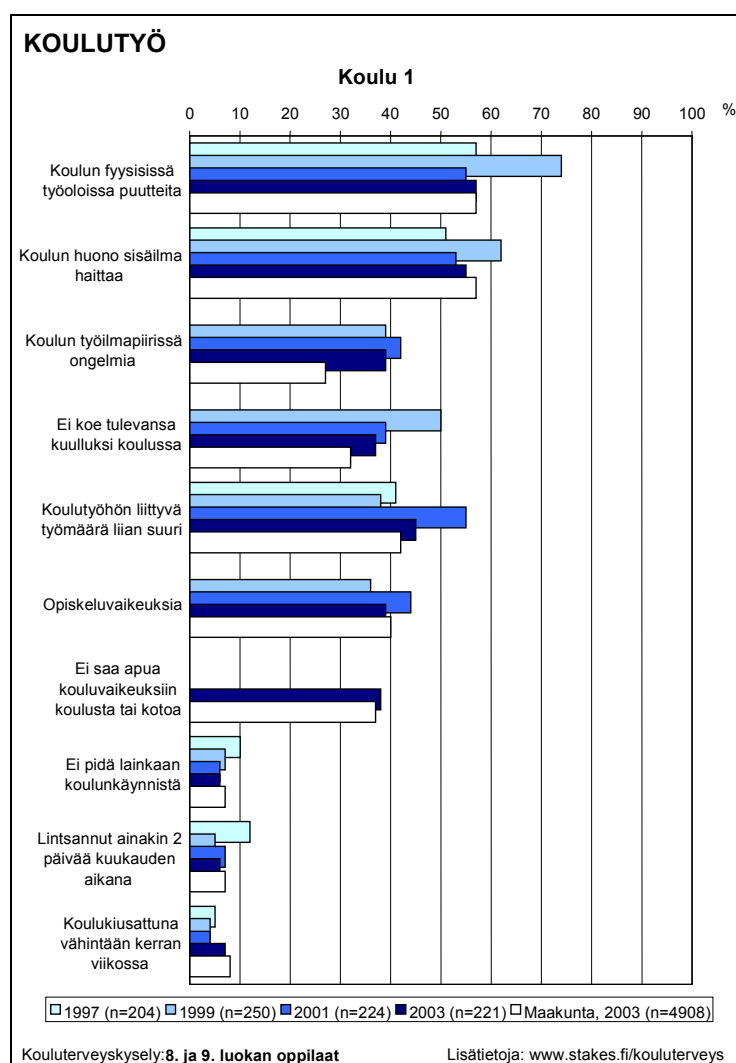
Koulun hyvinvointikuvaus saavutti jo pilotointivaiheessa koulujen mielenkiinnon, vaikka kuvauksen rakenne ja käytettyjen indikaattoreiden määrittely edellyttävät vielä täsmentymistä käytännössä. Koulut arvioivat hyvinvointikuvausta käytettävän koulun toiminnan kehittämiseen, koulun yleistilanteen arviointiin ja apuna talousarvion laadinnassa, koulun esittelyyn ja hyvinvointitilanteesta tiedottamiseen, työhyvinvointi (TYHY) -suunnitelmien laadintaan sekä opetussuunnitelmien työstämiseen. Kouluarvosanoin arvioituna hyvinvointikuvausten merkitys koulu-yhteisössä sai arvosanoja 7 - 10, keskiarvon ollessa 7,9.

Koulujen hyvinvointiprofiilit Kouluterveyskyselyn mukaan

Kouluterveyskyselyssä kerätään kunnille ja kouluille tietoa koululaisten elinoloista, koulutyöstä, terveydestä ja terveystottumuksista. Kysely tehdään samoissa kunnissa joka toinen vuosi opettajan ohjaamalla luokkakyselyillä peruskoulun 8. ja 9. luokkien oppilaille sekä lukion 1. ja 2. vuosikurssin opiskelijoille. Parillisina vuosina kysely järjestetään Etelä-Suomen, Itä-Suomen ja Lapin lääneissä ja parittomina vuosina Ahvenanmaalla, Länsi-Suomen ja Oulun lääneissä. Kouluterveyskyselyyn on vuosina 1996–2003 osallistunut reilut 300 kuntaa ja vuosittain kyselyyn on vastannut 46 000–82 000 oppilasta.

Hyvinvointi koulussa -hankkeeseen osallistuneista kouluista Kouluterveyskyselyssä on tietoja 13 peruskoulun yläasteelta ja 2 lukiosta. Näille kouluille tehtiin Kouluterveyskyselyn tuloksista hyvinvointitilanteen arviointivälineeksi oman

koulun ns. hyvinvointiprofiilit. Kouluterveyskyselyn laajasta tietomassasta valittiin noin 40 koululaisten hyvinvointia tiivistetysti kuvaavaa indikaattoria. Indikaattorit ryhmiteltiin neljään kuvioon: elinolot, koulutyö, terveys ja terveystottumukset, joissa kussakin oli 9–10 indikaattoria (ks. kuvio 5 ja liite 2.). Osa indikaattoreista perustui yksittäisiin kysymyksiin, osa muodostettiin samaa ilmiötä tiivistetysti kuvaavasta summamuuttujasta. Summamuuttujissa tietyt vastausvaihtoehdot olivat saaneet tietyn määrän pisteitä, jotka oli laskettu yhteen. Indikaattorien muodostaminen kuvataan yksityiskohtaisemmin osoitteessa <http://www.stakes.fi/kouluterveys/indikaattorit>.

KUVIO 6. Esimerkki koulun hyvinvointiprofiilista. Kouluterveyskyselyn koulutyöindikaattorit koulun 1 yläasteen 8. ja 9. luokkien oppilaista vuosina 1997, 1999, 2001 ja 2003.

Hyvinvointiprofiilissa koulun tiedot kuvataan kaikilta kyselyyn osallistumisker-roilta ja vertailutiedoksi otetaan viimeisimmältä vuodelta koko maakunta tai koko kaupunki. Näin profiilista voidaan tarkastella muutosta eri kyselykertojen välillä sekä verrata tuoreinta tulosta suurempaan kokonaisuuteen. Erityisen kiinnostavaa oli seurata tilannetta ennen HVK-hankkeen käynnistymistä ja sen jälkeen. Profiili auttaa kohdentamaan toimenpiteitä esiin tulleissa ongelmakohdissa.

Kokemukset HVK-prosessista

Koulujen itsearviointi

HVK-hankkeen menetelmä- ja prosessiarviointia on tehty työkokouksissa aina kunkin kehittämisvaiheen jälkeen. Käytettyjä menetelmiä sekä kehittämisprosessin toteutusta Stakesin ja projektikoulujen toimintana arvioitiin myös lomakekyselynä vuoden 2002 lopussa. Lomake lähetettiin koulujen yhdyshenkilöille. Tarkoitus oli, että arviointilomake täytetään hankkeen johto-/ohjausryhmässä, joissakin kouluissa yhdyshenkilönä toiminut rehtori on täyttänyt lomakkeen. Kyselylomake palautettiin seitsemästä kunnasta, 13 koulusta.

TAULUKKO 4. Kouluyhteisössä hyvinvointiasioiden käsittelyyn osallistuvat (vastaukset 13 koulusta)

Hyvinvointiasioiden (HVK tulosten) käsittelyyn osallistuvat	Koulujen lkm
Oppilaat	7
Vanhempienyhdistys	5
Vanhemmat, vanhempien tilaisuudet	5
Oppilashuoltoryhmä	4
Opettajainkokous	4
Henkilöstö	4
Johtokunta	2
Asukasyhdistys, MLL	1
Ammattikorkeakoulu, sosiaali- ja terveysalan oppilaitos	1

Kysyttäessä HVK-hankkeen merkitystä hyvinvointiasioiden näkyväksi tekemisessä kunnassa ja kouluyhteisössä saatiin seuraavanlaisia vastauksia:

- lisännyt hyvinvoinnin merkitystä ja keskustelua koulussa, tärkeä
- toiminut erittäin hyvin ja tukenut koulun hyvinvointityötä monin tavoin
- jännevöittänyt kehittämistyötä, asioiden liikkeelle saamista ja rahoitusta
- hyvinvointi tiedostetaan kokonaisuuksina
- hyvinvointi osaksi opetussuunnitelmatyötä

- hyvinvoinnin vaikutus oppimiseen ja opettamiseen yksi toimintaa ohjaava elementti
- opiskelijoiden ääni kuuluviin, tasavertainen keskustelu ryhmien välillä
- erittäin hyvä, asioita käsitelty moniammatillisesti
- puutteiden ja surujen työstämiseen on panostettu
- alku oli tehokas ja innostusta herättävä, tulevaisuusdialogin jälkeen toiminta lopahti omien resurssien ja koulutuksen puutteeseen
- hanke kestänyt liian kauan, aluksi innostus kova, projektin kestäessä innostus laski
- ei ole ollut merkitystä

HVK-hankkeen toteuttaminen oli toimintaympäristönsä suhteen uutta Stakesille ja kouluille. Koulu kehittämishankkeen kontekstina oli uutta Stakesin KHS-ryhmälle ja Stakes kehittämishankkeen koordinaattorina oli uutta osallistuvilla kouluille. Koulut arvioivat lomakekyselyssä HVK-hanketta Stakesin toimintana seuraavasti:

- Hanke edennyt prosessina sopivasti koulun rytmitykseen nähden ja edennyt aikataulun mukaisesti (2);
- Ohjannut sopivasti koulua kulkemaan tavoitteiden suuntaisesti ja tuonut uusia näkökulmia hyvinvointiin;
- Koulutus, kohtaaminen ja seuraavan työvaiheen ennakointi ovat auttaneet ohjaamana prosessia koulussa;
- Toiminut hyvin, oikeaa toimintaa (2);
- Tärkeä menetelmien kehittäjänä, uuden tiedon tuottajana;
- Toiminnan aloittajana ja alkuvaiheen ohjaajana ja kouluttajana tärkeä, saatu asiantuntija-apua (2);
- Olemme tyytyväisiä tähän toimintaan;
- Hankkeeseen sitoutumista ei painotettu tarpeeksi - pois putoajia oli huolestuttava määrä;
- Olisi tarvittu enemmän vetämistä ja neuvomista;
- Paljon velvoitteita koululle päin, työläitä lomakkeita;
- Työkokoukset välillä liian teoreettisia itse toiminnan kannalta;

- Vertaisarviointiin aivan liian vähän ohjeita, pienellä koululla ei ole henkilöresursseja suorittaa arviointia;
- Hankkeen vetäjän vaihtuminen hankaloitti ja sekavoitti työskentelyä jonkin aikaa.

Kehittämisprojektit ovat aina ainutlaatuisia omassa kontekstissaan. Tästäkin hankkeesta on poimittava hyviksi havaitut asiat, jotka viedään edelleen kehitettäväksi ja sovellettaviksi muihin kuntiin ja kouluihin. Mutta mikä muuttui näissä kouluissa vai muuttuiko mitään? Jäikö jotain pysyvää jäljelle? Näin koulut vastasivat lomakekyselyssä - mikä jäi pysyväksi.

- Hyvinvointikuvaus otetaan jokavuotiseksi käytännöksi;
- Hyvinvointi on koko kouluyhteisön toiminnan kulmakivi;
- Puhuminen hyvinvointiasioista;
- Koulu oppi uusia arviointimenetelmiä ja saattoi kokeilla niiden käyttökelpoisuutta konkreettisesti;
- Yhdessä työskentelyn kautta jäi verkostokoulut, joiden puoleen voi myöhemminkin kääntyä;
- Muutamia pysyviä uusia käytäntöjä sovellettuna verkostokoulujen kokemuksista;
- Omasta koulusta löytyi monia uusia käytänteitä, jotka jäävät pysyviksi toimintatavoiksi;
- Hyvää materiaalia kunhan osaa käyttää;
- Opittu arvioimaan omaa koulua, kaikki vaikuttaa kaikkeen, koulua ei voi kehittää ilman jatkuvaa hyvinvointityötä;
- Koulutuspäiviä mm. opettajien ryhmäytymis- ja virkistyspäivä ennen lukuvuoden alkua;
- Teemavanhempainillat ja työnohjausryhmien saaminen.

TAULUKKO 5. Arviointiyhteenvedona prosessia koskevien arviointien hajonta ja niiden keskiarvot (käytettiin kouluarvosanoja 4 - 10).

Arvioinnin kohde	Keskiarvo	Hajonta (4 - 10)
Hankkeen suunnittelu ja informointi	7.6	6 - 9
Prosessin eteneminen	7.1	6 - 9
Hankkeen nettisivut (Stakes)	7.5	4 - 9
Hankkeen nettisivut (koulut)	6.3	4 - 8
Työkokoukset	7.5	7 - 10
Hyvinvointikysymysten käsittely	8.0	6 - 10
Teemaseula menetelmänä	8.6	7 - 10
Teemaseulojen järjestäminen	8.2	6 - 10
Tulevaisuusdialogi menetelmänä	7.5	7 - 9
Tulevaisuusdialogin järjestäminen	7.5	6 - 9
Vertaisarviointi menetelmänä	7.4	5 - 10
Koulun hyvinvointikuvaus	7.9	7 - 10
Verkoston kehittyminen	7.3	6 - 8

Stakesin KHS-ryhmän kokemuksia

HVK-hanketta on kuvattu toimijalähtöisenä kehittämisprosessina, jolle on tyypillistä, että prosessin vetäjillä on prosessin suunta ja päämäärät selvillä, mutta sisällön asiantuntijoita he eivät välttämättä ole. Hankkeen yksityiskohtaiset tavoitteet määrittivät prosessin kuluessa yhdessä asiantuntijaosallistujien kanssa. Näin tehtiin HVK-hankeessakin.

HVK-hankkeessa oli alussa selvästi aistittavissa osallistujien suuri kiinnostus vallittuun työtapaan. Kun ensimmäiset menetelmäkokeilut oli tehty ja oltiin vaiheessa, jolloin tiiviin Stakes-vetoisen jakson jälkeen tuli koulujen vuoro ottaa hyvinvointikysymykset haltuun arjen käytännöissä, innostus hiipui.

Tässä vaiheessa osallistumisen ja sitoutumisen erilaisuus alkoi erottua. Silloin kun hankkeelle oli syntynyt koulussa laajapohjainen kiinnostus, vetovastuu oli hallinnollisesti koulun johdolla ja kun suunnittelu ja toteutus tehtiin ryhmätyönä, sovel-

lukset lähtivät elämään omaa elämäänsä. Yhteisistä työkokouksista ja muilta kouluilta haettiin vertailtavuutta, virikkeitä ja hyviksi koettuja käytäntöjä. Mutta jos koulun näkökulmasta työkokoukset olivat jääneet yksittäisiksi tapahtumiksi, ja vastuuhenkilöt jäivät yksin, muut kiireet tahtoivat ylittää hyvinvoinnin kehittämisideat.

Alkuperäisenä ajatuksena oli ollut, että kartoitusvaihe käynnistäisi koulun hyvinvointisuunnitelman laatimisen. Tämä haaste saatettiin kokea kouluissa liian työlääksi ja siihen todennäköisesti olisi pitänyt panostaa enemmän yhteistä suunnittelua myös hankkeen johdon taholta. Teemaseulaa sovellettiin joissakin kouluissa omissakin tilaisuuksissa ja tulevaisuusdialogia opettajien kehittämisspäivillä. Ainakaan vielä ne eivät ole innoittaneet kouluja ottamaan toimintakulttuuriinsa vuotuista tai joka toinen vuosi järjestettävää hyvinvointifoorumia, jossa koko koulu-yhteisö pohtisi olennaisia hyvinvoinnin vahvuuksia ja uhkia laatiakseen niistä toimintasuunnitelman seuraaviksi vuosiksi.

HVK-prosessin alkuperäisenä ideana oli, että kartoitusvaiheen jälkeen koulussa olisi tehty toimintasuunnitelma joidenkin olennaisten hyvinvointiin vaikuttavien asioiden edelleen työstämiseksi. Seuraavaksi olisi seurattu suunnitelmien toteutusta ja arvioitu kokemuksia ja tuloksia koulujen välisinä vertaisarviointina. Kartoituksissa tunnistettiin hyviksi koettuja käytäntöjä ja menettelytapoja ja niitä raportoitiin työkokouksissa. Koulut eivät kuitenkaan halunneet kuvailla hankkeen nettisivuilla hyviä toimintakäytäntöjään, ainakin niitä laitettiin sinne hyvin vähän.

Seuraava kehittämisprosessin askel oli ottaa käyttöön arviointimenetelmä, jolla koulut arvioivat toistensa toimintaa. Vertaisarviointia oli saatu hyviä kokemuksia kuntien välisessä projektiarvioinnissa, sairaaloiden toimintayksiköiden toiminnan arvioinnissa ja esimerkiksi lasten ja nuorten palvelujen järjestämisen vertailussa. Menetelmän ajateltiin sopivan hyvin koulujen toimintakäytäntöjen vertailuun ja arviointiin.

Koulut saivat itse valita arviointiparit ja päättää arvioinnin teemasta. Prosessissa oli tapana, että uutta menetelmää kokeiltaessa joku kouluista toimi pilottina ja kertoi kokemuksistaan työkokouksessa, jossa toisilla oli mahdollisuus kysellä ja jossa mahdolliset 'sudenkuopat' oli vielä vältettävissä. Vantaan Tikkurilan koulu ja Kajaanin Keskuskoulu toimivat tässä tapauksessa pilottina. Pilotit rohkaisivat toisia kouluja käynnistämään vertaisarvioinnin opettavaisena, joskin työläänä prosessina. Samaa sanoivat useimmat koulut kokeilun jälkeen kannustaen kuitenkin menetelmän käyttöön ottamista. Kun lomakekyselyssä kysyttiin hankkeessa tärkeimmäksi noussutta asiaa, joku kouluista vastasi, että 'menetelmistä vertaisarviointi oli vailla vertaa'.

Vuoden 2001 syksyllä hankkeen koordinaattori vaihtui vuodeksi. Tänä aikana hanke eteni aiempien suunnitelmien mukaan mm. toteuttamalla vertaisarviointia. Kouluille esiteltiin erilaisia hyvinvoinnin seuranta- ja arviointia tukevia esimerkkejä. Esimerkiksi kouluille hankittiin Koulun työolopuntari, joka on väline koulun fyysisen ja psykososiaalisen työ- ja oppimisympäristön itsearviointiin, kehittämiseen ja seuraamiseen sekä pohjaksi koulun, kouluterveydenhuollon ja työterveyshuollon suunnitelmalliselle yhteistyölle. Työolopuntari sisältää kyselyt oppilaille ja henkilöstölle sekä koulun työympäristön toimintasuunnitelmalomakkeet. Työolopuntarin käyttäminen oli koulujen oman aktiivisuuden varassa.

Stakesin KHS-ryhmä käytti HVK-hankkeeseen sisältyvää menetelmäkehittämistä myös omana koulutusmahdollisuutenaan oppia Stakesin toisen ryhmän (Verkostoryhmä) kehittämien dialogisten menetelmien soveltamista eri foorumeilla. Teemaseulan ja tulevaisuusdialogin toteuttaminen 19 koulussa haastattelijana ja kirjurina edellytti yhteensä 76 työpäivää (kaksi menetelmää, kaksi työntekijää/kerta). Tarvittava aika järjestettiin siten, että hankkeeseen osallistui silloinen Terveiden edistämisen kuntastrategiat -ryhmä kokonaisuudessaan (kehittämispäällikkö, tutkimusprofessori, neljä tutkijaa, kaksi projektipäällikköä ja projektisihteeri).

Menetelmäkehittäjät Verkostoryhmästä demonstroivat ensimmäiset teemaseulat ja tulevaisuusdialogit, jonka jälkeen menetelmien soveltuvuutta kouluyhteisön hy-

vinvoinnin kartoitukseen arvioitiin yhdessä. Samalla selkiytettiin menetelmän tausta-ajattelua ja muunnelmien mahdollisuuksia. Tämän jälkeen KHS-ryhmän jäsenet hoitivat teemaseula- ja tulevaisuusdialogitilaisuudet kouluissa sekä keskustelun vetäjänä että kirjurina. Ryhmän yhteinen kehittämishanke kartutti yhteistä menetelmäosaamista, antoi tietoa kouluyhteisön hyvinvoinnista ja loi yhteistä orientaatiota ryhmän toiminnasta.

Yhteenveto ja johtopäätökset

HVK-hankkeen päätulokset

Koulun arki, siellä tehdyt ratkaisut ja koetut toimintamallit vaikuttavat nuorten terveyteen ja hyvinvointiin merkittävällä tavalla. Opetus, oppiminen ja hyvinvointi kietoutuvat toisiinsa. HVK-hankkeen yleisenä tavoitteena oli tehdä hyvinvointi näkyväksi koko kouluyhteisössä ja vahvistaa koulujen hyvinvointirakennetta tuomalla työvälineitä hyvinvointikysymysten käsittelyyn.

Kehittämishankkeen aikana vahvistui käsitys koulun hyvinvointiin vaikuttavien tekijöiden moniulotteisuudesta. Keskeisiä tekijöitä ovat koulun ilmapiiri, oppilaiden suhde opettajiin ja toisiin oppilaisiin, aikuisen ja lapsen kohtaaminen ja vuorovaikutus, oppimista ja opetusta tukevat rakenteelliset seikat (opetuksen järjestäminen, koulun toimintakulttuuri, johtaminen), kouluterveyspalvelujen ja psykososiaalisten palvelujen saatavuus sekä koulun fyysiset työolot ja ympäristö. Uutta HVK-hankkeessa oli se, että näitä asioita käsiteltiin yhdessä kaikkien kouluyhteisön hyvinvoinnista vastuussa olevien kanssa, kuunnellen oppilaita, opettajia, oppilashuoltohenkilöstöä ja vanhempia yhtä aikaa. Myös ratkaisuja etsittiin yhdessä. Hyvinvointiasioiden kartoittamiseen ja ratkaisujen hakemiseen käytetyt menetelmät antoivat aidosti dialogisessa keskustelussa mahdollisuuden kuulla ja kuunnella myös lapsia. Oppilaat kokivat myönteisenä sen, että he saivat tuoda esiin näkemyksensä kouluyhteisön hyvinvoinnista samalla foorumilla ja samalla arvostuksella aikuisten kanssa.

Uutta oli myös se, että koulut käsitelivät hyvinvointiin vaikuttavia, toiminnallisia ratkaisujaan vertaiskoulujen kanssa toisiaan konsultoiden ja arvioiden. Hyvinvoinnin hallinta ja siihen vaikuttaminen koko kunnan päätöksenteossa edellyttää koulun hyvinvointitilanteen kuvaamista, näkyväksi tekemistä ja muutosten seuranta. HVK-hankkeessa kehitettiin välineitä kuvata kouluyhteisön hyvinvointiprofiilia osana koulun toiminnan kuvausta.

Hankkeen päätuloksia ovat:

1. Hyvinvointi nousi näkyvämmiksi ja koko kouluyhteisön yhteiseksi asiaksi;
2. Hyvinvointiasioita käsiteltiin moniäänisesti ja tasaveroisesti kaikkien kouluyhteisössä toimivien kanssa: oppilaiden, opettajien, oppilashuollon, koulun muun henkilökunnan ja vanhempien. Menettelytapa vahvisti käsitystä, että koulu kehittyy yhteisönä, yksintyöskentelystä kannattaa siirtyä enemmän yhteistoimintaan. Menettelytapa osoitti myös sen, miten tärkeää on aidosti kuulla, kuunnella ja arvostaa myös lasten näkemyksiä koulun hyvinvointiin vaikuttavista asioista.
3. Hyvinvointiasioden moniääniseen käsittelyyn ja ongelmien positiiviseen ratkaisuun sovellettiin kouluille uusia työvälineitä (teemaseula ja tulevaisuusdialogi), joita kokemuksen mukaan voidaan suositella kaikkien koulujen käyttöön;
4. Kodin ja koulun yhteistyöllä on merkitystä kouluyhteisön hyvinvoinnille. Yhteistyön vahvistamiseen on halukkuutta, mutta yhteistyön muotoja tulee uudistaa;
5. Koulujen välisille vertaisoppimista ja -arviointia tukeville välineille ja foorumeille on tarvetta ja niitä mielellään hyödynnetään (vertaisarviointi ja -konsultointi, verkostot);
6. Koulut tarvitsevat yhteismitallisia tapoja ja menetelmiä kuvata ja seurata kouluyhteisön hyvinvointia (koulun hyvinvointikuvaus, koulun hyvinvointiprofiilit). Näiden käyttöön ottaminen avaa koulun hyvinvointikysymykset laajempaan keskusteluun.
7. Kouluyhteisön hyvinvointiasiat eivät puhuta vielä kovin laajasti kunnan päätöksentekijöitä.

Kouluyhteisön hyvinvointi nousee koulumaailman ulkopuolella merkittäväksi vain, jos koulut jatkavat jäsenyntyneesti hyvinvointiasioden esillä pitämistä ja kouluyhteisön hyvinvointitilanteen kuvaamista vertailukelpoisilla menetelmillä.

Kehittämisen prosessin vahvuudet ja pulmat

HVK-hanke yllätti monella tavalla myönteisesti. Kouluyhteisö hyvinvoinnin foorumina asettui moniulotteisen kehittämiskysymyksen areenaksi avoimesti ja ratkaisuja etsien. Hankkeen koordinaattorina Stakesin asema sosiaali- ja terveydenhuollon hallinnon alan edustajana oli yhtäältä avoin ja helppo. Yhteistyö koulujen kanssa oli rakentavaa ja uutta etsivää molemmin puolin. Toisaalta hyvinvointikysymykset koulujen kehittämisen kohteena olivat Stakesin ulottuvissa sisällöllisesti vain siltä osin kuin koulut halusivat sen tuoda yhteiseen käsittelyyn.

Kehittämisen prosessin vastuu jakaantui kahtaalle. Stakesin tehtävänä oli luoda foorumi hyvinvointiasioiden käsittelylle sekä tuoda menetelmiä kehitettäväksi ja sovellettavaksi kouluyhteisössä. Koulujen tehtävänä oli soveltaa menetelmiä edelleen omassa toiminnassaan ja ottaa vastuu hyvinvointisuunnitelmien laadinnasta ja niiden toimeenpanosta koulussa. Menetelmiä kokeiltiin ja niiden soveltuvista muunnoksista käytiin yhteisiä keskusteluja. Menetelmien soveltaminen ja juurruttaminen koulun käytäntöihin vahvistamaan hyvinvoinnin rakenteita oli koulujen vastuulla. Joissakin kouluissa hyvinvointiasioiden kokoaminen käynnistyi lupaavasti ja laajeni yllättävän moni-ilmeiseksi, joissakin kouluissa demonstraatiot saattoivat jäädä kertakokemuksiksi, osaamisen varannoksi tulevaisuuden haasteita ajatellen.

Kehittämistyössä oli hyväksyttävä se, että prosessit etenivät kouluissa eri tahtiin ja erilaisella intensiteetillä, mikä merkitsi myös kehittämisen prosessin 'venyttämistä' kokonaisuudessaan ja joistakin suunnitelluista asioista luopumista.

Työnjako vaikutti prosessin lujuuteen. Stakes hankkeen koordinaattorina saattoi tehdä aloitteita ja tarjota tukea hyvinvointiasioiden käsittelemiseen. Kehittämisen hankkeiden tarvitsema aika kilpailee kouluissa monien muiden kiinnostavien ja välttämättömien tehtävien edellyttämän ajan kanssa. Kaikkea hankkeiden aiheuttamaa lisätyötä pyritään välttämään. Niin tässäkin tapauksessa. Koulut eivät olleet kovin innokkaita kuvaamaan omia hyviä käytäntöjään hankkeen nettisivuille tai

laatimaan pidemmän aikavälin toimintasuunnitelmia, miten kouluyhteisö toimii hyvinvoinnin vahvistamiseksi. Näytti pikemminkin siltä, että HVK-hanke nosti hyvinvoinnin näkyväksi ja sen tietoisuuden annettiin 'valua' käytännön koulutyöhön lukuisten pienten asioiden kautta, ajattelutavan muutoksena, ei suurina suunnitelmina. Jos näin tehtiin systemaattisesti, se oli merkittävä tulos.

Sitoutuminen tämän tyyppisessä kehittämishankkeessa perustuu arviointiin hyötyjä tuottavista näköaloista ja 'lupauksen' saatavista hyödyistä. Verkostosuhteiden syntyminen edellyttää keskinäisen riippuvuuden oivaltamista ja hyväksymistä. Yhteistyö ei tällöin perustu hierarkkisiin suhteisiin vaan suhteisiin, jotka organisoituvat yhteisen ongelman ympärille. Sitoutumista verkostotyön periaatteiden mukaan voi tukea vain yhteistyön kiinnostavuuden avulla. Verkostokoordinaattorin rooli innostuksen ylläpitäjänä nousee tärkeäksi. Stakes koordinoi hanketta tietoisesti alkuvaiheessa vahvemmin kuin myöhemmässä vaiheessa. Tämä johtui osittain siitä, että Stakes ei ollut varannut hankkeelle lisävoimavaroja, vaan se sisällytettiin Terve Kunta -verkoston koordinaatioon, joten vahvempaan ohjaukseen ei käytännössä ollut mahdollisuutta. Jotkut kouluista olisivat toivoneet tiukempaa otetta ohjauksessa, toiset olivat tyytyväisiä toteutuneeseen.

Suosituksia jatkotoimenpiteiksi

HVK-hankkeessa kehitetyt menetelmät ja tapa käsitellä hyvinvointikysymyksiä kouluyhteisössä tukee uusien koululakien mukaista oppilashuollon kehittämistä ja kodin ja koulun yhteistyön vahvistamista. Kokemukset osoittavat, että kouluyhteisön hyvinvointiasioita tulisi käsitellä eri ammattiryhmien sekä kodin ja koulun yhteisissä tilaisuuksissa paljon nykyistä avoimemmin ja useammin. Muiden ammattiryhmien sekä vanhempien osallistuminen koulun opetussuunnitelman valmisteluun tarjoaa kouluyhteisön hyvinvoinnin näkökulmasta monia hyötyjä vaikka se on varmasti työläämpi tapa.

HVK-hankkeen kokemuksia ja siinä testattuja menetelmiä tehdään tunnetuksi valtakunnallisissa hyvinvointia käsittelevissä seminaareissa ja koulutuksissa (Kouluterveyspäivät, Terve Kunta -päivät, Suomen Kuntaliiton ja lääninhallitusten työseminaarit ja koulutustilaisuudet, Opetushallituksen koulutustilaisuudet). Menetelmäkuvaukset ja niiden lähteet tarkemmista kuvauksista löytyvät jatkossakin Stakesin nettisivuilta (www.stakes.fi/hyvinvointi/ted/tkverkosto/hvk). Pelkkä kirjallinen aineisto ei kuitenkaan riitä, vaan tarvitaan menetelmäosaajia, jotka ovat kohtuullisen helposti koulujen käytettävissä silloin, kun tarvitaan dialogisten vuoropuhelujen vetäjiä tai tukea vertaisarviointien ja hyvinvointikuvausten laadinnassa. Ammattikorkeakoulujen kouluterveydenhuollon yhdyshenkilöt olisi eräs ryhmä, jotka voisivat kouluttautua paikallisiksi menetelmäosaajiksi ja koulujen tueksi. Tämä sopisi yhtäältä ammattikorkeakoulujen aluekehittämistehtävään ja toisaalta se voisi toimia yhtenä menetelmäopetuksen sisältönä opetustyössä.

Hyvinvoinnin vahvistaminen kouluyhteisössä voisi olla vahvemmin esillä myös opettajakoulutuksessa. HVK-hankkeessa sovellettuja menetelmiä voitaisiin sisällyttää opettajakoulutukseen työvälineiksi vastaamaan, miten käsitellä hyvinvointiasioita kouluyhteisössä moniäänisesti ja oppilaiden näkemyksiä arvostaen ja miten kohdata vanhemmat avoimesti kodin ja koulun yhteistyössä. Oppilaiden kuuleminen ja kuunteleminen on haaste monella tavalla tulevaisuuden kouluissa.

Sisällöllisinä kysymyksinä hyvinvointikartoituksissa korostuivat koulun rakenteelliset edellytykset vahvistaa hyvinvointia; yhteistoiminnan vahvuus verrattuna yksintyöskentelyyn, koulun fyysinen ympäristö olennaisena osana oppilaiden ja opettajien terveyttä ja viihtyvyyttä, kouluterveydenhuollon palvelujen riittävyys ja tuki opetustoiminnalle sekä huomion kiinnittäminen monella tavalla oppimisen olosuhteisiin. Näitä kysymyksiä on keskusteltava kouluyhteisössä moniäänisesti ja niitä on arvioitava itsearviointin sekä ulkopuolisen arvioinnin avulla. Näkyväksi tekeminen ja systemaattinen seuranta vahvistavat kouluyhteisön hyvinvointia uusien koululakien mukaisesti.

Lähteet

Arnkil, T. E, Eriksson, E. 1998a. Yritämme ottaa päihdeasian puheeksi. Dialogi 3-4/1998.

Arnkil, T.E, Eriksson, E. 1998b. Selkeyttäviä vuoropuheluita moniammatilliseen työhön. Dialogi 8/1998.

Arnkil, T.E, Eriksson, E., Arnkil, R. 2000. Palveluiden dialoginen kehittäminen kunnissa. Sektorikeskeisyydestä ja projektien kaaoksesta joustavaan verkostointiin. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Raportteja 253:2000.

Berg, I.K: 1994. Family-Based Services. A Solution-Focused Approach. Norton. New York.

City of Copenhagen 2001.Guidelines for Peer Review.

Forsén, T. 1996. Kliinisen toiminnan vertaisarviointi. Kokemuksia ensimmäisestä kansainvälisestä arvioinnista. Terveystieteiden tutkimus. 5/96: 449-451.

Jakonen, S., Tervonen, E., Moilanen, A., Eskelinen, M., Kallinen, S., Kähkönen, E., Pekkonen, P., Hiltunen, T., Tossavainen, K. 2001. Terveys ja hyvinvointi koulu-yhteisössä - Kiva koulu kehittämishankkeen (1996-2000) toiminta ja arviointi. Itä-Suomen lääninhallituksen julkaisuja Nro 47. Joensuu.

Korkeakoski, E., Hannén, K., Lamminranta, T., Niemi, E.K., Pernu, M-L., Uurto, J. 2001. Opetuksen laatu perusopetuksen 1. - 6. vuosiluokkien kouluissa vuonna 2000. Koulun tarjoamien oppimisedellytysten vertailevaa arviointia. Arviointi 1. Opetushallitus. Yliopistopaino. Helsinki.

Linnakylä, P. 1993. Miten oppilaat viihtyvät peruskoulun yläasteella? Kouluelämän laadun kansallinen ja kansainvälinen arviointi. Teoksessa: Brunell, V. & Kupari, P. (toim.)

Opetushallitus. Terve itsetunto -projektin loppuraportti I. 2003. Opetushallitus. Moniste 1/2003. Helsinki.

Peltonen, H. 2000. Koulutyön tavoitteet. Teoksessa: Terho, P., Ala-Laurila, E-L., Laakso, J., Krogius, H., Pitkänen, M. (toim.) Kouluterveydenhuolto, Helsinki. Duodecim, 22-31.

Rimpelä, M. 2002. Terveystieteitä edistävä koulu-yhteisö. Teoksessa: Terho, P., Ala-Laurila, E-L., Laakso, J. 2002. Kouluterveydenhuolto. 2. uudistettu painos. Duodecim.

Seppänen-Järvelä, R. 1999. Luottamus prosessiin. Kehittämistyön luonne sosiaali- ja terveysalalla. Stakes. Tutkimuksia 104. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

Soini, H. 2001. Oppiminen sosiaalisena käytäntönä. Vertaiskonsultaatio yhteistoiminnallisena oppimisen muotona. Psykologia 1 - 2, 49-58.

Stakes. 2002. Kouluterveydenhuolto 2002. Opas kouluterveydenhuollolle, peruskouluille ja kunnille. Stakes. Oppaita 51. Sosiaali- ja terveysministeriö. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi.

Stewart, D. 1997. Healthy Schools: What have we learned? Promotion & Education Vol. IV (3), 7-10.

Vertio, H. 2003. Terveiden edistäminen. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.

viittaukset nettisivuille

www.cdc.gov/nccdphp/dash/ataglanc.htm

www.copas.net.au/cah

www.health.fi/enhps/perustieto

www.kunnat.net

www.stakes.fi/hyvinvointi/khs

www.stakes.fi/hyvinvointi/ted/tkverkosto/hvk/muistio271100

www.stakes.fi/kouluterveys/indikaattorit

OSA II

HVK-HANKE KOULUYHTEISÖN SILMIN

Arviointi haastattelututkimuksena

Pesonen Aino-Elina
Zotow Marianna

Aineisto ja arvioinnin toteutus

Raportti kuvaa Hyvinvointi koulussa (HVK) -hanketta hankkeeseen osallistuneiden koulujen sekä kahden sosiaali-, terveys- ja opetushallinnon edustajien arvioimina. HVK-hankkeen tausta, toteutus ja käytetyt menetelmät on kuvattu raportin osassa I.

Tämän arvioinnin toteutti kaksi hankkeen ulkopuolista, Diakonia ammattikorkeakoulun lehtoria Aino-Elina Pesonen ja Marianna Zotow. Arvioijat tutustuivat arvioinnin tekemistä varten hankkeen aikana kertyneeseen Stakesin aineistoon ja koulujen raportteihin. Toinen arvioijista osallistui huhtikuussa 2003 hankkeen viimeiseen työkokoukseen, mikä auttoi hahmottamaan kokonaisuutta.

Tämä arviointiraportti perustuu HVK-hankkeeseen osallistuneiden viiden koulun rehtorin, opettajien, oppilashuoltohenkilöstön, oppilaiden ja vanhempien haastatteluihin. Haastattelijoina toimivat Aino-Elina Pesonen ja Marianna Zotow Diakonia ammattikorkeakoulusta sekä kolmessa koulussa kehittämispäällikkö Kerttu Perttilä Stakesista.

Haastattelut tehtiin kahdessa ala-asteen koulussa ja kahdessa yläasteen koulussa sekä yhdessä ala- ja yläasteen koulussa. Koulut olivat; Kuninkaanhaan yläaste Porista, Tesoman koulun ala-aste ja Tesomajärven koulun yläaste Tampereelta sekä Leppäkorven koulun ala-aste ja Tikkurilan koulu (ala- ja yläaste) Vantaalta. Koulujen valintaan vaikutti koulun alueellinen sijainti, hankkeen aikainen aktiivisuus sekä koulun mahdollisuus järjestää haastattelut toukokuun aikana. Koulujen lisäksi haastateltiin Opetushallituksen ja Kuntaliiton kahta viranhaltijaa.

Haastatteluihin osallistuneet on eritelty kouluittain taulukossa 1.

TAULUKKO 1. Haastatteluihin osallistuneet henkilöt ja ryhmät kouluittain.

Koulut	Rehtori	Opettajat+oppilas-huolto	Oppilaat	Vanhemmat
Tesomajärven ala-aste	1	9 yhdessä Tesoman koulun kanssa	8	10 yhdessä Tesoman koulun kanssa
Tesoman yläaste	1		11	
Kuninkaanhaan yläaste	1	4	6	2
Leppäkorven ala-aste	1	7	5	2
Tikkurilan yhtenäis-koulu	1	7	5	5
yhteensä	5	27	35	19

Oppilaiden, vanhempien, opettajien ja oppilashuoltohenkilöstön haastattelut tehtiin ryhmähaastatteluna, rehtoreiden sekä Kuntaliiton ja Opetushallituksen edustajien haastattelut yksilöhaastatteluina. Porin ja Vantaan koulut haastateltiin koulukohtaisesti. Tampereen kouluissa rehtorit ja koulujen oppilaat haastateltiin erikseen ja kummankin koulun opettajat ja vanhemmat yhdessä.

Ryhmähaastattelu valittiin aineiston hankintamenetelmäksi siksi, että se on nopea, joustava ja edullinen tiedonkeruumenetelmä. Ryhmähaastattelussa haastateltavat voivat auttaa toinen toisiaan, toinen voi jatkaa siitä mihin toinen jäi ja siten synergia tulee hyödynnetyksi. Haastattelijoiden ja ryhmän jäsenten kokonaisvaltainen yhteys ja kasvokontakti lisää ryhmähaastattelun luotettavuutta. Heikkoutena ryhmähaastattelussa voi olla yksilöllisyyden katoaminen ”vahvojen” tai puhelioiden osallistujien dominoidessa keskustelua ja ryhmän jäsenten vaikuttaessa toinen toisiinsa. Haastattelijan tehtävänä onkin saada kaikkien osallistujien mielipiteet esille. Haastattelijan asema ja reaktiot voivat myös vaikuttaa ryhmään ja ohjata keskustelun luonnetta ”odotettujen” vastausten suuntaan.

Rehtorit kutsuivat haastateltavat ja haastattelut tehtiin kouluilla. Ryhmähaastattelut kestivät noin puolitoista tuntia ja yksilöhaastattelut noin tunnin. Koulukohtaisesti haastattelut kestivät koko päivän. Ryhmän koko vaihteli 2 – 11 henkilöön. Haastattelut aloitettiin esittäytymällä ja muistin virkistämiseksi hankkeen lyhyellä

kuvauksella. Sen jälkeen edettiin etukäteen tehtyjen teemakysymysten mukaan. Samat kysymykset esitettiin rehtoreille ja opettajille. Oppilaille ja vanhemmille oli omat kysymykset. Opetushallituksen ja Kuntaliiton edustajille oli myös omat kysymykset. Oppilaiden kysymyksiin tehtiin jonkin verran apukysymyksiä, vastauksissaan he rönsyilivät melkoisesti. Vain muutamassa ryhmässä oli dominoivia henkilöitä ja joissakin kouluissa ala-asteen oppilaat olivat selvästi yläasteen oppilaita puheliaampia. Muuten ryhmät toimivat tasavertaisesti.

Kaikki haastattelut nauhoitettiin ja lisäksi kaikissa tehtiin muistiinpanoja. Haastattelut kirjoitettiin auki keskustelun yhteenvedona ilman haastattelijan kommentteja tai tulkintaa. Kahdessa haastattelussa nauhoitus epäonnistui, joten ne kirjoitettiin muistiinpanoista.

Koulujen kuvaukset

TAULUKKO 2. Haastatteluun osallistuneiden koulujen perustamisvuosi, oppilasmäärä ja erityispiirteet.

Koulut	Perustamisvuosi	Oppilasmäärä	Erityispiirteet/painotukset
Tesomajärven ala-aste	1967	400	Käden taidot
Tesoman yläaste	1968	400	Matematiikka, ilmaisu, käden taidot
Kuninkaanhaan yläaste	1880	400	Liikunta, kansainvälisyys
Leppäkorven ala-aste	1904	500	Yhteistyö päiväkodin kanssa, monikulttuurisuus
Tikkurilan yhteiskoulu	1896	600	Yhdistetty ylä- ja ala-aste

Tesomajärven koulu on aloittanut toimintansa v. 1967. Koulun oppilasmäärä oli huipussaan v. 1978, jolloin koulussa oli lähes 900 oppilasta 36:lla luokalla. Nyt oppilaita on n. 400 ja luokkia 18, joista kaksi on erityisluokkaa. Koulun opetussuunnitelman tavoitteena on ”antaa ehtoiset eväät elämää varten” oppilaan siirtyessä yläasteelle. Opetuksessa kiinnitetään huomiota, lukemisen, kirjoittamisen ja laskemisen perustaitojen hallintaan. Tuntijaossa painottuvat käden taidot. Tärkeänä tavoitteena on oppilaiden sosiaalisten taitojen kehittäminen.

Tesoman koulu yläaste on v. 1968 perustettu Tampereen ensimmäinen lähiökoulu, jonka oppilasmäärä on alkuaikojen lähes 800 oppilaasta vähentynyt vajaaseen 400 oppilaaseen. Koulun tavoitteena on kasvattaa oppilaat työntekoa arvostaviksi ja vastuuntuntoisiksi nuoriksi. Opetuksessa käytetään joustavia ja monimuotoisia opetusmenetelmiä, joilla tuetaan itsetunnon, sosiaalisuuden ja yhteistyön kehittämistä. Kasvatustyössä hyödynnetään sekä yksilön että ryhmän positiivisia voimavaroja. Koulu tarjoaa esim. matemaattis-luonnontieteellisiä, ilmaisupainotteisia sekä käsityöpainotteisia luokkia.

Porin Kuninkaanhaan yläasteen koulu sijaitsee Porin keskustassa ja on yksi Suomen vanhimpia kouluja, jonka historia alkaa yksityisenä tyttökouluna ja jatkuu valtion oppikouluna ja vuodesta 1974 peruskoulun yläasteena ja lukiona. Oppilaita Kuninkaanhaan koulussa on n. 400. Koulun opetussuunnitelmassa painotuu liikunta (koulussa on yläasteen liikuntaluokat) sekä monitieteelliset aineet. Koulu on myös mukana Unesco – kouluverkossa. Koululla on oppilasvaihtoon liittyviä kansainvälisiä yhteyksiä Viroon ja Skotlantiin. Koulu on käynnistämässä Sokrates/Lingua – ohjelmaa portugalilaisen koulun kanssa. Koulun painopistealueina ovat oppimaan oppiminen ja opetussuunnitelmien kehittäminen, terveen itsetunnon vahvistaminen, syrjäytymisen ehkäiseminen, koulun toimintakulttuurin ja itsearvioinnin kehittäminen.

Leppäkorven koulu on Vantaan suurimpia ala-asteen kouluja. Oppilaita on yli 500. Koulun tavoitteena on antaa kaikille lapsille hyvä yleissivistys tukien jokaisen oppilaan persoonallista kasvua. Omaleimaista koululle on sen monikulttuurisuus ja joustava esi- ja alkuopetus, jota toteutetaan yhteistyössä Leppäkorven päiväkodin kanssa. Yhteistyö päiväkodin ja koulun välillä on alkanut syksyllä 1994 esiykkösluokkakokeiluna ja jatkuu edelleen esi- alkuopetuskokeiluna. Pitkän tähtäimen tavoitteena on vuosiluokkiin sitomaton opetus toteutettuna päiväkodin ja koko peruskoulun saumattomana yhteistyönä. Koulussa toimii lisäksi kaksi ESY-pienryhmää.

Tikkurilan koulu on yhtenäinen peruskoulu, jossa on yhdistettynä sekä ala- että yläaste. Oppilaat tulevat kouluun Tikkurilan keskustan alueelta. Koulussa on 600 oppilasta. Koulun toiminnan tavoitteena on, että oppilaat omaksuvat vankat perustiedot ja -taidot ja kehittävät samalla sosiaalisuuttaan ja luovuuttaan. Tavoitteena on myös synnyttää oppilaissa halu ja kyky hankkia ja käsitellä tietoa sekä kehittää elävä, vireä ja turvallinen oppimisympäristö, jossa jokaisella oppilaalla on mahdollisuus kehittää yksilöllisiä vahvuuksiaan.

Haastattelujen tuloksia

Haastattelujen tulokset ryhmitellään seuraaviin teemoihin:

- Ajatuksia hankkeen käynnistymisestä
- Koulun arki hyvinvoinnin rakentajana, oppilaiden ja vanhempien ajatuksia
- Rehtorien, opettajien ja oppilashuoltoryhmien ajatuksia hankkeen menetelmistä
- Koulun uudistuvat käytännöt
- Haastatteluissa kysyttiin lisäksi koulujen hyviä käytäntöjä, joilla oli merkitystä koulujen hyvinvointiin, viihtymiseen ja jaksamiseen.

Ajatuksia hankkeen käynnistymisestä

Haastateltavat esittivät erilaisia hankkeeseen osallistumisen perusteluja. Yleensä hanke oli käynnistynyt rehtorin aloitteesta, hän oli esitellyt sen opettajainkokouksessa ja saanut opettajat kiinnostumaan asiasta. Opettajat ja oppilashuoltoryhmän jäsenet lähtivät mukaan joissakin tapauksissa vapaaehtoisesti, joissakin tapauksissa rehtorin velvoittamina. Useimmiten hankkeen ympärille muodostui pieni ydinryhmä (4 – 6 henkilöä), jonka jäsenet saattoivat vaihtua hankkeen aikana. Osa jäi pois ja uusia tuli mukaan. Rehtorin ja opettajien lisäksi hankkeen ydinryhmään saattoi kuulua terveydenhoitaja, kuraattori, vahtimestari tai emäntä.

Monet opettajat ja oppilashuoltoryhmät pitivät tärkeänä hankkeen käynnistymisvaiheessa sitä, että hankkeella oli ollut selvä rakenne, selvät tavoitteet, hyvä suunnittelu, konkreettista toimintaa ja tiukka aikataulu. Monet pitivät tärkeänä, että tavoitteet olisivat selvät ja konkreettiset.

Haastateltavat kuvasivat hankkeeseen osallistumisen lähtökohtia vielä joillakin jo meneillään olevilla hankkeilla tai rehtorin tai jonkun opettajan erityisellä kiinnostuksella asiaan. Joillakin kouluilla oli olemassa jokin yhteinen teema, joka sopi

luontevasti HVK-hankkeeseen. Eräässä kunnassa koulutoimenjohtaja innosti mukaan ja jossakin koulussa HVK henkilöityi tiettyyn opettajaan tai rehtoriin. Joku rehtori innostui hankkeesta niin, että siinä koulussa aiheesta puhuttiin jokaisessa johtokunnan kokouksessa. Tässä koulussa eräs vanhempi totesi, että on lukuisia asioita, jotka edistävät hyvinvointia, mutta eivät maksa mitään (esim. syrjäytymisen ehkäiseminen, koulun säännöt jne.). Joidenkin opettajien mielestä tällainen hanke pitäisi ottaa ”sydämen asiaksi”, jolloin se menisi eteenpäin. Jossakin koulussa todettiin, että mukaan lähteminen oli ehkä enemmän sattumaa ja uteliaisuutta.

Rehtoreiden HVK-hankkeeseen liittyvät odotukset vaihtelivat. Toiset lähtivät mukaan uteliaina, ilman erityisiä odotuksia. Jotkut toivoivat tästä koulutyöhön konkreettista hyötyä, jotkut halusivat muutosta ja jotkut uusien työ- tai toimintatapojen oppimista. Eräässä koulussa HVK-hankkeen toivottiin tuovan uutta esim. syrjäytymisen ehkäisemiseen. Stakesin osuus nähtiin hankkeen tukirankana tai välineenä, jonka avulla voitaisiin kiinnittää enemmän huomiota esim. juuri syrjäytymisen ehkäisyyn koulussa. Eräässä koulussa hanketta pidettiin hyvänä nimenomaan Stakesin ohjauksen vuoksi ja työkokousten koettiin ryhdittävän Hyvinvointi koulussa -hanketta.

Myös muun henkilökunnan odotukset vaihtelivat. Osa opettajista koki hankkeen innostavana siksi, että siihen osallistuisi koko koulun väki eikä pelkästään opettajat. Huomion kiinnittäminen koko koulun hyvinvointiin oli innostavaa. Jotkut opettajat toivoivat saavansa hankkeen myötä muista kouluista käytännön vinkkejä arjen työhön, esim. luokan ongelmien ratkaisemiseen tai koulun huume- ja päihdeongelman vähentämiseen. Jotkut toivovat, että HVK-hankkeen avulla voitaisiin lisätä oppimismotivaatiota. Jotkut opettajat lähtivät mukaan epäluuloisesti uteliaina kysyen, että ”mitä tämä oikein on”. He toivoivat, että hankkeella olisi selvä toimintamalli, jonka koulu voisi toteuttaa. Joissakin kouluissa ilmeni, ettei henkilökunnalla ollut juurikaan odotuksia HVK:ta kohtaan, tämä olisi vain eräs koulun monista hankkeista. Sitoutumiseen ja hankkeen vaatimaan aikaan liittyvät kysymykset olivat myös merkittäviä käynnistymisvaiheessa.

Koulun arki hyvinvoinnin rakentajana - oppilaiden ja vanhempien ajatuksia

Oppilaiden ja vanhempien haastatteluista tiivistyivät seuraavat teemat:

- opettaja ja opettaminen hyvinvoinnin edistäjänä;
- säännöt ja kurinpitokäytännöt arjen hyvinvoinnin turvaajina;
- fyysinen ympäristö hyvinvoinnin tukena;
- kouluterveydenhuolto osana koulun hyvinvointia.

Oppilaiden ja vanhempien kertomukset koskivat pääasiassa koulun arkea ja miten hyvinvointi näkyy koulun jokapäiväisessä elämässä. Oppilaiden näkemykset painottuivat hyvinvointiin yleensä, koska useimmat oppilaat ilmoittivat, etteivät he tienneet hankkeesta mitään. Ne oppilaat, jotka tiesivät HVK-hankkeesta, olivat olleet kokouksessa, jossa rehtori oli kertonut asiasta. Oppilaat olivat omasta mielestään ymmärtäneet hankkeen tarkoituksen. Heidän mielestään tarkoituksena oli esimerkiksi vähentää melua ruokalasta, lopettaa ruoan tuhlaaminen ja hankkia turvakameroita metelöitsijöiden valvomiseksi. Osa oppilaista oli saanut ”jonkun lapun” kotiin vietäväksi, mutta he eivät olleet perehtyneet tarkemmin viestiin. Oppilaiden mielestä kaverisuhteet olivat kaikkein tärkeimmät hyvinvoinnin kannalta. Muuten oppilaat nimesivät helpommin harmittavia kuin ilahduttavia asioita.

Vanhempia puhututti koulun yleinen hyvinvointi. Kaikki haastatellut vanhemmat eivät tienneet HVK-hankkeesta, joten he eivät voineet varsinaisesti arvioida, oliko hanke parantanut koulujen hyvinvointia vai ei. Toisaalta he ajattelivat, että hankkeella olisi ollut merkitystä hyvinvointiin. Heidän mielestään hanke oli lisännyt heidän tietoisuuttaan koulun arvoista ja linjoista. Eräässä koulussa rehtori oli nostanut voimakkaasti hyvinvointikysymyksiä esiin, mihin vanhemmat olivat tyytyväisiä. Vanhempien mielestä kaikkein tärkeimmäksi hyvinvoinnin mittariksi osoittautui se, että lapsi menee mielellään kouluun ja kertoo iloisena koulupäivästään. Silloin lapsi oppii ja viihtyy koulussa.

Opettaja ja opettaminen hyvinvoinnin edistäjinä

Oppilaat ja vanhemmat keskustelivat paljon opettajuudesta ja opettamisesta, joilla heidän mielestään on suuri merkitys kaikkien toimijoiden hyvinvointiin, jaksamiseen ja viihtymiseen koulussa. Opettajan merkityksen sanottiin näkyvän myös siinä, että opettajan vaihtuessa oppimistulokset joko heikkenivät tai paranivat.

Oppilaat arvostivat tasapuolista kohtelua kaikissa luokkatilanteissa. He pitivät siitä, että opettaja huomioi oppilaan muuallakin kuin koulussa. Esimerkiksi eräässä koulussa oppilaita ilahdutti historian opettaja, joka tuli juttelemaan, jos hänet tapasi kaupungilla. Erään koulun rehtori taas sai myönteistä palautetta sen vuoksi, että kaikki oppilaat saivat sinutella häntä ja hän tunsi kaikki oppilaat nimeltä. Toisessa koulussa vanhemmat kertoivat, että oppilaat olivat tyytyväisiä, koska saivat jutella rehtorin kanssa yhteisistä ongelmista.

Yleensä oppilaat pitivät useimmista opettajista, mutta eivät kuitenkaan kaikista. Usein tämä ilmaistiin, että ”riippuu opettajasta”. Oppilaiden mielestä oppitunnit olivat silloin mielenkiintoisia, kun siellä keskusteltiin. Toisaalta joidenkin opettajien oppitunnit olivat tylsiä, etenkin silloin kun oppitunti eteni tiukasti kirjan mukaan. Esim. opettajan sanoma ”avataanpa kirja sivulta se ja se” tuntui tylsältä. Samoin kuin oppilaat myös vanhemmat pitivät opetusmenetelmiä jonkin verran yksipuolisina ja vanhanaikaisina. Vanhemmat olivat myös tyytymättömiä oppikirjoihin ja muihin opetusvälineisiin, koska ne olivat vanhoja ja kuluneita. Lisäksi vanhemmat kritisoivat oppilaille annettavia todistuksia liian ympäröivästä kommentista.

Vanhemmat kokivat myönteisinä opettajien erilaiset yksilölliset ratkaisut opetuksessa. Esimerkkinä mainittiin biologian tunti ulkona, jolloin opettajalla oli mukana juotavaa kaikille oppilaille. Vanhemmat pitivät oppimista tärkeänä. Jos oppiminen on ”kivaa”, silloin opitaan, ”eikä pönttämällä päästä eteenpäin” kuten eräs vanhempi totesi. Opettajalla tulisi olla opettamisen ilo. Vanhempien mielestä

myös heidän asiantuntemustaan voitaisiin ottaa nykyistä enemmän käyttöön. Vanhemmat pitivät tärkeänä, että opettajat kannustavat ja motivoivat oppilasta, mutta kuitenkin niin, ettei oppilas tule liian 'riippuvaiseksi' opettajasta. Siksi onkin tärkeää opettaa oppilaita tekemään itsearviointia.

Vanhemmat kyseenalaistivat opettajan pätevyyttä monella eri tavalla. Erityisesti kritisoitiin oppilaan epätasa-arvoista kohtelua. Suosikkioppilaat saivat muita enemmän huomiota opettajalta, enemmän puheaikaa tunnilla ja heitä kuunneltiin enemmän. Tämän vanhemmat kokivat vaikuttavan oppilaan turvallisuudentunteeseen. Vanhempia harmitti myös se, että opettajan sairastuessa hänelle ei palkata sijaista tai sijaiset ovat epäpäteviä. Kurin ja opetuksen tiedettiin huononevan sijaisten aikana. Siksi koulujen opettajavalintoihin pitäisi vanhempien mielestä kiinnittää paljon huomiota.

Vanhemmat kantoivat huolta myös opettajien jaksamisesta ja viihtymisestä koulussa. Heidän mielestään opettajan jaksaminen heijastuu oppilaaseen ja hänen työskentelymotivaatioonsa. Jos opettajien työviihtyvyydestä ei pidetä huolta, eivät oppilaatkaan jaksa työskennellä.

Opettajien koulutus ja koulutukseen valinnat herättivät sekä oppilaissa että vanhemmissa keskustelua. Heidän mielestään opettajainkoulutuksessa pitäisi nykyistä enemmän kiinnittää huomiota kurinpidon ja sosiaalisten taitojen oppimiseen. Myös taitoa kohdata oppilaiden vanhemmat pidettiin tärkeänä.

Säännöt ja kurinpitokäytännöt arjen hyvinvoinnin turvaajina

Oppilaat kertoivat monisanaisesti erilaisista koulun säännöistä. He totesivat niiden olevan useimmiten tarpeen ja luovan turvallisuutta. Eräissä koulussa oppilaat oli otettu mukaan tekemään järjestyssääntöjä. Säännöt oli kirjoitettu myönteiseen muotoon ja ne oli lähetetty kotiin vanhempien nähtäväksi. Eräs äiti totesikin, että ne olivat lapselle kuin ”Raamattu.” Toisessa koulussa oppilaat pitivät hyvänä, että

luokan seinällä oli magneetilla kiinnitetty sääntölapu, johon oli kirjattu luokan säännöt. Vanhempien mielestä säännöt kertovat, että oppilaista välitetään koulussa.

Oppilaat kertoivat, että koulussa oli myös paljon sääntöjä, joita ei noudateta tai noudatetaan satunnaisesti. Vaikka yhteisistä säännöistä sovitaan, kaikki opettajat eivät pidä niistä kiinni. Oppilaita harmittivatkin opettajien luomat yksipuoliset säännöt: Välitunnilla ei saanut olla sisällä, vaan oli pakko mennä ulos, ja eräässä koulussa aulassa olevilla sohvilla ei saanut istua. Oppilaat ihmettelivätkin sohvien tarkoitusta. Opettajat nähtiin auktoriteetteina, jotka päättivät jopa siitä, mistä sai puhua ja mistä ei, miten tulee toimia ja mitä kurinpitotoimia noudatetaan.

Eri opettajilla kerrottiin olevan erilaisia sääntöjä. Etenkin ala-asteella säännöt riippuivat luokanvalvojasta. Esim. oppilaiden mukaan myöhästymisestä saattoi saada joko 10 minuuttia tai kaksi tuntia jälki-istuntoa. Erään oppilaan mielestä pahin rangaistus olisi joutua rehtorin puhutteluun, toisen mielestä toiseen luokkaan joutuminen olisi todella noloa ja kolmannen mielestä WC:n peseminen olisi pahinta, mitä hän voi ajatella. Hän totesi: ” Silloin en riehuis kahteen viikkoon.”

Sääntöjen erilaisuus vaikutti merkittävästi työrauhaan ja viihtyvyyteen. Ruokailua koskevat säännöt vaihtelivat, ala-asteella oli pakko syödä koulun ruokalassa, mutta yläasteella ei.

Oppilaat olivat iloisia siitä, että kiusaamisesta puhutaan ja siihen reagoidaan heti. Eräässä koulussa kiusaaminen käsitellään välittömästi kaikkien osapuolten kanssa ja opettaja on siinä aktiivisesti mukana. Toisaalta monet oppilaat harmittelivat sitä, etteivät kaikki opettajat huomanneet tai eivät ottaneet tosissaan kiusaamista, eivätkä siten puuttuneet siihen ajoissa. Vasta perinteiseen käsirysyyn puututtiin. Vanhemmat oppilaat kertoivat, että kiusaamistavat ovat nykyään niin monimuotoisia, etteivät opettajat välttämättä huomaa kiusaamista. Oppilaat sen sijaan tietävät kiusaamisesta aina.

Oppilaat kertoivat, että kouluilla oli erilaisia tapoja puuttua kiusaamiseen. Eräessä koulussa esim. tukioppilastoimintaan oli kiinnitetty paljon huomiota ja erityisesti koulun ongelmatilanteissa heidän toimintansa voikin olla arvokasta. Eräs tukioppilas totesi, että oppilaan on helpompi kuunnella ja vastaanottaa tietoa toiselta oppilaalta kuin esim. opettajalta.

Jossakin koulussa vanhemmat olivat tyytyväisiä, että koulukiusaamisesta oli todella puhuttu paljon ja siihen oli puututtu, vaikka yleensä vanhempien mielestä kurinpito oli löystynyt. Vanhemmat olivatkin huolestuneita oppilaiden häiriökäyttäytymisen lisääntymisestä ja olivat tyytyväisiä, jos työrauhaan kiinnitettiin kouluissa huomiota. Eräessä koulussa työrauha oli erikseen kirjattu ja otettu koulun toiminnan tavoitteeksi. Tämä edisti vanhempien mielestä työrauhaa, koska kirjatun asiaan on helpompi vedota.

Erityisesti sijaiset saivat moitteita siitä, että he eivät saaneet kuria luokkaan. Oppilaita puolestaan saattoi häiritä, että jotkut tunnit loppuivat muilta aikaisemmin ja käytäviltä kuuluva melu häiritsi toisten työskentelyä. Oppilaiden mielestä kahdeksantuntisten koulupäivien viimeiset tunnit olivat raskaita, he olivat väsyneitä, eivät jaksaneet keskittyä opetukseen.

Kurinpitokäytännöt olivat vanhempien mielestä suurimmaksi osaksi perinteisiä jälki-istuntoja ja ehkäpä jo aikansa eläneitä. He tiesivät, että jälki-istuntoa annettiin mm. myöhästelemisestä, häiriökäyttäytymisestä ja tupakoinnista. Joissakin kouluissa erilaiset kurinpitokäytännöt otettiin ilolla vastaan. Osalle oppilaista oli annettu vaihtoehtoja ja heitä oltiin kuultu. Muuten oppilaat ja myös vanhemmat kokivat, ettei lasten mielipiteitä kysytä riittävästi koulunkäyntiin liittyvissä asioissa.

Fyysinen ympäristö hyvinvoinnin tukena

Vaikka fyysisessä ympäristössä havaittiin paljon puutteita, ilonaiheitakin oli. Oppilaat iloitsivat säilytyslokerikoista ja kaapeista, joita joihinkin kouluihin oli hankittu vanhempien avustuksella. Oppilaat arvostivat sitä, että kaappeihin oli turvallista jättää tavaroita, joita ei tarvittu sillä hetkellä.

Vanhempien mielestä koulun tilat ja koko fyysinen ympäristö vaikuttavat lapsen hyvinvointiin. Kriittisiä kohtia löytyikin melkoisesti. Sekä oppilaat että vanhemmat pitivät luokkia liian pieninä ja ahtaina. Myös tuolit ja pulpetit olivat useimmiten kehoja. Kaikki olivat saman kokoisia riippumatta oppilaan koosta. Ilmastointi toimi jossakin huonosti, talvella ikkunoista veti ja oli kylmä, kesällä taas oli liian kuuma. Oppilaat kiinnittivät huomiota vessoihin, joiden kuntoa he pitivät siivottomana. Joskus he joutuivat menemään lähimmälle huoltoasemalle WC:hen. Jossakin koulussa harmitti se, että poikien vessoista puuttuivat peilit. Myös koulun värit saivat kielteisiä arviointeja.

Oli kouluja, joissa oppilaiden mielestä piha oli tarkoituksenmukainen ja välitunnit mukavia. Välitunnit koettiin mielekkäiksi, jos niiden aikana oli järkevää tekemistä esim. pihalla saattoi pelata palloa tai tehdä jotakin muuta, eikä vain kävellä tai seistä. Myös jonkun vanhemman mielestä koulun piha oli viihtyisä, jopa niin, että lapset saattoivat leikkiä koulun pihalla iltaisin. Eräässä koulussa pihalle istutetut kasvit olivat oppilaiden mieleen. Toisessa koulussa rehtori piti tärkeänä, että oppilaat voivat vaikuttaa pihan viihtyvyyteen. Toisaalta oppilaat ja vanhemmat arvostelivat koulun pihaa melkoisesti. Koulun piha oli useimpien mielestä tylsä ja ankea. Pihalle kaivattiin joitakin ”telineitä” tai penkkejä.

Oppilaat mainitsivat hyvinvointia pohtiessaan usein ruokalan. Se saattoi olla viihtyisä paikka, jossa voi viettää aikaansa muutoinkin tai useimmiten se mainittiin liian ahtaana ja meluisana. Pitkät ruokajonot olivat harmittavia. Eräässä koulussa emäntä oli vaihtunut ja ruokailu sujui sen jälkeen huomattavasti aikaisempaa joustavammin, mikä erityisesti ilahdutti oppilaita.

Kouluterveydenhuolto osana koulun hyvinvointia

Kouluissa, joissa terveydenhoitaja oli joka päivä paikalla, ei ongelmia yleensä koettu. Niissä kouluissa, joissa kouluterveydenhoitaja ei ollut tavoitettavissa koululla joka päivä koettiin jonkin verran ongelmia. Oppilaat eivät välttämättä muistaneet, milloin kouluterveydenhoitaja oli paikalla ja milloin ei. He totesivatkin, että esim. perjantaina ei saa kaatua, koska terveydenhoitaja ei ole tavoitettavissa, eikä silloin saa apua. Oppilaita harmitti, että terveydenhoitajan vastaanotolle piti jonottaa. He muistelivat aikaa, jolloin saattoi terveydenhoitajan luokse mennä aina kun siltä tuntui. Nykyinen ajanvarauskäytäntö tuntui hankalalta. Asioita, joiden takia terveydenhoitajan puoleen käännyttiin, olivat esimerkiksi perinteiset pienet onnettomuudet, erilaiset sairastumistapaukset ja myös pelkästään paha tai surullinen olo. Niissä kouluissa, joissa terveydenhoitaja ei ollut tavattavissa joka päivä, oppilaat ja vanhemmat ehdottivat, että opettajille järjestettäisiin Suomen Punaisen Ristin ensiapukurssit. Tällöin myös opettajat osaisivat antaa tarvittaessa ensiapua.

Oppilaat kokivat myös kohtuuttomana sen, ettei päänsärkylääkettä saanut enää, koska jotkut yläasteen pojat olivat käyttäneet niitä väärin. Terveydenhoitajan koettiin kontrolloivan asioita liikaa. Jos meni valittamaan päänsärkyä ja pyytämään särkylääkettä, terveydenhoitaja tenttasi mitä on syönyt, miten nukkunut ym. ja otatti esim. hemoglobiinin. Oppilaat pahoittelivat myös sitä, että jos kesken koulupäivän sairastui, piti mennä varmistuttamaan asia terveydenhoitajalle, koska opettaja ei voinut antaa lupaa poissaoloon.

Vanhemmat kokivat, että kouluterveydenhuolto oli pääpiirteissään hyvin järjestetty ja se toimi hyvin. Joissakin kouluissa puutteena nähtiin kuitenkin se, että kouluterveydenhoitaja ei ollut tavoitettavissa joka päivä. Useimmiten terveydenhoitaja koettiin myönteisenä työlleen omistautuneena henkilönä, joka tekee enemmän kuin voisi edes vaatia. Myös osa terveydenhoitajista totesi, että he haluaisivat tehdä enemmän oppilaan hyväksi kuin mihin resurssit riittävät. Monet oppilaat voivat huonosti, sillä heillä on niin paljon erilaisia ongelmia. Terveydenhoitajalla pitäisi olla enemmän aikaa keskustella oppilaiden ja vanhempien kanssa.

Rehtorien, opettajien ja oppilashuoltoryhmien ajatuksia hankkeen menetelmistä

Rehtoreilta, opettajilta ja oppilashuoltoryhmiltä kysyttiin kokemuksia, miten HVK-hankkeessa käytetyt ja kehitetyt työvälineet toimivat ja soveltuivat hyvinvointiasioiden näkyväksi tekemiseen koulu yhteisössä. Aluksi hankkeessa kartoitettiin hyvinvointiin liittyviä ilon aiheita ja uhkaavia asioita teemaseulamenetelmää käyttäen. Teemaseulassa esille nousseiden ongelmien ratkaisuja etsittiin tulevaisuusdialogia käyttäen. Molemmissa menetelmissä keskustelijoina olivat opettajat, oppilaat, oppilashuoltoryhmät ja vanhemmat. Koulu yhteisön hyvinvointiin vaikuttavia toiminnallisia kokonaisuuksia arvioitiin koulujen välisenä vertaisarviointina. Koulu yhteisön hyvinvointia ja hyvinvointirakenteen kuvaamiseksi kehiteltiin mallia koulun hyvinvointikuvauksesta. Kouluterveyskyselyn tuloksia hyödynnettiin yläasteiden ja lukioiden hyvinvointikuvausten tekemisessä. Mainittuja työmenetelmiä kuvataan tarkemmin raportin alussa. Tässä kuvataan koulujen tuomia näkemyksiä menetelmien soveltuvuudesta.

Teemaseula

Rehtorit kuvasivat yleisesti teemaseulaa hyväksi työtavaksi ja miettivät sen soveltamistapoja koulu yhteisössä. Menetelmän nähtiin soveltuvan esimerkiksi luokassa oppilaiden kanssa käytettäväksi, vanhempainillassa tai opettajien koulutuspäivillä. Useimmat rehtorit olivat epävarmoja menetelmän käytöstä perusteena aika- ja resurssipula. Käytännössä menetelmää on kouluissa käytetty vain muutamia kertoja demonstraation lisäksi. Teemaseulan kevyempi versio saattaisi joidenkin mielestä olla käyttökelpoisempi kouluissa kuin hankkeessa toteutettu tai menetelmää voisi toteuttaa ehkä joka toinen vuosi. Stakesin vetäjää pidettiin niin pätevänä, että rehtorit halusivat menetelmän vetäjäksi koulun ulkopuolisen asiantuntijan.

Osa opettajista innostui menetelmästä ja olisi halunnut kokeilla teemaseulaa kou-

lussa vuosittain. Osa taas ei muistanut menetelmää lainkaan. Myös opettajat toivoivat ulkopuolista vetäjää, koska oman koulun vetäjä voisi arkailla kollegoja. Jotkut opettajat kritisoivat oppilaiden valintatapaa teemaseulaan, koska ilmaiskykyiset ja hyvät oppilaat valittiin osallistujiksi. Sen vuoksi kaikkien oppilaiden ääni ei päässyt kuuluviin. Osa opettajista pitikin parempana, että oppilaat arvottaisiin teemaseulaan, jolloin todennäköisesti koulusta välittyisi totuudenmukaisempi kuva.

Tulevaisuusdialogi

Sekä rehtoreiden että opettajien mielestä tulevaisuusdialogi oli teemaseulaa vaikeampi menetelmä, johon pitäisi saada koulutusta, paneutua ennalta hyvin ja jota pitäisi harjoitella. Menetelmän toteuttamisen näkeminen koulussa auttoi kuitenkin ymmärtämään sen rakennetta ja toteuttamista. Jotkut opettajat kokivat menetelmän vaikeaksi mm. siksi, että ala-asteikäisten oppilaiden on vaikea hahmottaa aikaa ja sen merkitystä omaan elämään. Vetäjältä vaaditaankin taitoa työskennellä oppilaiden kanssa.

Tulevaisuusdialogin soveltamista koulussa kannatettiin. Sitä oli sovellettu aikuisseminaareissa. Teeman valinta on tärkeää. Valittavan teeman tulee olla riittävän konkreettinen. Esimerkiksi jaksamiseen liittyvä teema oli koettu liian vaikeaksi ja käsitteelliseksi. Menetelmää ehdotettiin käytettäväksi kevennettynä versiona ja ideariihen omaisesti.

Opettajat pitivät tulevaisuusdialogin myönteisestä hengestä. Osa opettajista oli saanut siitä konkreettista apua esim. opetussuunnitelmatyöskentelyyn, johon sen nähtiin soveltuvan hyvin. Kuraattori ja erityisopettaja puolestaan kertoivat käyttävänsä tulevaisuussuuntautunutta ajattelua työskennellessään yksittäisen oppilaan kanssa, mutta he eivät kutsu sitä tulevaisuusdialogiksi. Myös joku terveydenhoitaja mainitsi saaneensa menetelmästä paljon ideoita, joita voisi myöhemmin soveltaa käytäntöön.

Vertaisarviointi

Vertaisarviointia pidettiin useimmissa kouluissa erittäin mielenkiintoisena ja hyödyllisenä keinona tehdä arviointia koulun toiminnasta ja oppia toisilta kouluilta. Yleinen mielipide oli, että menetelmästä kannattaa kehittää toistuvasti käytettävä arvioinnin väline koulujen väliseen verkostotyöhön. Sekä rehtorit että opettajat painottivat menetelmän soveltamisessa koulujen kannalta seuraavia tärkeitä näkökohtia: Vertaiskoulut kannattaa valita huolella, koulujen pitää tutustua hyvin toisiinsa, arvioitavat teemat ja niiden rajaus tulee sopia yhdessä vertaiskoulujen kesken, arviointikertoja kannattaa olla useita ja arviointiin kannattaa varata reilummin aikaa. Tämä takaisi arvioinnille turvallisen ilmapiirin ja useamman arviointikerran jälkeen voitaisiin edetä ns. arempiin asioihin. Opettajat painottivat verkostotyöskentelyssä rehellistä ja avointa suhtautumista, jolloin koulujen ei tarvitse kilpailla keskenään paremmuudesta. Luottamus ja avoimuus arviointitilanteessa mahdollistaa oppimisen ja kokemusten jakamisen sekä hyvistä käytännöistä että epäonnistumisista. Näin vertaiskoulusta saadaan uusia toimintaideoita.

Vertaisarvioinnit tehtiin tässä vaiheessa demonstratiivisesti vain kerran. Jotkut rehtorit esittivät jälkikäteen, että vertaiskumppanin arviointi omasta koulusta olisi voinut olla terävämpää. Kohteliaita arviointeja perusteltiin sillä, että ehkä vertaiskoulu ei arkuuden vuoksi halunnut tai uskaltanut arvioida riittävän kriittisesti peläten loukkaamista. Menetelmää sinänsä pidettiin hyvänä, mutta sen toteuttamisessa ”arkuus on vain voitettava” kuten joku rehtori totesi.

Rehtoreiden ja opettajien mielestä oli erittäin antoisaa vieraillla ryhmänä toisessa koulussa ja tutustua toiseen kouluun. Arviointiin liittyviä vierailuja pidettiin opettajien työssä kannustimena ja työtä elävöittävänä. Kaikki vertaisarvioinnit eivät olleet onnistuneita. Eräs koulu oli hyvin pettynyt siihen, että jo valittu yhteistyökoulu vetäytyi hankkeesta, mikä vesitti paljolti heidän hankettaan. Stakesin olisi heidän mielestään pitänyt tukea kouluja enemmän vertaiskoulujen valinnassa.

Muutammat opettajat kritisoivat koulunsa sisäistä tiedottamista vertaisarvioinnin toteutuksessa. He toivoivat laajempaa keskustelua ja konkreettisempaa tietoa menetelmästä ja sen käytöstä. Joidenkin opettajien mielestä vertaisarviointi oli toteutunut liian opettajakeskeisesti ja jättänyt muun henkilökunnan ulkopuoliseksi, vaikka heillä olisi voinut olla paljon annettavaa arvioinnille.

Hyvinvointikuvaus

Jotkut rehtorit nimesivät HVK-hankkeen yhdeksi myönteisimmistä asioista sen, että koulu joutui tekemään koulun hyvinvointikuvauksen. Kuvauksen tekeminen nähtiin erääksi koulun itsearvioinnin välineeksi. Rehtoreiden ja opettajien mielestä kunnallishallinnossa ei tunneta riittävän hyvin koulussa työskentelevien olosuhteita, eivätkä kunnalliset päättäjät osaa arvioida päätöksiä tehdessään kuinka olennaista on opetuksen kannalta esimerkiksi oppilaiden määrä luokassa. Koulun hyvinvointikuvaus olisikin jaettava rehtoreiden ja opettajien mielestä koulutoimenjohtajille, johtokunnille tai opetuslautakunnille. Joidenkin mielestä kuvaus voitaisiin laittaa koulun kotisivuille, jolloin se palvelisi eniten ns. 'ruohonjuuritasoa'. Julkiseen jakoon valmistettava koulun hyvinvointikuvaus ei saisi olla liian laaja.

Osa rehtoreista piti tärkeänä, että hyvinvointikuvaus esitellään vanhemmille, se hän kertoo koulun toiminnasta. Hyvinvointikuvausta pidettiin myös koulun mainoksena, joka voisi houkutella vanhempia valitsemaan lapsilleen juuri tämän koulun. Toisaalta todettiin, että jos hyvinvointikuvaus tehdään mainostarkoitukseen, siinä halutaan antaa koulusta mahdollisimman myönteinen kuva, eivätkä koulut laadi hyvinvointikuvaustaan silloin totuuden mukaisesti.

Vaikka koulun hyvinvointikuvausta pidettiin tarpeellisena ja kehittämisen arvoisena, useiden rehtoreiden mielestä kuvauksen runko ei aivan sellaisenaan palvellut heidän koulunsa tarpeita. Joidenkin mielestä mahdollisimman lyhyt ja tiivis hyvinvointikuvaus olisi käyttökelpoinen. Samalla epäiltiin, että liian tiivis ja paljon

keskiarvoja sisältävä kuvaus ei kuvailisi koulua riittävän monipuolisesti.

Erään hyvinvointikuvausta laatineen opettajan mielestä nykyinen laajuus oli sopiva ja ohjeistus erinomainen. Joidenkin mielestä tässä laajuudessa hyvinvointikuvausten laatiminen oli erittäin työlästä. Toinen rehtori taas pelkäsi, että liian tarkka ohjeistus jättäisi arviointia rikastuttavan työstämis- ja sitoutumisvaiheen pois. Kuvauksen rungon katsottiin olevan hyvä pohja työskentelylle ja ajateltiin, että sisältö voisi elää sitä uudelleen laadittaessa. Joku rehtoreista piti hyvänä sitä, että koulun hyvinvointikuvaus laaditaan yhdessä rehtorin, opettajien, oppilaiden ja vanhempien kanssa. Oppilaiden kuulemista pidettiin tärkeänä ja toivottiin, että oppilaskunta ja tukioppilaat olisivat nykyistä enemmän mukana hyvinvointikuvausten tekemisessä.

Kouluterveyskysely

Stakesin joka toinen vuosi koulujen yläasteilla ja lukiossa toteuttama kouluterveyskysely on yksi harvoista pitkäaikaisista käytössä olevista koulun arviointivälineistä. Kouluterveyskyselyn tuloksia on käytetty ja niistä on rehtoreiden mukaan ollut hyötyä koulun toiminnan kehittämässä. Kyselyn avulla on saatu tietoa oppilaiden terveystottumuksista, esimerkiksi tupakoinnista, alkoholin ja huumeiden käytöstä. Kouluterveyskysely on tuottanut erilaisia tuloksia samoista asioista, joita on kysytty koulun omissa kyselyissä ja siksi tuloksia onkin mielenkiintoista vertailla.

Hankkeeseen sitoutuminen

Hankkeeseen vapaaehtoisesti osallistumista pidettiin onnistumisen kannalta olennaisena. Sekä rehtoreiden että muun henkilökunnan mielestä hankkeessa mukana olleet ovat olleet siihen sitoutuneita, vaikka osallistujat ovat osittain vaihtuneetkin. Uudet opettajat eivät välttämättä tienneet hankkeesta juuri mitään. Sitoutumisen kielteisetkin puolet näkyivät. Jos joku opettaja oli erittäin sitoutunut hankkeeseen ja hoitanut siihen liittyviä asioita, hän vaihtaessaan työpaikkaa vei arvokasta

tietoa mennessään, mikä harmitti opettajia. Henkilökunnan keskuudessa toivottiinkin, että hankkeen ydinryhmät olisi voineet olla nykyistä suurempia. Opettajat totesivat, että he, jotka ovat olleet mukana, ovat saaneet hankkeelta paljon, mutta muille se on voinut jäädä kaukaiseksi. Opettajat ehdottivat, että kaksi koulua voisi tehdä HVK-hanketta yhdessä, jolloin toinen aina 'vetäisi' toista mukaan.

Jotkut rehtorit ilmaisivat pettymyksensä siitä, että koko kouluyhteisöä ei oltu saatu Hyvinvointi koulussa -ajatteluun mukaan. Yhdeksi onnistumisen mittariksi esitettiin sitä, onko koko kouluyhteisö tiennyt hankkeesta ja ollut siinä mukana. HVK-hankkeessa aktiiviset saattoivat pitää aiheeseen liittyviä palaverreja keskenään, josta koko kouluyhteisö ei ollut tietoinen.

HVK-hanke oli toisista opettajista sopivan pituinen ja toisista liian pitkä. Eräät opettajat totesivatkin, että he olisivat voineet saada hankkeesta enemmän irti ja sitoutua siihen tiiviimmin, jos he olisivat tienneet sen kestävän kolme vuotta. Osa opettajista taas kritisoi pitkäkestoista projektia siitä, että se saattaa helposti unohtua. ”Kun siitä jälleen puhutaan, ei enää tiedetäkään, mistä pitäisi jatkaa” kuten eräs opettaja asian ilmaisi. Toisaalta eräs rehtori totesi, että juuri se on hyvä, että hanke on pitkäkestoinen, koska silloin sisällön ehtii sisäistää paremmin.

Koulun uudistuvat käytännöt

HVK-hanke auttoi rehtoreita, opettajia ja oppilashuoltoryhmää havaitsemaan sekä muutoksia opettajan työssä että kodin ja koulun välisessä yhteistyössä.

Opettajan muuttuva arki

HVK-hanke toi esiin arjen epäkohtia ja antoi valmiuksia puuttua niihin. Opettajat arvelivat, että se saattoi auttaa heitä tiedostamaan jaksamiseen ja viihtymiseen liittyviä asioita aikaisempaa paremmin. Opettajat olivat tässä yhteydessä pohtineet hyvinvointiin liittyviä kysymyksiä ja etsineet niille ratkaisuja, työtä oli suunniteltu yhdessä enemmän, rehtori oli käynyt henkilökunnan kanssa arviointi- ja kehitys-

keskusteluja ja opettajille oli järjestetty työhjoista.

Jotkut opettajat mainitsivat tyytyväisyytensä ratkaisukeskeisen työskentelytavan oppimiseen, koska se auttoi heitä käsittelemään rakentavasti koulun pahoinvointia aiheuttavia tekijöitä ja estämään näin opettajien työssä uupumista. Hankkeen myötä opettajat ovat puuttuneet entistä tietoisemmin ja ajoissa kiusaamiseen, jolloin kiusaaminen on vähentynyt ja koulun ilmapiiri muuttunut aikaisempaa rauhallisemmaksi ja turvallisemmaksi. Opettajat panivat ilolla merkille, että oppilaiden käyttäytymisessä näkyi sääntöjen ja vastuun sisäistäminen ja jossakin todettiin poissaolojen vähentyneen ja oppilashuoltoryhmän toiminnan vahvistuneen hankkeen aikana.

Eräässä koulussa opettajat ja koulun muu henkilökunta pitivät hankkeen henkeen kuuluvasta moniammatillisesta työskentelystä. Yhteisissä keskusteluissa oli käsitelty hyvinvointiin liittyviä asioita ja työyhteisön ilmapiiri oli parantunut, koska asioista pyrittiin puhumaan enemmän myönteisesti kuin kielteisesti. Monen opettajan mielestä oppilashuollollinen työ on lisääntynyt heidän työssään ja he ovat käyttävät enemmän aikaa vanhempien kanssa keskusteluun.

Kodin ja koulun yhteistyö

HVK-hankkeen aikana kodin ja koulun yhteistyön kerrottiin lisääntyneen. Kodin ja koulun yhteistyö, oppilaiden tukeminen sekä oppilaiden ja vanhempien kuuleminen mainittiin hankkeen keskeisiksi teemoiksi. Yhteistyön aloitteentekijänä on usein ollut koulu, mutta myös aktiivinen vanhempainyhdistys ja/tai toimikunta ja johtokunta.

Kodin ja koulun yhteistyömuotoina mainittiin esimerkiksi vanhempien vartit, vanhempainillat, avointen ovien päivä sekä opiskelu-, reissu- tai koevihko. Opettajat pitivät vanhempien varttia hyvänä ja tarpeellisena myös yläasteella. Kun keskusteluissa käydään läpi oppilaan asioita ja asetetaan hänen koulunkäynnilleen

tavoitteita, luokanvalvoja saa yläasteellakin paremman kuvan oppilaasta. Suurin osa vanhemmistakin koki vanhempien vartit myönteisinä, kaikki eivät kuitenkaan pitäneet niitä tarpeellisina. Osa oppilaista piti opettajan ja vanhemman välisiä keskusteluja hyvinä, jotkut olivat jyrkästi niitä vastaan. Jotkut oppilaista kertoivat jännittävänsä keskusteluja, joissa oppilas oli opettajan ja vanhemman kanssa yhdessä. He pelkäsivät, että keskusteluissa painottuvat kielteiset asiat.

Koulu oli usein aloitteentekijä yhteydenotoissa kotiin. Opiskeluvihko oli tavallisin yhteydenpitomuoto. Sen tarkoituksena on tiedottaa kotiin kaikki oppilaan koulunkäyntiä koskevat asiat, mutta se sisältää useimmiten kielteistä palautetta kuten esim. jälki-istuntoja, tupakanpoltosta kiinni jäämistä, tunnilla häiriköintiä, myöhästemistä, koulupinnaamista jne. Oppilaita harmittikin, että koululta kotiin tuleva tieto arvosanoja lukuun ottamatta oli kielteistä, ei juuri koskaan myönteistä. Yleisesti ottaen oppilaiden mielestä kodin ja koulun yhteistyö toimi hyvin. Jotkut oppilaat korostivat, että kodin ja koulun yhteistyö on erityisen tärkeää silloin, jos oppilaalla on oppimisvaikeuksia.

Yleensä opettajat toivat esille sen, että yhteydenpito on vaikeaa juuri niiden oppilaiden perheiden kanssa, jotka tarvitsisivat eniten apua. Eräs rehtori arvelikin, että mahdollisesti koulun ammattitaito ei riitä näiden syrjäytymisvaarassa olevien oppilaiden kohtaamiseen.

Koti otti yhteyttä kouluun joko reissuvihkon välityksellä tai soittamalla opettajalle. Pääasiassa kyse oli lupa-asioista, oppilaille anottiin lomaa koulusta tai vanhemmat ilmoittivat lapsensa sairaudesta. Jotkut vanhemmat kritisoivat toisia vanhempia siitä, että vanhemmat anoivat lapselleen lomaa koululomien ulkopuolelta ja vähättelivät näin oppilaan työtä. Tässä olisikin erään vanhemman mielestä ”ryhtiliikkeen paikka.”

Vanhempainiltojen toteutustapa vaihteli. Hyvänä koettiin mm. sellainen vanhempainilta, jolloin ensin kokoonnuttiin koko koulun kesken ja sen jälkeen vanhemmat, oppilaat ja opettajat kokoontuivat luokittain. Jossakin koulussa pidettiin ta-

vallisten vanhempainiltojen lisäksi teemailtoja tiettyjen oppilaiden vanhemmille. Eräessä koulussa oppilaiden näytelmäkerhon esityksessä oppilaat toivat esiin oivallisesti tasa-arvoisuuden periaatetta. Perinteiset vanhempainillat eivät olleet monenkään vanhemman mieleen.

Koulun avointen ovien päivät koettiin antoisina. Vanhemmat pitivät myös hyvänä tempausten ja tapahtumien järjestämistä, ne lähensivät vanhempia ja opettajia. Vanhemmat arvostivat koko koulun henkilökunnan mukanaoloa tapahtumissa.

Oppimista ja yhteistyötä tukevat koulujen hyvät käytännöt

Monet koulujen hyvät käytännöt peittyvät arjen rutiineihin. Eräs rehtori totesikin: ”Läheltä on vaikea huomata hyviä käytäntöjä.”

Haastatelluista kouluista kaikilla oli monenlaisia, osin yhteisiä, osin erilaisia, jopa luokkakohtaisia tapoja tukea ja tehostaa yhteistyötä ja jaksamista sekä lisätä koulussa viihtymistä. Joissakin kouluissa kiinnitettiin erityistä huomiota lukuvuoden aloitukseen. Toisissa kouluissa kehitettiin uudenlaisia kurinpitokäytäntöjä, jotka perustuivat työpalveluun ja keskusteluun. Kiusaamisen vastaiseen toimintaan haettiin uudenlaisia keinoja. Oppilaan koulunkäynnin seuraamista tehostettiin tietotekniikan avulla. Opettajien työ sai uusia tuulia opettajakokouksiin ja virkistäytymisiin. Oppilaille annettiin mahdollisuus välituntien ”hyötykäyttöön”. Joissakin kouluissa oppilaat otettiin mukaan johtokunnan kokouksiin, kehitettiin tukioppilastoimintaa sekä lisättiin yhteistyötä vanhempien kanssa.

Lukuvuoden aloitus

Lukuvuoden aloitukseen panostettiin etenkin **koulutulokkaiden** kohdalla. Koulunkäynnin kannalta on tärkeää, että ensikontakti kouluun olisi hyvä ja vanhemmat motivoituisivat kodin ja koulun väliseen yhteistyöhön. Kouluilla oli erilaisia tapoja ottaa vastaan koulutulokkaat.

Eräissä kouluissa ala-asteella lukuvuoden kolmelle ensimmäiselle päivälle suunniteltiin oma erillinen ohjelmansa. Ensimmäisinä päivinä tutustuttiin toisiin oppilaisiin ja opettajiin sekä ryhmäydyttiin. NLP:n (neuro-lingvistinen ohjelmointi) oppien mukaan päivät vietettiin koulun ulkopuolella. Näiden päivien aikana ei ollut perinteistä luokkatyöskentelyä vaan oppilaat havainnoivat ympäristöä ja tutustui-

vat kokonaisvaltaisesti koulumaailmaan. Päivien aikana pyrittiin luomaan luokka-kohtaiset sopimukset ja säännöt.

Joissakin kouluissa koko ensimmäinen viikko käytettiin ryhmäytymiseen, jolloin ei ollut lukujärjestyksen mukaista työskentelyä. Näissäkin kouluissa keskusteltiin koulunkäyntiin vaikuttavista tekijöistä kuten esim. levosta, ravinnosta, kiusaamisesta jne. Toisinaan poliisi, kuraattori, opinto-ohjaaja tai emäntä saattoivat osallistua keskusteluihin. Vasta toisella viikolla alkoi varsinainen opiskelu.

Siirtymistä ala-asteelta yläasteelle valmisteltiin siten, että tuleville seitsemäsluokkalaisille ja heidän vanhemmilleen järjestettiin yksi yhteinen päivä jo toukokuussa, jolloin oppilaat ryhmäytyivät, tapasivat tulevan luokanvalvojansa ja tukioppilaat. Lisäksi oppilaskunta piti oppilaille ryhmäytymisharjoituksia ja leikkejä. Tämän toiminnan ideana oli tutustuttaa oppilaat toisiinsa jo keväällä eli luoda me -henkeä, jolloin he voisivat ennakkoon purkaa kesään latautunutta jännitystä yläasteelle siirtymisestä.

Käyttäytyminen ja uudistuneet kurinpitokäytännöt

Kouluissa on luotu erilaisia käytäntöjä, joiden avulla pyritään ennaltaehkäisemään rangaistusten käyttöä. Samalla opitut tavat toimivat uudenlaisina oppimiskeinoina.

Hiljaisuuden tunnin aikana koko koulu, rehtori, opettajat, oppilaat ja muu henkilökunta työskentelivät hiljaisuudessa yhden tunnin erikseen sovittuna aikana. Oppilaat työskentelivät heille annettujen ohjeiden mukaisesti. Jos joku puhui, hänet lähetettiin ennalta sovittuun luokahuoneeseen, jossa rehtori toimi valvojana. Hiljaisuuden tunti tuntui sekä oppilaista että opettajista hyvältä, joitakin muutosehdotuksia toivottiin ja niitä lähdettiin kehittämään eteenpäin.

”Puhetuokiossa” opettaja antoi luvan puhua tunnilla tietyn ajan esim. 5 min kaverin/parin kanssa. Oppilaat eivät tarkentaneet mistä he saivat puhua, oliko teema

annettu vai saivatko oppilaat vapaasti valita sen. Oppilaiden mielestä tällainen tapa oli rauhoittanut luokkaa ja antanut työrauhaa.

Perinteisille kurinpidolle löydettiin monessa koulussa uudenlaisia muotoja. Oppilas saattoi vaihtaa kahden tunnin jälki-istunnon tunnin työpalveluun (esim. työskentely vahtimestarin apuna, osallistuminen koulun puhdistustalkoisiin). Työpalvelu oli vähentänyt jälki-istuntojen tarvetta. Joissakin tapauksissa opettajat jäivät miettimään onko heillä oikeus velvoittaa oppilas työpalveluun vai ei.

Muutamissa kouluissa sovittiin käytännöistä, jos oppilas jäi kiinni **tupakoinnista**. Ensiksi hänelle annettiin tupakoinnin vaaroihin liittyvää luettavaa, josta joutui tekemään tehtäviä. Ensimmäisen jälki-istuntotunnin aikana tehtiin tupakoinnin lopetussuunnitelma ja toisen tunnin aikana keskusteltiin terveydenhoitajan kanssa tehtävästä. Jos sama oppilas jäi toistamiseen kiinni tupakan polttamisesta, otettiin vanhempiin yhteyttä.

”**Kiva**” –työryhmän (kiusaamisen vastainen) perustaminen oli eräässä koulussa tapa puuttua **kiusaamiseen**. Kaikki koulussa tietävät, miten kiusaamiseen puututaan ja kenen puoleen käännyttään. Eräässä koulussa on ns. ”**kivaboksi**”. Kivaboksiin saa kirjoittaa mieltä painavan asian, joka käsitellään luottamuksellisesti. Kuraattori avaa kivaboksin ja hoitaa asian eteenpäin esim. oppilashuoltotyöryhmään. On tärkeää, että oppilas saa luottamuksellisesti kertoa omista asioistaan ja kiusaamisen eri muodoista. Tämä helpottaa opettajia tunnistamaan ja puuttumaan nykyaikaisiin monimuotoisiin kiusaamistapoihin, joita tehdään esim. sähköpostitse.

Eräässä koulussa oppilaat ovat sisäistäneet **anteeksi pyytämisen** tavan. Loukattuaan toista anteeksi pyytäminen tehdään ottamalla kädestä kiinni, katsomalla silmiin ja pyytämällä anteeksi.

Oppilaanluokasta poistamiseen liittyvänä käytäntönä mainittiin, että jos oppilas poistetaan luokasta, tästä aiheutuvat toimenpiteet kirjataan ja asia käsitellään

myöhemmin oppilashuoltotyöryhmässä. Asianomainen opettaja ottaa asian esille oppilaan kanssa. Päivittäinen ja jatkuva neuvottelu onkin tärkeää murrosikäisten kanssa. Myös luokanvalvojan neuvottelutaidot korostuvat tällöin.

Hyvänä käytäntönä voi pitää erään koulun aktiivisen vanhempainyhdistyksen toimintaa. Jäsenet ovat olleet erityisen kiinnostuneita koulun viihtyvyyden lisäämisestä. Sama vanhempainyhdistys on ideoinut kerran viikossa kokoontuvan **kannustuskerhon**, jota vetää teatteriohjaaja/puheviestinnän opettaja. Kannustuskerhossa oppilas rentoutuu, purkaa kielteisiä ajatuksiaan ja etsii omia voimiaan. Oppilas voi hakeutua itse kannustuskerhoon tai sinne voidaan ohjata jälki-istunnon sijaan.

Koulunkäynnin seuraamista varten oppilailla voi olla opiskeluvihko, joka täytetään päivittäin. Siihen kirjataan esim. kokeet, poissaolot, myöhästymiset jne. ja se kuitataan päivittäin. Tämän rinnalle on tullut sähköinen päiväkirja, joka tulostetaan joka viikko. Näin voidaan puuttua tarvittaessa jo varhain oppilaan koulunkäyntiin ja havaita mahdollisen syrjäytymisen merkit. Opiskeluvihko ja sähköinen päiväkirja ovat luokanvalvojan, terveydenhoitajan ja kuraattorin työskentelyvälineitä. Sähköiseen päiväkirjaan on kirjattu myös koululainsäädäntö.

Eräässä koulussa oppilaille tarjotaan sekä aamu- että välipalaa. Näillä välipaloilla tuetaan oppilaiden jaksamista ja ehkäistään häiriökäyttäytymistä. Ilmaisella aamupalalla tarjotaan maitoa ja näkkileipää. Välipalalla on erilaisia vaihtoehtoja esim. pizzaa, sämpylää, pullaa jne. Välipala on maksullinen, mutta hyvin edullinen. Etenkin aamun urheilutuntien jälkeen oppilaat syövät usein välipalaa.

Opettajan arjen jaksamista tukevat hyvät käytännöt

Opettajien jaksamiseen ja hyvinvointiin on kiinnitetty paljon huomiota. Perinteisten käytäntöjen tilalle etsitään uusia toiminta- ja työtapoja. Eräässä koulussa muutettiin ala-asteen opettajainkokousten ajoitusta, joka toinen viikko pidettävän kak-

situntisen kokouksen tilalle on otettu kerran viikossa pidettävä tunnin mittainen kokous. Opettajat ovat kokeneet tämän käytännön paremmaksi. Ajankohtaiset asiat tulee tällöin paremmin käsiteltyä.

Eräässä koulussa muutettiin oppituntien pituutta ja siirryttiin kaksoistunteihin (2x45 min.) yksöistunnin (1x45 min.) sijasta. Opettajat pitivät muutoksesta.

Eräässä koulussa juodaan yhdessä aamukahvit kerran kuukaudessa, jolloin joko oman koulun opettaja tai joku koulun ulkopuolinen henkilö alustaa jostain teemasta. Erityisesti opettajille oli jäänyt mieleen alustus musiikista ja sen merkityksestä oppimiseen.

Yhteisöllisyys koetaan koulun voimaksi ja koulun hyvinvointia lisääväksi tekijäksi. Yhteisöllisyyttä vahvistaa yhteinen vastuu oppilaista. Yhteisöllisyyttä vahvistaa myös virkistystiimi, joka järjestää kaksi kertaa vuodessa yhteisiä tilaisuuksia, esim. retkiä tai juhlia koko henkilökunnalle.

Koulurauhanjulistus on toiminut yhteisen työskentelyn virittäjänä lukuvuoden alussa. Koulurauhanjulistuksen käyttöön ottamista myös kevätlukukauden alussa on suunniteltu.

Muut koulun hyvinvointia tukevat käytännöt

Haastatteluissa tuotiin runsaasti esiin erilaisia näkemyksiä välituntien virkistävästä tai ei-virkistävästä vaikutuksesta. Ala-asteen oppilaat valittivat, että välitunneilla oli pakko olla ulkona, ei saanut lähteä pihapiiristä pois, eikä siellä ollut muuta tekemistä kuin käveleminen ja seisominen. Yläasteen oppilaatkin kokivat välitunnit usein tylsiksi. Kaikissa kouluissa ei ollut pakko mennä välitunnilla ulos. Joissakin kouluissa oppilaat saivat poistua koulun ulkopuolelle. Oppilaskunnat miettivät vaihtoehtoista toimintaa välituntien ajaksi.

Jossakin koulussa välituntivalvojen käyttämät neonvihreät turvaliivit lisäsivät turvallisuutta. Eräässä koulussa yläasteen oppilaat pitivät kioskia, jossa he myivät juotavaa ja karkkia. Myytävät tarvikkeet oppilaat olivat hankkineet tukkumyynnistä yhdessä opettajan kanssa. Rahat käytettiin koulun yleisen viihtyvyyden parantamiseen, mm. niillä oli ostettu kasveja koulun aulaan.

Oppilaskunnan toiminta tuki monella tavalla kouluyhteisön hyvinvointia. Oppilaiden järjestämät erilaiset teemapäivät ja juhlat koettiin antoisina. Joissakin kouluis-
sa on kummiluokkasysteemi eli isommat ovat pienempien oppilaiden kummeja. Tämä hyvän idean toteutumista hankaloittaa vaikeus sovittaa yhteen kuudennen ja ensimmäisen luokan oppitunteja.

Eräässä koulussa kehitettiin tukioppilastoimintaa voimakkaasti ja huomattiin sen tärkeä merkitys yhteistyöhön. **Tukioppilaat** valitaan edustamaan kaikkia oppilaita. He ovat mukana koulun hallinnossa, ottavat osaa johtokunnan kokouksiin ja tuovat oppilaiden äänen kuuluviin. Toisessa koulussa vastaavan toiminnan oppilaita kutsuttiin **luottamusoppilaiksi**.

Joidenkin oppilaiden mielestä koulun television **infokanava** lisäsi turvallisuutta ja piti oppilaat ajan tasalla koulussa tapahtuvista muutoksista. Infokanavalla ilmoitettiin esimerkiksi hyppytunneista. Siellä kerrottiin myös miten eri sairauskohtausten aikana tulee toimia.

Muutamit oppilaat mainitsivat ruokalan emännän käyttävän erilaisia palkitsemis- ja kannustamiskeinoja esimerkiksi antamalla ylimääräisen pullan hyvästä käyttäytymisestä ruokalassa.

Ehkäisevää päihdetyötä tehdään järjestämällä elämyksellisiä tapahtumia, joista eräs on ns. **”päihdeputki”**. Tapahtuma oli suunniteltu ja toteutettu moniammatillisena verkostoyhteistyönä. Ideana oli elämyksellinen Epun tarina. Tapahtumaan osallistuivat ala- ja yläasteen oppilaat. Vanhemmilla oli myös mahdollisuus osallistua tapahtumaan vanhempainilloissa. Heidän osallistumisensa jäi kuitenkin odo-

tettua vähäisemmäksi. Kokonaisuutena tapahtuma oli onnistunut ja se suunnitellaan järjestettäväksi joka toinen vuosi.

Syrjäytymisvaarassa olevien oppilaiden jaksamista on pyritty edistämään mm. siten, että valittu ryhmä on käynyt elokuvissa, ratsastamassa tms. ulkopuolisen ohjaajan kanssa. Toisessa koulussa erityisopetuksen eräänä työmenetelmänä on ollut tanssitunti.

Muutamassa koulussa päivähoidon henkilökunta ja koulu ovat tehneet yhteistyötä. Pitkän tähtäimen tavoitteena kerrottiin, että vuosiluokkiin sitomaton opetus toteutetaan päiväkodin ja koko peruskoulun saumattomana yhteistyönä, joka on alkanut kokeiluna vuonna 1994 ja jatkuu edelleen.

Opetussuunnitelmatyö

Hyvinvoinnin henki eli välittäminen ja huolenpito ovat opetussuunnitelman kehittämisen ja HVK-hankkeen keskeisiä teemoja. HVK-hankkeesta todettiin olleen hyötyä nimenomaan opetussuunnitelman tekemiseen ja sen kehittämiseen uusien koululakien mukaisesti. Oppilaiden hyvinvoinnista huolehtiminen sisältyy perusopetuksen tehtäviin. Erityisopetukseen hyvinvointi sisältyy koko ajan punaisena lankana.

Opettajien mielestä opetussuunnitelman sisältöjen pitäisi näkyä koulun kulttuurissa, jolloin hyvinvointikysymykset nousevat keskeisiksi. Tällöin on tärkeää ottaa huomioon myös luokan tapahtumat, jotka vaikuttavat oppilaan hyvinvointiin esim. miten oppilasta kohdellaan, miten häntä kannustetaan, tuetaanko itsetuntoa jne. Esimerkiksi eräässä koulussa kiva –työryhmän malli voidaan siirtää tulevaan opetussuunnitelmaan.

Osa vanhemmista otti myös kantaa opetussuunnitelmaan. Vanhemmat ehdottivat, että esimerkiksi ”hyvät tavat” istutettaisiin opetussuunnitelmaan Hyvinvointihankkeen sivujuonena.

Kunnan päätöksenteko

Koulujen ajatuksia kunnallisesta päätöksenteosta

Kunnan päätöksenteossa koulu yhteisön hyvinvointi näkyy eri tavoin. Jotkut rehtorit totesivat, että hyvinvointikysymysten esittäminen päättäjille jää usein väliin, vaikka tarvetta olisi. Jossakin koulussa kunnallinen päätöksenteko koettiin läheiseksi. Eräs rehtori kertoi, että valtuustopäätökset antavat selkärangan heidän toiminnalleen. Kunnassa on valmisteltu lapsipoliittinen ohjelma, on nimetty tapa- ja terveyskasvatustyöryhmä ja meneillään olevista hankkeista mainittiin savuttomuushanke. Koulu toivoi, että näissä ryhmissä työskentelevät antaisivat konkreettisia ohjeita koulun toiminnalle.

Kunnallinen päätöksenteko näkyy ennen kaikkea koulun taloudessa. Hankkeen aikana jossain koulussa on lisätty kuraattorin ja kouluterveydenhoitajan toimintaa. Eräs koulu on saanut syrjäytymisen ehkäisemisrahaa kaupunginvaltuustolta. Rahalla on palkattu erityisnuorisotyöntekijä, joka voi osallistua erityislasten leireihin. Erityisoppilasta varten saadaan huomattavasti enemmän käyttörahaa kuin yleisopetuksen oppilasta varten. Tämä auttaa erityisoppilaan opiskelun rakentamista ja hänen vaikeutensa huomioon ottamista.

Yleisesti ottaen opettajat kokivat kunnallisen päätöksenteon kaukaisena. He olivat kuitenkin sitä mieltä, että päättäjien tietoon pitäisi tuoda mahdollisimman paljon koulu yhteisön hyvinvointiin liittyviä asioita siitakin huolimatta, että ei ollut varmaa, miten päättäjät nämä asiat ottavat huomioon päätöksenteossaan.

Aktiiviset vanhempainyhdistykset näkivät oman roolinsa tärkeänä. Esimerkiksi eräässä kunnassa koulujen vanhempainyhdistykset kokoontuivat ja ”pommittivat” päättäjiä koulun puolesta. Koulujen määrärahoja ei leikattukaan siinä määrin kuin oli suunniteltu. Rehtorin mukaan ilman vanhempien tukea tätä ei olisi saatu aikaan.

Opetushallituksen ja Kuntaliiton ajatuksia Hyvinvointi kouluissa -hankkeesta

Kansalliset yhteistyökumppanit, Opetushallituksen ja Kuntaliiton edustajat, arvioivat miten koulut ovat kehittäneet hyviä käytäntöjä hyvinvoinnin vahvistamiseksi ja hyvinvointikysymysten käsittelemiseksi koulu yhteisössä.

Opetushallitus ja Stakes ovat tehneet Opetushallituksen mukaan paljon yhteistyötä, vaikka ongelmana on hyvinvointikysymyksissä työntekijöiden epäsuhteinen määrä. Stakesissa terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä asioita tekevät hyvin monet ihmiset, myös koulutointa koskevinä hankkeina. Opetushallituksessa on käytännössä vain pari henkilöä näissä tehtävissä kaikki koulutusasteet mukaan lukien. Tämä vaikuttaa osaltaan siihen, että tiiviille yhteistyölle hankkeissa ei ole tarpeeksi aikaa.

HVK-hanke on Stakesin kouluissa eteenpäin viemä hanke, se ei ole ollut yhteishanke Opetushallituksen kanssa. Opetushallituksen mukaan Stakes ei ole ollut yhteydessä tai odottanut yhteistyötä hankkeen käynnistämisen vaiheessa tai tavoitteiden pohtimisessa ja muotoilussa. Siten Opetushallituksen näkökulmat eivät näy Stakesin vetämässä hankkeessa kuin välillisesti, koska vuosien ajan muuten yhteistyö on ollut hyvin runsasta eri asiantuntijoiden kanssa. Muun muassa Koulu-terveysoppaan tekemisessä Opetushallitus on ollut koko prosessin aikana tiiviisti mukana. Opetushallitus on omissa koulutuksissaan ja kehittämistyössä kuitenkin käyttänyt samoja menetelmiä, esimerkiksi hyvinvointikuvausta ja tulevaisuusdialogia, johon on tutustuttu koulurauhateeman kautta menetelmän kehittäjien Tom Arnkil'n ja Esa Erikssonin yhteistyönä. Opetushallitus kritisoi HVK-hanketta yhteistyön vähäisyydestä, koululaeista ei ole hankkeen aikana käyty aktiivista keskustelua, ja hankkeen etenemisestä on raportoitu enemmän jälkikäteen kuin ennakkoon neuvotellen.

Opetushallituksen mukaan työkaluja ja työvälineitä kehittävät hankkeet tukevat kehittämislinjauksia. Tärkeää on, että kehitettyjä työvälineitä voidaan tehdä tunne-

tuksi pitkäjänteisesti. Projektityyppinen työskentelymalli valitettavasti usein joutuu siihen, että ei ole enää resursseja tärkeimpään eli tulosten implementointiin ja koulutukselliseen tukeen. Näin tulosten hyöty jää varsin usein käyttämättä. Hyviä työkaluja on mahdollista linkittää molempien toimijoiden sivuille, jolloin tiedonvaihtoa voidaan edistää.

Opetushallituksen edustaja on tyytyväinen HVK-hankkeen tiedonvälitykseen. Jatkossa aineiston saatavuus ja sen levittäminen riippuvat siitä, miten yhteistyötä näissä kysymyksissä kehitetään. Opetushallinnon lainsäädäntö ja opetussuunnitelmaprosessi kaikilla koulutusasteilla ovat luoneet perusrakenteet, joiden pohjalta hyvinvointi kysymyksiä koulu yhteisössä on mahdollista kehittää moniammatillisessa yhteistyössä. Koululakien muutos määrittää, että Opetushallituksen ja Stakesin välinen yhteistyö tulee olemaan lakisääteinen oppilashuollon osalta. Myös tuleva yhteinen neuvottelukunta mahdollistavat synergiaedut yhteisiin teemoihin liittyvissä hankkeissa.

Opetushallituksen edustajan mielestä hyvinvointikysymykset ovat koulu yhteisössä iso ja tärkeä asia. Niissä hallinnon alojen rajat hämärtyvät. Tällöin osan hankkeista tulisi olla yhteisiä eri hallintoalojen kanssa. Peruslähtökohtana kehittämishankkeiden rahoitus pohjassa tulisi olla poikkihallinnollinen lähestymistapa. Tämä mahdollistaisi nykyistä paremmin eri hallinnonalojen yhteisten hankkeiden toteuttamisen. Yhteistyö on täällä hetkellä haastavaa.

Myös Kuntaliitolla on pitkät yhteistyöperinteet Stakesin kanssa, joten heillä on ollut tietoa Hyvinvointi koulussa -hankkeesta. Kuntaliiton mukaan HVK-hanke on käytännön läheinen hanke, joka selittää ja antaa vertailevaa tietoa koulujen hyvinvoinnista.

HVK-hanke on pyrkinyt löytämään indikaattoreita, jotka kuvaisivat koulu yhteisön hyvinvointia. Indikaattorit antavat tietoa koulutyön suunnitteluun ja toteuttamiseen. Toinen asia on, miten erilaisissa kunnissa osataan ja halutaan hyvinvointia kuvaavia indikaattoreita käyttää. Laadulliset kuvaukset puhuttelevat kunnan pää-

töksentekijöitä samoin kuin luottamushenkilöitä eri lailla kuin pelkät numeeriset ilmaiset. Konkreettiset kuvaukset toimivat sytyttävänä tekijöinä, kun ”kissa nostetaan pöydälle”. Muutoksille täytyy antaa aikaa ja erityisen tärkeänä Kuntaliitossa pidetään sitä, miten asioita viedään eteenpäin.

Ammattikoulutukselle Kuntaliiton edustaja esittää haasteita. On tärkeää miettiä, miten koulutuksen aikana tulevien ammattilaisten taitoja vahvistetaan asiakkaiden tasavertaiseen kohtaamiseen, jotta elitistinen asenne asiakkaaseen vähenisi. Antaako koulutus liian mekaanisia neuvoja asiakastyöhön? Kuntaliiton edustajan mukaan tarvitaan enemmän konsultoivaa toimintatapaa sekä vuorovaikutustaitojen kehittämistä. Kouluissa olisi tärkeää tunnistaa ongelmat ja kyetä puuttumaan niihin mahdollisimman varhaisessa vaiheessa.

Oppilashuollon ja kodin välisen yhteistyön kehittäminen nousee esiin voimakkaasti ja siihen hankkeen menetelmät tuovat apua. Kuntaliiton edustajan mielestä oppilashuollon tulee mennä ”pieteetillä” eteenpäin. Koulussa tulisi tarkoin ajatella mitä koululaissa, ja yleensä lainsäädännössä tarkoitetaan ja mitä Opetushallituksen velvoitteet tarkoittavat. Ei ole syytä lähteä tiukoille linjoille, sillä yksikin menetetty lapsi on liian kallis yhteiskunnallemme. Rangaistuskäytäntöjä pohdittaessa on syytä harkita tarkoin, milloin luokasta poistaminen on tarkoituksenmukaista. Opettajat ovat uusien haasteiden edessä. Lapsen, nuoren ja perheen kohtaamiseen on panostettava. Aikuisten käyttämää arvovaltaa koulussa tulisi katsoa uusin silmin, lapsen/nuoren kuuleminen ja tasavertainen kohtelu ovat tärkeitä. Näitä kysymyksiä on käsitelty HVK-hankkeessa.

Kuntaliiton edustaja toivoo yhteistyön Stakesin kanssa jatkuvan. Hän toivoo sen erityisesti painottuvan yhteiseen asioiden toimeenpanoon, koska Kuntaliitto on edunvalvontajärjestö, eikä sillä ole voimavaroja kehittää menetelmiä palvelujärjestelmälle. Kouluyhteisön hyvinvoinnin vahvistamisessa on kyse eri ammattiryhmien välisestä yhteistyöstä. Tämä on monella tavalla ammattitaidon kysymys. Vanhempien monimuotoinen mukaanotto koulun arkeen on tärkeää.

Stakesin rooli hankkeessa

Stakesia kiitettiin monessa haastattelussa projektista. Koettiin, että Stakes panosti hankkeeseen ja työkokouksia pidettiin innostavina. Stakes oli kokousten koollekutsuja, minkä koulut kokivat helpotuksena. Tilaisuudet olivat hyvin järjestettyjä, tiedotus jämäkkää ja työkokouksissa saattoi vaihtaa kokemuksia kollegojen kanssa ja kuulla ajatuksia Suomen eri kouluista.

Erään koulun rehtorin mielestä teemaseula ja tulevaisuusdialogi olivat siksi erinomaisia, että menetelmät toteutettiin koulussa, mutta vetäjä tuli Stakesista ja Stakes myös kirjasi ja raportoi tulokset. Koulu sai lukea myöhemmin raportin, jossa mm. kerrottiin, minkä asioiden parissa koulun olisi hyvä työskennellä seuraavaksi. Tavallisesti koulussa tehdään kaikki tämä työ itse, mikä vie henkilökunnan voimia niin paljon, että jatkotyöskentely kärsii.

Osa rehtoreista ja opettajista olisi kuitenkin odottanut tiiviimpää ja jämäkämpää yhteydenpitoa Stakesilta. Jonkun rehtorin mielestä välttämättä yhteydenpidon muodon ei olisi tarvinnut olla kokous, vaan esim. konkreettinen paperiohjaus olisi riittänyt. Jotkut rehtorit saattoivat kaivata mm. raportin kirjoittamiseen ohjeistusta. Muutokset ohjeistuksen runkoon taas teettivät ylimääräistä työtä. Toisaalta taas saatettiin harmitella sitä, että Stakesista ei riittävän selvästi sanottu, että koulut päättävät itsenäisesti toiminnastaan ja Stakes toimii vain taustaohjaajana.

Joissakin kouluissa opettajat toivoivat Stakesilta enemmän läsnäoloa ja seurantaa. Eräässä koulussa toivottiin, että Stakes olisi ottanut enemmän vastuuta mm. vertaiskoulun valinnassa. Opettajat kokivat tärkeäksi, että vertaiskouluina olisivat olleet sellaiset koulut, joilla oli samoja ongelmia. Näin koulut olisivat voineet yhdessä ratkaista niitä ja siten vuorovaikutus olisi ollut nykyistä antoisampaa. Valiteltiin myös sitä, että jo valittu vertaiskoulu luopui hankkeesta, mikä ”vesitti” hanketta toisen koulun kannalta.

Yhteenveto ja pohdinta

Tämän arviointiraportin tarkoituksena oli kartoittaa Hyvinvointi koulussa – hankkeen onnistumisia ja haasteita. Raportti perustuu HVK–hankkeeseen osallistuneiden viiden koulun rehtorin, opettajien, oppilashuoltohenkilöstön, oppilaiden ja vanhempien haastatteluihin.

Kouluilla oli eri syitä osallistua hankkeeseen. Niillä saattoi olla yhteinen teema/työntekijä tai osallistuminen saattoi olla myös sattumaa. Hankkeelta saatettiin toivoa konkreettista hyötyä koulun ongelmatilanteiden ratkaisemiseksi tai ideoita syrjäytymisen ehkäisyyn. Joillakin kouluilla ei ollut erityisiä odotuksia ja hanke oli yksi monista koulun hankkeista. Pidettiin tärkeänä, että koko koulun henkilökunta olisi mukana hankkeessa eikä vain opettajat. Yleensä hankkeen ympärille muodostui pieni ydinryhmä, jonka jäsenet saattoivat vaihtua. Koulut arvostivat ulkopuolista vetäjää ja kokivat, että työkokoukset ryhdittivät hanketta.

Hyvinvointihankkeen arvioinnin myötä syntyi vaikutelma, että kouluissa tehdään todella paljon työtä hyvinvoinnin eteen ja hyvinvointikysymykset ovat kaikille tärkeitä. Hanke nosti esiin haasteita opettajuudelle, opettamiselle ja koko koulun toiminnalle. Koulussa kohtaavat kaksi eri ”kulttuuria” : toisaalta oppilaat ja vanhemmat ja toisaalta opettajat. Rehtorilla on suuri vastuu koulun johtajana näiden kahden ”maailman” yhteensovittamisessa. Jokaisella koululla oli hyviä arjen käytäntöjä.

Hanke antoi paljon ajateltavaa ja haasteita kaikille koulun toimijoille. Oppilaiden mielestä kaverisuhteet olivat hyvinvoinnin kannalta kaikkein tärkeimmät. Vanhempien mielestä taas koulun hyvinvointia kuvasi parhaiten se, että lapsi käy mielellään koulua. Sekä oppilaat että vanhemmat arvostivat opettajia, jotka kohtelivat oppilaita tasavertaisesti. Vaihtelevat opetusmenetelmät ja yksilölliset ratkaisut opetuksessa saivat kiitosta. Vanhempien mielestä opettajilta vaaditaan nykyisin opettamisen lisäksi monia muita taitoja. Opettajan jaksamiseen ja viihtymiseen tulisikin heidän mielestä kiinnittää nykyistä enemmän huomiota.

Oppilaat ja vanhemmat painottivat oppilaiden viihtymistä ja jaksamista. Viihtyminen ei sulje pois oppimista, vaan päinvastoin myönteinen ilmapiiri auttaa oppimista. Myös tämän päivän haasteet ovat erilaiset kuin ennen. Asioiden kyseenalaistaminen, itsenäisen tiedon hankkiminen ja sosiaaliset suhteet nousevat voimakkaasti esiin. Tieto muuttuu nopeasti, eikä opettaja ole enää samanlainen auktoriteetti ja yksin toimija kuin ennen. Työnohjaus olisikin opettajan vaativassa ihmissuhde- ja vuorovaikutustaitoja edellyttävässä työssä välttämätöntä, koska opettajalta vaaditaan paljon erityistä taitoa mm. ongelmatilanteissa.

Useimmat opettajat olivat saaneet hankkeesta uusia näkökulmia työhönsä. Harva kuitenkaan pystyi nimeämään mitään konkreettista asiaa, mutta kaikkien mielestä hyvinvointi oli korostunut hankkeen aikana. Samoin persoonalliset ratkaisut opetuksessa osoittautuivat usein hyviksi. Näiden erilaisten työskentelytapojen jakamiseen opettajayhteisössä kaivataan avoimuutta ja opettajat toivoivatkin hankkeelta käytännön vinkkejä työskentelylleen. Hyvä ja innostava opetus on monipuolista, jolloin opettaja ottaa opetuksessaan huomioon sen, että jokaisella oppilaalla on omat oppimisedellytyksensä ja omat tavoitteensa oppimiselleen. Opetus ja oppimismenetelmät kaipaavatkin monimuotoisuutta. Oppimisessa ja opettamisessa tulisi olla ilo. Siksi on tärkeää miettiä miten ilo, tasavertaisuus ja oikeudenmukaisuus toteutuvat luokkahuoneissa.

Oppilaat olivat kokeneet, että mm. koulukiusaaminen oli vähentynyt ja opettajat puuttuivat kiusaamiseen aikaisempaa nopeammin, mitä oppilaat arvostivat. Joidenkin vanhempien mielestä erilaiset hankkeet kuten Hyvinvointi koulussa - hankke oli tuonut nimenomaan konkreettisia parannuksia koulun elämään. Avoimuus oli lisääntynyt ja vaikeista asioista puhuminen niin ikään. Erilaisuuden kohtaaminen oli helpompaa ja hyviin tapoihin kiinnitettiin aikaisempaa enemmän huomiota. Vanhempien mielestä koulukiusaaminen oli vähentynyt hankkeen aikana. Myös työrauhan merkitys hyvinvoinnille ja oppimiselle nousi esiin haastatteluisa. Säännöt luovat kouluun turvallisuutta ja kertovat, että oppilaista välitetään. Kouluissa oli kehitelty uusia kurinpitokäytäntöjä, jotka ilahduttivat sekä oppilaita että vanhempia.

Kodin ja koulun yhteistyö lisääntyi hankkeen aikana ja oppilashuoltoon liittyvät asiat työllistivät opettajia aikaisempaa enemmän. Koulu oli useimmiten aloitteen-tekijä yhteistyössä. Koulun yhteydenpito on yleensä painottunut ikävien ja vaikeiden asioiden käsittelyyn. Vanhemmat tarvitsisivat myös tietoa, missä lapsi on hyvä ja missä hän menestyy, jotta hänen myönteiset ominaisuutensa saadaan esiin. Myönteisten asioiden tuominen esiin muuttaa myös vanhempien ja opettajien yhteistyötä avoimemmaksi, mikä antaa hyvän pohjan yhteiselle kasvatustyölle. Hankkeen aikana kannustuksen ja motivoinnin merkitys nousi voimakkaasti esiin.

Hanke auttoi havaitsemaan, että vanhemmat voisivat olla nykyistä aktiivisemmin mukana koulun toiminnassa. Vanhempien erityisosaaminen ja kiinnostus koulua kohtaan ovatkin voimavara ja siksi koulua tulisi kehittää yhteistyössä vanhempien kanssa. Kaikki vanhemmat eivät kuitenkaan halua osallistua yhteistyöhön ja opettajat tunsivat itsensä epävarmoiksi siitä, kuinka vanhemmat otetaan mukaan toimintaan.

Hanke toi myös esiin, että päätöksiä tulee tehdä ei ainoastaan koko henkilökunnan kanssa vaan myös lapset voivat ottaa osaa päätöksentekoon ja olla mukana koulun toiminnassa nykyistä aktiivisemmin. Kun päätöksiä ja pelisääntöjä luodaan kaikkien kanssa yhdessä ja kannetaan vastuu yhdessä, sitoutuminen niiden noudattamiseen kasvaa. Yhteistyö eri ammattiryhmien kesken onkin entistä tärkeämpää. Haastatteluissa kävi ilmi, että hankkeeseen kaivattiin koko kouluyhteisön mukanaoloa ja vastuun kantamista oppilaista periaatteella kaikki koulun aikuiset ovat kaikkien oppilaiden kasvattajia. Terveystieteiden läsnäolo koulussa koettiin tärkeäksi. Vanhempien mielestä kouluterveydenhuolto oli pääpiirteissään hyvin järjestetty. Jossain koulussa oppilashuoltoryhmän toiminta vahvistui hankkeen aikana. Moniammatillisena ryhmänä oppilashuoltoryhmä tuokin laajempaa näkökulmaa ja vaihtoehtoisia lähestymismalleja hankkimaan tilanteisiin.

Teemaseula, tulevaisuusdialogi, vertaisarviointi, kouluterveyskysely ja hyvinvointikuvaus olivat hankkeen menetelmiä. Useimmat rehtorit olivat löytäneet erilaisia välineitä koulun hyvinvoinnin lisäämiseksi. Joillekin hyvinvointikuvaus oli ollut

”löydönpaikka”, toisille teemaseula oli antanut uusia virikkeitä, jotkut olivat erityisesti pitäneet vertaisarvioinnista ja kouluterveyskyselystä. Menetelmät koettiin melkoisen raskaiksi. Siksi rehtorit ja opettajat suunnittelivat menetelmien ”kevyempiä” versioita, jotka sopisivat koulun toimintaan paremmin. Useimmat rehtorit ja opettajat toivoivat ulkopuolista vetäjää menetelmille. Tämä asia tuli esiin myös viimeisessä työkokouksessa, jossa kokouksen vetäjä ehdottikin yhteistyötä ammattikorkeakoulujen (amk) kanssa. Menetelmän vetäjänä toimisi esim. amk:n työntekijä. Tällä tavalla koulujen tietoisuus toisistaan lisääntyisi ja molemmat osapuolet oppisivat toisiltaan.

Kouluympäristön viihtyisyyteen tulisi oppilaiden ja opettajien mielestä kiinnittää nykyistä enemmän huomiota, koska sillä on tärkeä merkitys hyvinvoinnille. Pienillä ratkaisuilla voidaan viihtymistä ja hyvinvointia lisätä.

Kouluille on siirtynyt päätösvaltaa ja vastuuta. Esim. koulukohtainen opetussuunnitelma on merkinnyt koulun toiminnan siirtymistä lähemmäksi vanhempia. Vanhemmilla on entistä enemmän mahdollisuuksia olla tukemassa ja kehittämässä koulun toimintaa, jos heidät otetaan siihen mukaan. Siksi olisi tärkeää, että vanhemmat ja oppilaat osallistuisivat opetussuunnitelman tekemiseen. Hankkeen ja opetussuunnitelman koettiin nivoutuvan yhteen ja siksi hankkeesta olikin hyötyä opetussuunnitelman tekemiseen.

Uusi koululaki tuo uudet haasteet opettajille ja oppilashuoltoryhmälle. Uusi koululaki edellyttää, että koulua kehitetään yhteistyössä vanhempien kanssa. Vanhemmat saavat lapsiltaan tietoa koulun tapahtumista ja siksi he ovat keskeisiä asiantuntijoita koulutuksen arvioinnissa. Vanhempien aktiivinen osallistuminen on tuottanut tulosta. Raha ei ratkaise kaikkea, on paljon asioita, jotka eivät maksa mitään. Kuntaliiton edustaja antoi haasteita oppilaan ongelmien ratkaisemiseen. Uusi koululaki antaa opettajille erilaisia kurinpitomahdollisuuksia. Oppilashuoltoryhmälle hän antoi myös neuvon mennä ”pieteetillä” eteenpäin. Jokainen menettänyt lapsi tai nuori on liian kallis yhteiskunnallemme, joten jokaisen opettajan tai oppilashuoltotyöntekijän tulee tarkkaan ajatella omaa toimintaa ja sen seurauksia.

Yksittäinen koulu ei voi tehdä paljon, jos kunnan päättäjät eivät ole sisäistäneet, mitä tarkoittaa, että kaikille lapsilla on yhtäläinen oikeus olla mukana yhteiskunnassa.

Hankkeen myötä täsmentyi koulutusideoita. Koulutuksen pitäisi mm. antaa valmiuksia vanhempien kanssa tehtävään yhteistyöhön, miten käydään arviointi- ja kehityskeskusteluja. jne. Sekä rehtorien että vanhempien mielestä tämän päivän suuri haaste ovat erilaiset perheet. Perheet muuttuvat ja monimuotoistuvat, ydinperhe on harvinainen. Myös ongelmat muuttuvat ja monimuotoistuvat. Jatkokoulutuksen aiheeksi nouseekin perhetyö ja vanhempien kohtaaminen. Koulun eräs tehtävä onkin lisätä ymmärrystä elämän ja ihmisten monimuotoisuutta kohtaan. Tämä onnistuu vain, kun erilaisuus on osa jokaisen arkea. Koulu on monen eri ihmisen kohtaamis- ja työskentelypaikka. Siksi hyvinvointi on kaikkien yhteinen asia, jonka eteen tulee tehdä työtä ja jossa jokaisen etu on yhtä tärkeä.